

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

დ. ჩხუბიანიშვილი

ინფინიტივის საკითხისათვის ძველ ქართულში

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი

1972

ნაშრომში განხილულია ძველი ქართულის ინფინი-
ტიური წარმონაქმნები ნაზმნარ სახელებთან შეპირის-
პირების საფუძველზე.

შესწავლილია ინფინიტიურ კონსტრუქციათა სახე-
ები ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, მოცემუ-
ლია მათი ფუნქციური და სტრუქტურული ანალიზი.
აღნიშნულ საკითხებზე მსჯელობა ემყარება ქარ-
თული ენის V—XVIII საუკუნეების ძეგლთა, დია-
ლექტებისა და სხვა ქართველურ ენათა მონაცემებს.

შესავალი

ქართულში გამოიყოფა სიტყვათა თავისებური ჯგუფი, რომელსაც „ნაზმნარ სახელებს“¹, „სახელზმნას“² უწოდებენ. ამ ჯგუფში შე-
მაველი ერთეულებია მასდარი და მიმღეობა. ქართული
ენის მორფოლოგიურ სისტემაში ისინი ქმნიან ცალკე კლასს, რომელ-
საც რიგი სპეციფიკური ნიშნები ახასიათებს და რომელიც განსხვავ-
დება ფორმაცვალებადი სიტყვების ორი ძირითადი ტიპისაგან — სა-
ხელისა და ზმნისაგან.

ძველ ქართულში გვხვდება კიდევ ერთი ნაზმნარი წარმონაქმნი,
სახელდობრ, ინფინიტივის თავისებური სახეობა, რომელიც
თუმცა გენეტურად მასდარს უკავშირდება, მისი ვითარებითი ბრუნვის
ფორმას წარმოადგენს, მაგრამ ძველ ქართულში, სინქრონიულად იგი
არსებითად განსხვავდება მასდარისაგან და ზმნის თვისებებს ავლენს.

¹ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ
ენებში, თბილისი, 1942, გვ. 217; მისივე, ქართული ენის ზოგადი დახასიათე-
ბა: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, გვ. 074, 011—012, 042.

„ნაზმნარი სახელის“ როგორც ტერმინის სხვაგვარი ინტერპრეტაციაც არსე-
ბობს. ა. შანიძე ამ ტერმინით აღნიშნავს ზმნისაგან ნაწარმოებ ყველა სიტყ-
ვას. „ნაზმნარია ყოველი სახელი, რომელმაც ზმნის ფუნქციები დაკარგა... („გამი-
ხარდი“, „მეწყინა“, „მახარე“...); ნაზმნარია აგრეთვე სახელზმნა (საწყისი თუ მიმ-
ღეობა), რომელმაც დაკარგა ზმნის კატეგორიები („კრება“...)“. აქვე იგულისხმება
„ბრაგუნი“ და „ბრაგუანის“ ტიპის სიტყვებიც: ქართული გრამატიკის საფუძვლე-
ბი, I, თბილისი, 1953, გვ. 584.

² „სახელზმნა“ ძველი ტრადიციის მიხედვით მხოლოდ ნაზმნარი არსებითი სა-
ხელის აღსანიშნავად იხმარებოდა. ა. შანიძემ გაათავსოვა ტერმინის არე და იგი
მიმღეობაზეც გაავრცელა, ხოლო ნაზმნარი არსებითი სახელისთვის „საწყისი“ შე-
მოკვთავაზა. მაშასადამე, ა. შანიძის მიხედვით სახელზმნა გულისხმობს სა-
წყისსაც და მიმღეობასაც: იქვე, გვ. 575.

ძველი ქართულის ინფინიტივი თავისებურია და მთელი რიგი ნიშნებით განსხვავდება სხვა ენათა ინფინიტივისაგან³. ეს განსხვავება არსებითად სემანტიკური და ნაწილობრივ. მორფოლოგიური ხასიათისაა⁴. ძირითადი ნიშანი, რაც მის ინფინიტივად განხილვის საფუძველს გვაძლევს, არის მისი ფუნქციური და კონსტრუქციული თავისებურებანი, კერძოდ, ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი ზმნისებურ კონსტრუქციებს ქმნის, რომლებიც წინადადებაში ინფინიტივისთვის დამახასიათებელ ფუნქციებს ასრულებენ.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია მოგვცეს ძველი ქართულის ინფინიტიური კონსტრუქციების სინქრონიული ანალიზი, გამოყოს მისი ყველა შესაძლო სახეობა, დაადგინოს ამ კონსტრუქციათა ფუნქციები წინადადებაში და გაარკვიოს ინფინიტიური კონსტრუქციის წევრთა შორის არსებული სინტაქსური მიმართებები.

ჩვენი მსჯელობა აღნიშნულ საკითხებზე ეყრდნობა ძირითადად V—XI საუკუნეების ძეგლთა ჩვენებას.

ინფინიტიური კონსტრუქციები ძველ ქართულს ახასიათებს. აღსანიშნავია, რომ ესაა ერთ-ერთი ისეთი მოვლენა, რომელიც ძველი ქართულის გრამატიკულ სისტემას ახალი ქართულისგან განასხვავებს. XII საუკუნიდან იგი თანდათანობით გამოდის ხმარებიდან, XVIII საუკუნის საისტორიო თხზულებებში ძველი ტრადიცია ნაწილობრივ ძალაშია, ხოლო ამავე პერიოდის საერო მწერლობის ძეგლებში იგი შედარებით იშვიათად ჩანს.

ერთ-ერთი საკითხი, რომელიც ამასთან დაკავშირებით დგება, დი-აქრონიული ხასიათისაა, კერძოდ, გასარკვევია რა გზით წარიმართა ინფინიტივის რღვევა, როგორია ინფინიტიური კონსტრუქციების ხასიათი ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე.

ამ მიზნით ნაშრომში გაანალიზებულია XII—XVIII საუკუნეების საისტორიო და საერო მწერლობის ძეგლთა მასალა. გათვალისწინებულია, აგრეთვე, ქართული ენის დიალექტების ჩვენება, რომლებსაც რიგი საყურადღებო ფაქტი შემოუწინავენ⁵.

როგორც ცნობილია, ინფინიტივი ზოგადლინგვისტური ტერმინია, რომელიც რიგი ენისათვის დამახასიათებელ მოვლენას აღნიშნავს.

³ ამ თვალსაზრისით ტერმინი ინფინიტივი შეიძლება ბრკვალეებში ვიხმაროთ.

⁴ ამ საკითხზე დაწერილებით ქვემოთ.

⁵ ნაშრომს თან ერთვის გამოყენებული ტექსტების შემოკლებათა განმარტება.

ინფინიტივი (infinitivus) ანუ ზმნის განუსაზღვრელი ფორმა ზმნის სისტემის ერთ-ერთი შემადგენელი წევრია. იგი ყველაზე განყენებული კატეგორიაა ზმნისა, აღნიშნავს მოქმედებას განზოგადებულს, პირზე და ზმნის ზოგიერთ სხვა კატეგორიაზე მითითების გარეშე.

გენეტურად ინფინიტივი ნაზმნარ არსებით სახელს უკავშირდება, მისი ერთ-ერთი ბრუნვის ფორმისაგან მომდინარეობს. როგორც³ პაული აღნიშნავს, „ინფინიტივის ფორმათა ანალიზი მოწმობს იმას, რომ იგი წარმოადგენს nomen actionis-ის ტიპის არსებითი სახელის ერთ-ერთ ბრუნვას, და უნდა ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველად იგი გამოიყენებოდა იმ კონსტრუქციით ანალოგიით, რომელთა მიხედვითაც ჩვეულებრივ იგებოდა შესიტყვება სახელისა ზმნასთან“⁷.

თანდათანობით ბრუნვის ფორმა იცვითება, ინფინიტივი თავის საკუთარ სპეციფიკურ ფორმასა და კონსტრუქციულ თავისებურებებს იძენს, ეს კი ქმნის საფუძველს მისი შემდგომი განვითარებისათვის⁸. ზოგ შემთხვევაში შესაძლებელი ხდება ამოსავალი ბრუნვის ფორმის დადგენა. მაგალითად, ვარაუდობენ, რომ ძველი სლავურის ინფინიტივი ნაზმნარი სახელის დატვირთი ბრუნვისაგან მომდინარეობს. „თავისი წარმოშობით ინფინიტივი არის ნაზმნარი სახელის დატვირთი ბრუნვა მხოლოდობითი რიცხვისა, გაფორმებული -ტხ სუფიქსით“⁹.

ამავე ბრუნვას უკავშირდება, აგრეთვე, ინფინიტივი სრულიად განსხვავებული სტრუქტურის მქონე ენებში, კერძოდ, მთის კავკასი-

⁶ ძველი ტრადიციის მიხედვით, იგი ზმნის განუსაზღვრელ კილოდ მიაჩნდათ. ა. პოტებნიას სიტყვით, „ფორმა, დაბოლოებული ტი-ზე და მისი შესაბამისი ფორმების სხვა ენებში, ძველი ჩვეულების მიხედვით იწოდება კილოდ... უკვე დიდი ხანია ცნობილია განსხვავება ტი-ზე დაბოლოებულ ფორმებსა და საკუთრივ კილოებს შორის და ამდენად ტერმინის უზუსტობა არ უქმნის ხიფათს აღნიშნულ ფორმათა სწორ გაგებას“ (А. Потебня, Из записок по русской грамматике, II, Харьков, 1888, გვ. 342).

⁷ Г. Пауль, Принципы истории языка. Москва, 1960, гл. 430.

⁸ იქვე.

⁹ А. П. Якубинский, История древнерусского языка, 1953, гл. 254. უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერთა უმრავლესობა სლავური ენის ინფინიტივისთვის ამოსავლად დატვირთი ბრუნვას მიიჩნევს (იხ. А. Мейе, Общеславянский язык, Москва, 1951, гл. 253). მაგრამ არსებობს მეორე ვარაუდი (А. А. Булаховский, „Курс русского литературного языка, II, Киев, 1953, гл. 212), რომლის მიხედვითაც ადგილობითი (местный падеж) ბრუნვა, მეიეს დასახელებულ წიგნზედართულ განმარტებებში პრაქტულად იმ საკითხს საბოლოოდ გადაწყვეტილად არ თვლის.

ურ ენებში (ხუნძურში¹⁰, ანდიურ-დიდოურში¹¹, ტაბასარანულში¹²...), უძველესი ადგილობითი (местный) ბრუნვის ფორმად თვლიან ლიტვური ინფინიტივის -ti დაბოლოებას (gerti — „пнть“)¹³.

ჩიკ შემთხვევებში ინფინიტივის ფორმას იმდენად ღრმა ცვლილებები განუცლია, რომ შეუძლებელი ხდება ამოასვალი ბრუნვის ფორმის აღდგენა. ასეთი მდგომარეობაა ბერძნულში. აქ ინფინიტივის რამდენიმე სახეობა დასტურდება სხვადასხვა დროისა და გვარი-სათვის. ინფინიტივის საწარმოებელ სუფიქსთა სიმრავლე -ν, -μεν, -μεναι, -(έ)ναι, -αι, -ειν, -αει და მისი ვარიანტები -ην, -μεν, -εν შესაძლებელია დაყვანილ იქნეს რიცხობრივად მცირე დომინანტურ ტიპებზე. მაგრამ არც ერთი ამ ტიპთაგანი არ პოულობს საერთოს რომელიმე ნომინალურ დაბოლოებასთან, დღესდღეობით ცნობილ ბრუნვათა ფორმებთან¹⁴.

ხშირად იყო ცდა ბერძნული ინფინიტივის სხვადასხვა ფორმაში დაედგინათ ბრუნვის ნიშნები. ავტორთა უმრავლესობა მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ბერძნული ენის თვალსაზრისით ინფინიტივი არ წარმოადგენს არც ერთი ჩვეულებრივი ბრუნვის ფორმას, და ცდა იმისა, რომ ერთ შემთხვევაში დაეინახოთ ადგილობითი (местный падеж) ბრუნვის ფორმა, ხოლო მეორეში — მიცემითისა, ნებისმიერია¹⁵.

ინფინიტივი ნაშნარი სახელის ზმნის სისტემასთან დაახლოების შედეგად ჩამოყალიბდა. იგი თანდათანობით კარგავს ბრუნვისა და რიცხვის კატეგორიებს, სამაგიეროდ იძენს ზმნისთვის დამახასიათებელ მორფოლოგიურ და სინტაქსურ თვისებებს. ძველ ზემოგერმანულში, ისევე როგორც თანამედროვე ენაში, ინფინიტივი ზმნის „ძირითადი ფორმის“ როლში გამოდიოდა და იხმარებოდა ზმნის პირიან ფორმებთან ერთად. მაგრამ დამახასიათებელია, რომ ამავე დროს ინფინიტივი კვლავ ინარჩუნებდა თავის სახელად ბუნებას და იბრუნვოდა, როგორც არსებითი სახელი. უძველეს წერილობით ძეგლებში დასტურდება მისი ნათესაობითი და მიცემითი ბრუნვების ფორმები. განსაკუთრე-

¹⁰ არნ. ჩიკობავა, ილ. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, თბილისი, 1962, გვ. 301.

¹¹ Д. С. Иманайшвили, Дидойский язык в сравнении с гинухским и хваршийским языками, Тбилиси, 1963, 165.

¹² А. А. Магометов, Табасаранский язык, Тбилиси, 1965.

¹³ А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. М.—Л., гв. 378.

¹⁴ Р. Burguière. Histoire de l'infinitif en grec, Paris, 1960, гв. 23—26.

¹⁵ П. Шантрэн, Историческая морфология греческого языка, Москва, 1953, гв. 232—237.

ბით ხშირად იხმარებოდა დატიური ბრუნვა ზმ წინდებულთან ერთად მიზნის გარემოების მნიშვნელობით. თანამედროვე გერმანულში ინფინიტივის სიახლოვე ნაშენარ სახელებთან საგრძნობლად შესუსტდა: იგი აღარ იბრუნვის, ზმ წინდებული ფორმალური ხასიათის ნაწილაკად გადაიქცა¹⁶.

3. პაულის აზრით, ვიდრე ინფინიტივი აღიქმება, როგორც ბრუნვის ფორმა და ვიდრე მისი კონსტრუქციული თავისებურებები მოგვაგონებენ თავდაპირველ სახეებს, მანამდის იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს ნამდვილ (подлинный) ინფინიტივად¹⁷.

„ნამდვილი“ ინფინიტივი უკვე აღარ გაიგება ბრუნვის ფორმად, იგი უცვლელი ოდენობაა, ზმნის საწყისი, ამოსავალი ფორმაა. ამ გაგებით მას „ზმნურ ნომინატივსაც“ უწოდებენ სპეციალურ ლიტერატურაში¹⁸.

ჩიგ ენებში ინფინიტივი ზმნის ფორმათა წარმოებისათვის ამოსავალ ფორმაა წარმოადგენს, მაგალითად, რუსულსა¹⁹ და სომხურში²⁰ ამის გამო და აგრეთვე იმ ზოგადი მნიშვნელობის გამო, რომლის მატარებელიც ის არის, ინფინიტივი სალექსიკონო ერთეულადაა ქცეული. არც პირველი და არც მეორე ნიშანი არ ჩანს აუცილებლად დამახასიათებელი ყველა ენის ინფინიტივისათვის; მაგალითად, ბერძნულში ზმნური ფორმები იწარმოება სხვადასხვა დროის ფუძეებისაგან²¹ და არა ინფინიტივისაგან, ხოლო სალექსიკონო ერთეულად ჩვეულებრივ გამოყენებულია აწმყო დროის პირველი პირის ფორმები.

სხვადასხვაგვარია ინფინიტივის სიახლოვე ზმნასთან: ზოგ ენაში მკიდრო, ზოგში — ნაკლებ მკიდრო. ზმნის კატეგორიათაგან ინფინიტივს შეიძლება ახასიათებდეს გვარი, ასპექტი და დრო. გვარსა და ასპექტს განარჩევს, მაგალითად, რუსული ენის ინფინიტივი (готовить — готовиться, бежать — выбежать). ბერძნულისა და ლათინურისთვის კი ამ ორი ზმნური კატეგორიის გარდა დამახასიათებელია დროის კატეგორიაც (παρόνταιν აწმყო, παρόνταιν მომავალი,

¹⁶ В. М. Жирмунский, История немецкого языка, Ленинград, 1938, გვ. 215—216; О. И. Москальская, Грамматика немецкого языка, 1958, გვ. 349—350.

¹⁷ J. პაული, დასახ. ნაშრომი, გვ. 430.

¹⁸ А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, Москва, 1956, გვ. 131.

¹⁹ Грамматика русского языка, I, სსრკ მეცნ. აკადემიის გამოცემა, მოსკოვი, 1953, გვ. 465.

²⁰ არ. მ. ბარტიოსოვი, მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ძველ ქართულში, იბერ.-კავკ. ენათმეცნიერება, VII, 1955, გვ. 43.

²¹ С. И. Соболевский, Древнегреческий язык, Москва, гв. 88.

παιδεύσασθαι — აორისტი). ამით ეს ენები გამოირჩევიან სხვა დანარჩენთაგან. ბერძნული ენის ისტორიული მორფოლოგიის ავტორი პ. შანტრენი აღნიშნავს, რომ ბერძნული ინფინიტივი მჭიდროდაა დაკავშირებული ზმნის სისტემასთან. იგი არ განასხვავებს რიცხვსა და პირს, თუმცა გამოხატავს ზმნისთვის დამახასიათებელ ყველა სახეობრივ განსხვავებას: აწმყოს, მომავალს, აორისტს, პერფექტს. ენის განვითარების ისტორიის მანძილზე (მაგრამ ჰომეროსთან ჯერ კიდევ არა) ინფინიტივს დაემატა ἔν ნაწილაკი, რამაც შესაძლებლობა მისცა მას მოდальობის ელფერი გამოეხატა²².

სხვადასხვა ენას ინფინიტივის განსხვავებული სახეობა ახასიათებს. განსხვავებას ადგილი აქვს მონათესავე ენებშიც.

✱ ცნობილია, რომ საერთო ინდოევროპულში ინფინიტივს არ აღადგენენ, ვინაიდან, ჯერ ერთი, ყველა ენაში არ დასტურდება ნამდვილი ინფინიტივი, და, მეორეც, იქ, სადაც ის არის, ფორმის თვალსაზრისით იმდენად განსხვავებულია, რომ რეკონსტრუქციის საფუძველს არ იძლევა²³. ვარაუდობენ, რომ ინდოევროპულ ენებში ინფინიტივი ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად განვითარდა და საერთო ინდოევროპულ ეპოქასთან მიმართებით გვიანდელ მოვლენას წარმოადგენს²⁴. შეიძლება მეტიც ითქვას. განსხვავება თავს იჩენს ზოგჯერ არა მხოლოდ მონათესავე ენებში, არამედ ერთი ენის შიგნითაც. მაგალითად, ბერძნულში, სადაც ინფინიტივმა განსაკუთრებული გამოყენება მიიღო, ინფინიტივი განსხვავდება ცალკეული დიალექტებისა და კილოების მიხედვითაც. ამის საფუძველზე მკვლევრები ასკვნიან, რომ საერთო ბერძნულში იგი ჯერ კიდევ არ უნდა ყოფილიყო ჩამოყალიბებული. იგი უნდა განვითარებულიყო საერთო ბერძნული, საერთო იტალიური ეპოქის შემდეგ²⁵.

²² П. Шантрэн, დასახ. ნაშრომი, გვ. 233. აქვე შეიძლება აღინიშნოს, რომ ბერძნულისა და ლათინურის ვითარება გამონაკლისადაა მიჩნეული ე. მარუზოს „ლინგვისტური ტერმინების ლექსიკონში“ (მოსკოვი, 1960): „...в виде исключения, как например в греческом и латинском, он (инфинитив) может выражать залог и время...“ (გვ. 125).

²³ А. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, გვ. 290—291.

²⁴ ინფინიტივის წარმოშობის პოლიგენეზისის თეორიები ვრცელადაა განხილული მ. ა. გაბინსკის ნაშრომში „Возникновение инфинитива как вторичный балканский языковой процесс“, Ленинград, 1967, გვ. 33—35.

²⁵ А. Мейе, Общеславянский язык, გვ. 253; მისივე, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, გვ. 379; П. Шантрэн, დასახ. ნაშრომი, გვ. 237—238; Р. Вугиëге, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 20—26.

აღსანიშნავია, რომ ინფინიტივი განსხვავებული სტრუქტურის მქონე ენებს ახასიათებს, მაგალითად, ინდოევროპულსა და კავკასიურ ენებს. ბუნებრივია, რომ ენობრივი თავისებურებანი, კერძოდ კი, ამა თუ იმ ენის ზმნის სისტემის დამახასიათებელი მოვლენები ინფინიტივშიც აისახება. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა მთის კავკასიურ ენათა ჩვენება.

ცნობილია, რომ იბერიულ-კავკასიურ ენებში ზმნის უღვლილების განსხვავებული ტიპები გამოიყოფა: კლასოვანი, კლასოვან-პიროვანი და პიროვანი. გარდა ამისა, არსებობს უღვლილების უკლასო და უპირო ტიპიც²⁶. ცნობილია, აგრეთვე, რომ კლასოვანი უღვლილების მქონე ენებში ზმნა იცვლება გრამატიკული კლასის (და არა პირის) მიხედვით. ზმნაში აღინიშნება სუბიექტის კლასი, თუ ზმნა გარდაუვალია, და ობიექტისა — თუ ზმნა გარდამავალია. ზმნის ეს თავისებურება ინფინიტივშიც აისახება. ამ ენათა ინფინიტივი ზმნათა შესაბამისად იცვლება გრამატიკული კლასის (და მაშასადამე რიცხვის) მიხედვით: გარდაუვალი ზმნის ინფინიტივში სუბიექტის კლასია გამოხატული, გარდამავალი ზმნისაში — ობიექტისა²⁷.

ყველაზე დიდ მსგავსებას სხვადასხვა ენის ინფინიტივი გამოყენების თვალსაზრისით ავლენს. წინადადებაში იგი შეიძლება მოგვევლინოს ქვემდებარედ, დამატებად, განსაზღვრებად, გარემოებად, აგრეთვე შემასმენლად ან შედგენილ შემასმენლის სახელად ნაწილად²⁸.

დგება კითხვა: არსებობს თუ არა ინფინიტიურობის მკაცრი კრიტერიუმი, გამოსაყენებელი ინფინიტივის მქონე ყველა ენისათვის? სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ნიშანთა რა მინიმუმი უნდა ახასიათებდეს მოვლენას, რომ იგი ინფინიტივად მივიჩნიოთ? ეს კითხვა განსაკუთრებით საინტერესოა ქართული „აღტოცად“ ტიპის ფორმათა კვალიფიკაციის თვალსაზრისით.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ასეთი საერთო კრიტერიუმი არ არსებობს არც ზოგადად ენათმეცნიერებაში და არც ენათა ცალკეული ჯგუფების მიმართ. სირთულეს იწვევს პირველ

²⁶ Арн. Ч и к о б а в а, Основные типы спряжения глаголов и их исторические взаимоотношения в иберийско-кавказских языках, Доклад на XXV международном конгрессе востоковедов, Москва, 1960.

²⁷ А. Магомедов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 224; არნ. ჩიკობავა, ილ. ტერცვაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 252; დ. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 164 და სხვ.

²⁸ ინფინიტივის ფუნქციების შესახებ სლავურში — А. Мейе, Общеславянский язык, გვ. 196; რუსულში — Грамматика русского языка, II, Синтаксис, часть первая, изд. АН СССР, 1954, გვ. 379, 411, 567... ბერძნულში — С. И. Соболевский, Древне-греческий язык, გვ. 329—339 და სხვ.

ყოვლანა ან. რომ ზოგადლინგვისტური განსაზღვრა თვით ზმნისა, რომელთანაც უშუალოდაა დაკავშირებული ინფინიტივი, არ მოიპოვება. ცალკეული ენის ზმნა (და შესაბამისად ინფინიტივი) მორფოლოგიური კატეგორიების მიხედვით შესაძლებელია საგრძნობლად განსხვავდებოდეს სხვა ენათა ზმნისაგან, ამდენად ძნელი ხდება ზმნისთვის დამახასიათებელი გრამატიკული კატეგორიების საერთოენობრივი კომპლექსის გამოყოფაც. აქედან გამომდინარეობს, რომ ზმნისა და ინფინიტივის განსაზღვრა სასურველია ხდებოდეს კონკრეტული გრამატიკული კატეგორიების მოშველიების გარეშე.

ერთ-ერთი ნიშანი, რომელსაც შეიძლება დაეყრდნოს მკვლევარი ზემოთ დასმული საკითხის გადაჭრისას, არის ინფინიტივის სხვა სიტყვებთან სინტაქსური კავშირის ხასიათი²⁹. ინფინიტივი ზმნისებურად მართავს სახელს, პირდაპირი დამატების მართვის თვალსაზრისით ზმნას უტოლდება. ეს არის მისი ერთ-ერთი არსებითი ნიშანი. მაგრამ მხოლოდ ეს ნიშანი არ არის საკმარისი იმისთვის, რომ მოვლენა ინფინიტივად მივიჩნიოთ. ზმნისებურად მართავს სახელს — მოქმედების ობიექტს — მასდარიც³⁰. განსხვავებას მათ შორის ქმნის ის, რომ მასდარი ბრუნებადი სიტყვაა, ინფინიტივი — ფორმაუცვლელი ოდენობა. მასასადაშე, ერთ-ერთი ნიშანი, რომელიც აგრეთვე აუცილებლად უნდა ახასიათებდეს ინფინიტივს, არის ფორმაუცვლელობა. შეიძლებოდა ამ რიგის სხვა ნიშნების გამოყოფაც (სემანტიკური და მორფოლოგიური ხასიათისა), მაგრამ ეს საკითხები (ინფინიტიურობის ზოგადი კრიტერიუმის დადგენა) სპეციალური შესწავლის საგანია და ჩვენი ნაშრომის ძირითად ამოცანებს სცილდება. ამჟამად კი ჩვენთვის არსებითია ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი მოვლენის არსში გარკვევა და მისი კვალიფიკაციის შესაძლებლობანი.

²⁹ ეს საკითხები განხილულია მ. გაბინსკის ნაშრომში „К диахронической типологии инфинитива“, Вопросы языкознания. I, 1966, გვ. 26—27; აგრეთვე მისსავე მონოგრაფიაში „Возникновение инфинитива как вторичный балканский языковой процесс“.

³⁰ მხედველობაში გვაქვს მასდარის ზოგადლინგვისტური გაგება და არა ის მნიშვნელობა, რომელიც ამ ტერმინმა მიიღო ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში.

საკითხის ისტორიისათვის

ძველი ქართული გრამატიკები ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით რიგ საყურადღებო დაკვირვებას შეიცავენ. ამდენად საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ შევჩერდეთ იმ ძირითად მომენტებზე, რომლებიც ამ გრამატიკებში მასდართან და ზმნის „განუსაზღვრელ კილოსთან“ მიმართებითაა აღნიშნული.

ანტონ პირველის ცნობით, ენებით სახელზმნაზე და მის წარმოებაზე აზრი გამოუთქვამს იოანე პეტრიწს: „...თუ სადამე მართობს, მაშინ ენებითი (განუსაზღვრელი სქესი — დ. ჩ.) ჯერ-არა განრჩევად უქმოსა ამის მიერ, რომელა ვ. რაშეთუ ესე იოანე ფილოსოფოსისაგან ქმნული კანონი არს, მაგალითებრ: ჰამვად, წერვად, შეწირვად“¹. სამწუხაროდ, არ არის ცნობილი, რას ეყრდნობოდა ანტონი: ზეპირ გადმოცემას, თუ იოანე პეტრიწის რომელიმე ნაშრომს. ალ. ცაგარლის აზრით, ანტონის ზემომოყვანილი ცნობა ცხადყოფს, რომ ქართული ენის აგებულების ზოგიერთი მოვლენის შესახებ მაინც იოანე ფილოსოფოსს რაღაც ნაშრომი ჰქონია, რომელიც, როგორც ჩანს, ანტონის დროსაც არსებობდა². თუ ანტონის ამ ცნობას მართლაც რაიმე რეალური საფუძველი აქვს, საყურადღებო იქნებოდა, რომ ძველ მწიგნობრებს ყურადღება მიუქცევიათ წერად, ჰამვად (წერვად, ჰამვად) ფორმებისათვის, ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარისათვის, რომელსაც ძველ ქართულში ინფინიტივის ფუნქცია ჰქონდა³.

¹ ქართული ლრამატიკა, შედგენილი ანტონ 1-ის მიერ, თბილისი, 1885, გვ. 169.

² А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, СПб, 1873, გვ. 11—12; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და წათესაობა, ტფილისი, 1937, გვ. 3—4.

³ ძველი ქართულის ჩვენ მიერ განხილულ ძეგლებში „წერვად“, „ჰამვად“ ფორმები არ დასტურდება, ამდენად ისინი ხელოვნური ჩანს, ალ. ცაგარლის სიტყვით,

ზურაბ შანშოვანი თავის გრამატიკაში¹ მასდარის შესახებ ანგარიშგასაწევს არაფერს ამბობს. იგი ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდარს საერთოდ არ განიხილავს. ზმნას ხუთი ვითარი (=კილო) აქვს, მეხუთეა უჩინო, „უჩინოს რიცხვი, პირი და ჟამი არა აქვს“, მაგრამ განარჩევს ნათესავს (=გვარს): სამოქმედოსა და საენებოს.

სამოქმედოა: ქმნა, ბანა, მიეცმა, თქმა.

საენებო: ვქმნა, ბანვა, მივიცემდ (?), ვითქვი(?)⁵.

— არც ერთი ქველი გრამატიკოსი არ განიხილავს მასდარს ისე გულდასმით და დაწვრილებით, როგორც ანტონი. იგი განასხვავებს ფორმებს წერა (წერვა) და წერად (წერადი). პირველი მისთვის არის სახელზმნა, მეორე კი — განუსაზღვრელი სქესი, იგივე უჩინო სქესი. ეს სხვაობა კარგადაა ჩამოყალიბებული 1767 წლის გრამატიკაში. პირველ რედაქციაში გრამატიკისა ანტონის. მსჯელობა ამ საკითხზე არაა თანამიმდევრული. ერთი მხრივ, უჩინო სქესი და სახელზმნა სხვადასხვა ოდენობებადაა მიჩნეული, რაც კარგად ჩანს „კრავს“ ზმნის უღვლილების პარადიგმებზე დართული ფორმებიდან:

ქართული ენის ბუნებას არ შეეფერება, მაგრამ არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ამ თვალსაზრისით ფილოსოფოსთა, კერძოდ, იოანე პეტრიწის ენის შესწავლას რაიმე საინტერესო შედეგი მოეცა.

4 მოკლე ლრამატიკა ქართულისა ენისა ქმნული ზურაბ შანშოვანისაგან 1737 წელსა, აღ. ცაგარლის გამოცემა. 1881.

5 იქვე, გვ. 45, 35, 30, 50. ზურაბ შანშოვანის გრამატიკას წინ უძღვის აღ. ცაგარლის წინასიტყვაობა, სადაც ავტორი სხვა საკითხებთან ერთად ეხება ზ. შანშოვანისა და ანტონ I-ის გრამატიკების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხს. (ცაგარელი ჩამოთვლის ჭერ შანშოვანის, შემდეგ ანტონის გრამატიკულ ტერმინებს და გვერდით უწერს რუსულ თარგმანს. მაგალითად, საარსო მყოფი — სახელზმნა—отъменный глагол.

გაუგებარია ჭერ-ერთი, თუ რატომ გაუგია აღ. ცაგარელს ზურაბ შანშოვანის ტერმინი „საარსო მყოფი“, როგორც ანტონისეული „სახელზმნა“. საარსო მყოფი არ ნიშნავს სახელზმნას. ზ. შანშოვანის გრამატიკაში კვითხულობთ: „ხოლო ზმნათაგანნი რომელნიმე არიან საარსო მყოფნი, ხოლო რომელნიმე საგარამყოფონი“, მაგალითად: „საარსო მყოფნი რწმანა: ვარ, ვდგეჲარ, ვიმყოფი, ვიქმნები, ხოლო საგარამყოფონი, ვთქვა, მოვიტანო, ვაქო“. როგორც ჩანს, საარსო მყოფი ზმნები „არსების“ (ანტონით) გამომატყველი ზმნებია და არა სახელზმნა.

და მეორეც, სახელზმნა არაა отъменный глагол—წასახელარი ზმნა. იგი ნაზმნარი სახელა—сглагольное имя. ეს მექანიკური შეცდომაა.

„უჩინოსა სქესისა აწყო — კრვად, მყოობადი — კრვა-
 დი,
 მიმღეობა: აწყო — მკრველი, მკრველისა;
 ნამყოსრული, უსრულესი და უუს-
 რულესი — კრვილი;
 მყოობადი — საკრველი.
 ნაკლ-ზმნა⁶ კრვისა, კრვასა, კრვითა, კრვაჲ⁷.

მეორე მხრივ, ზოგადი მსჯელობისას ანეთი გარკვეულობა აღარაა. სამართლიანად აღნიშნავს ე. ბაბუნაშვილი, რომ პირველ რედაქციაში „უჩინოს“ შესახებ მსჯელობა ბუნდოვანია, რადგანაც, როგორც ჩანს, ანტონს თვითონ არ ჰქონდა გარკვეული, რა მიმართება იყო ე. წ. „უჩინო“ ანუ „განუსაზღვრებელ“ კილოსა და „სახელზმნას“ შორის⁸. ამასვე მოწმობს შემდეგი ადგილები მეორე რედაქციისა: „...სახელზმნისა, რომელსაცა მაშინ (იგულისხმება 1753 წელი) სომეხ-თაებრ უწოდეთ უჩინოჲ...“, ანდა „...მაშინ წოდებულნი იგი ჩუჴნ-გან უჩინონი, რომელ არიან სახელ-ზმნანი...“⁹ აქედან ჩანს, რომ „შემდეგდროინდელი სახელზმნა და განუსაზღვრებელი სქესი სხვადასხვა მოვლენად არ მიაჩნდა ანტონს და მას „უჩინო სქესს“ უწოდებდა სომხური ენის გავლენით. შემდეგში იგი ამასაც და სხვა შეცდომებსაც ასწორებს და ერთგვარ ბოდიშსაც კი იხდის ადრინდელ გრამატიკაში დაშვებული შეცდომების გამო: „...ესე სიკბატუკემან და გამოუცდლობამა ჰქმნა საქმისამანო“¹⁰.

ტერმინი სახელზმნა პირველად ანტონმა იხმარა¹¹. მისი განმარტებით, „სახელ-ზმნა არს განრჩევა წოდებითი მნიშვნელი ქმნისა ანუ ვნებისა“, ე. ი. სახელზმნა არის ქმნისა (მოქმედების) და ვნების აღმნიშვნელი სიტყვა.

⁶ საინტერესოა, რომ ნაზმნარი არსებითი სახელის აღსანიშნავად, როგორც ჩანს, ანტონს პირველად „ნაკლ-ზმნა“ უხმარია, ხოლო შემდეგ იგი გადაუცეთებია სახელზმნად. სწორება კარგად ჩანს თვით ხელნაწერში („ნაკლ-ზმნის“ პირველ სიტყვას ხაზი აქვს გადასმული და თავზე აწერია სახელ), ზოგან კი ჰქვლი ტერმინია დარჩენილი.

⁷ ანტონი, I რედაქცია (ფოტოპირები), გვ. 77.

⁸ ე. ბაბუნაშვილი, „ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები“, თბილისი, 1970, გვ. 180—181.

⁹ ანტონი, გვ. 218.

¹⁰ ანტონზე მსჯელობისას ვეერდნობით მისი გრამატიკის მეორე რედაქციას, რომელიც, სპეციალისტების აზრით, პირველის შეესწორებული სახეა.

¹¹ ანტონი, იქვე, გვ. 197.

ა) იგი „შეიწყნარებს ყოველთა მდევართა სახელისათა, გარდა ნათესავისა“ (=სქესისა). ჩამოთვლილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ეს მდევრებია: ბრუნვა და რიცხვი, მაგ.: ღუწა, ღუწისა, ღუწასა... მისწრაფება, მოსწრაფებანი.

— ბ) სახელზმნას აქვს ზმნის მდევარიც: ნაკვეთი, რიცხვი, გვარი. ვნებითი გვარის ნიშანია ვ.

— სახელზმნა შეიძლება უმეშუებოებითი (=საშუალო) გვარისაც იყოს, მაგ.: სლტა, ჯდომა, დგომა, მდგმოება და სხვა.

— ტერმინის საფუძველია ამ ტერმინის ქვეშ ნაგულისხმევი მოვლენის თავისებურებანი: ვინაიდან ამ ფორმებს ახასიათებს სახელისა და ზმნის კატეგორიები, ისინი „სამართლად იხედ-წოდა ჩუშნგან სახელზმნადო“¹², — წერს ანტონი. სხვაგან კვითხულობთ: „სახელ-ზმნა ესე იმეცნების განსაზღვრებისამებრ თვისისა სახელად და ზმნად“¹³.

სახელზმნა ძირია ზმნისა. მისგან იწარმოება ზმნის ყველა ფორმა: „მაულღებელ, მაპიროვნე და მაპრაველ“ ნიშანთა დართვით. სახელზმნა „განბანა“ ხან სახელად წარმოგვიდგება (და დაბრუნდების ნათესავობითად მეორისამებრ ნიშნისა), ხან კი ზმნად. აქ განხილულია სახელზმნისაგან ზმნის წარმოების მექანიზმი: „ხოლო წარმოდგების რა ზმნად პირველისა პირისად, მიეცემიან მაპრაველნი და მაპიროვნენი თვისნი ნიშანნი... და თესი იგი საკუთარი ასოჲ ა. შევალს შორის და ეკიდურების ნ, მაგ.: განეჰბან“¹⁴ და ა. შ.

სახელზმნისგან დამოუკიდებლადაა განხილული წერად, წერადი ფორმები. ამ ფორმებს „არა აქტს დანიშნულება პირთა მიმართ“ (მეტეც: „განუსაზღვრებელ ყოფითა უჩინოებს პირთა მიმართ და რიცხვითა“...)¹⁵, მაგრამ აქვს გვარი და დრო. ვნებითი გვარის ნიშანია ვ. დრო ორი აქვს: აწმყო (წერად, წყინებად, ჰამად) და მყოფადი (წერადი, წყინებადი, ჰამადი). ნამყო დროის გაგებას მას მხოლოდ პირიანი ზმნა აძლევს. მაგალითად: „შენ წყინებად მოსწრაფე იყავ ჩემდა“.

აწმყო დროის ფორმები გვაჩვენებს ან მოქმედებას აწმყო დროში და იწარმოება -ად ნიშნით (შეყუარებად), ან ვნებას აწმყოსავე დროში (შეყუარებად, აღხოცევად). აწმყო დროის უმეშუებოებითი ფორმებია: ხარებად, სუფევად, მიმოხლუად¹⁶.

12 ანტონი, გვ. 197.

13 იქვე, გვ. 198.

14 იქვე, გვ. 173.

15 იქვე, გვ. 168.

16 იქვე, გვ. 198.

მყოფადს -ღი ნიშანი აწარმოებს და მუდამ ენებითის გაგება აქვს („ნიღაგ ენებითად წარმოდგენის“, § 273), მაგალითად: წერადღ, კურნუადღი, შეძინებაღი... მყოფადის ფორმები, განსხვავებით აწმყოსაგან, სახელის მსგავსად იბრუნვინან: წერადღი, წერადღისა,... წერადმან.

საგულისხმოა ანტონის ცნობა იმის შესახებ, რომ უჩინო სქესისხეა ნიშნითაც იწარმოება. ეს ნიშანია -ის: უკუეთუ გნებაეს შეწყენარები¹⁷.

სახელზმნასა და ზმნის განუსაზღვრელ კილოს აქვთ საერთო ნიშნები:

ა) ირთავენ ზმნისწინს: აღწერა, აღწერად.

ბ) თანდებულება: შეეყარებაღისაებრ, შეწყენარებაღისათვის.

გ) იხმარებიან ზმნიზედასთან ერთად: მასწრათლ-დაცხრომადღი, იღუქალ-ზრახვად, ნაცუალ-უზნობა, ბოროტ-ზრახუა¹⁸.

დ) შესაძლებელია ზმნების მსგავსად „სხმით-გარდასლვითა“ ფორმა მიიღონ, მაგ.: შეეყარებიინებაღ, მაგრამ ამგვარი ფორმები ხელოვნურიაო, — დასძენს ავტორი.

სახელზმნა, არსებითი სახელის მსგავსად, წინადადებაში შესაძლოა მოგვევლინოს ქვემდებარედ ან დამატებად: „სახელზმნა სახელებრ შევალს სიტყუასა შინა უფლად (=ქვემდებარედ) ზმნისა. მაგ.: კლდოა შეემთხვეა იეროსალიმელთა ქალაქსა... და ოდესმე საძიებოდ (=დამატებად), მაგ.: ამცნო უფალმან ღმერთმან არა კამა ხისა ცნობადისა აღაშა“¹⁹.

განუსაზღვრებელი სქესის აწმყო ღროის ფორმა (წერად, ქმნად) „პიროვანი“ ზმნის მსგავსად, შეუძლებელია იყოს „მმუფლებელი“ სახელი წინადადებაში, ე. ი. ქვემდებარე (§ 321), მაგრამ შეიძლება მოგვევლინოს „საძიებოდ“ ზმნისა, ე. ი. დამატებად (ამ შემთხვევაში სახელზმნებისაგან არ განსხვავდება), მაგ.: ბრძანა ალექსანდრემან გატანად პირველიცა იგი ტივი²⁰.

მყოფადის ფორმები განუსაზღვრებელი სქესისა (წერადღი, ქმნადღი), ანტონის აზრით, უფრო ახლოს დგას სახელზმნასთან. მას აქვს უნარი „დაბრუნდეს“ (მიიღოს ბრუნვის ნიშნები) და წინადადებაში მოგვევლინოს განსაზღვრებად („არ ვარგა საქმე ქმნადღი“). იშვიათად ქვემდებარედ („განჰკრწნად მან ამან შეიმოსოს უხრწნელება“)²¹.

17 ანტონი, გვ. 198.

18 იქვე, გვ. 199.

19 იქვე, გვ. 198.

20 იქვე, გვ. 239.

21 იქვე, გვ. 199.

საყურადღებოა ანტონის შენიშვნა იმის თაობაზე, რომ განუსაზღვრებელი კილოს ფორმები და სახელწმინდები მოითხოვენ სახელს ბრუნვაში ისევე, როგორც ყველა პირიანი ზმნა და მიმღობა. „განუსაზღვრებელნი მიმღე არიან ბრუნვილთა ნათესავისამებრ საძიებოდ წრფელობითა (=სახელობით) და ნათესაობითა და სხუთათა“, ე. ი. შეიწყობენ სახელს სახელობით, ნათესაობით და სხვა ბრუნვებში. ასეთი მაგალითები წერილობით ძეგლებში მრავალია, წერს ანტონი, მაგრამ „ესენივე მრავალჯერ არიან მდებარე სიტყუთაჲსა შინა მიუღებელად საძიებოჲსა“. ანტონს მოჰყავს მაგალითები:

1. „ქრისტეანეთა... თანა-აძსთ და ცუთად მცნებანი ქრისტეს ლუთისანი“, — ამ მაგალითში განუსაზღვრებელმა სქესმა მიიღო საძიებო სახელობით ბრუნვაში.

2. „...თანა-გუაძს შეყუთარებად წმიდისა ლუთისა და მოყუასთა“ — აქ საძიებო ნათესაობით ბრუნვაშია.

3. „ვიწყოთ... თავნი ჩუჴნნი მიცემად ლუთისა მიმართ“, — ამ მაგალითში საძიებოა ლუთისა მიმართ და იგი მიცემით ბრუნვაშიაო²².

ამ და სხვა მაგალითების განხილვა გვარწმუნებს, რომ ანტონი მკვეთრად ვერ ასხვავებს წერად, ქმნად ფორმებთან უშუალოდ დაკავშირებულ სახელს — პირდაპირ დამატებას, რომელსაც, მართლაც, მართავენ ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი, უბრალო დამატებისა და სხვა გარემოებითი სიტყვებისაგან. მაგალითად, წინადადებაში: „შენ გენება ჯდომად სავარძელსა ზედა“ განუსაზღვრებელი სქესის საძიებოდ, ამ სქესის მიერ მართულ სიტყვად, ანტონს მიაჩნია თანდებულიანი მიცემითი — სავარძელსა ზედა.

ბრუნვიან სახელებს იგუებს აგრეთვე სახელწმინდა, მაგალითებიდან ჩანს, რომ ეს ბრუნვებია: ნათესაობითი, დაწყებითი, მოქმედებითი. წრფელობითი (=სახელობითი) არ გვხვდება სახელწმინდასთან და ეს განასხვავებს მას უჩინო სქესისაგან.

— ცნობილია, რომ „ანტონის გრამატიკა არსებითად პირველი გრამატიკაა ქართული ენისა, მასთან ყველაზე ვრცელი პრაქტიკულ (წინარემეცნიერულ) გრამატიკათა შორის“²³. ანტონი დაკვირვებული და ალლოიანი მკვლევარია ძველი ქართული სამწერლობო ენისა. ეს კარგად ჩანს თუნდაც წერა და წერად ფორმების განხილვის მაგალითზეც. არც ერთ ძველ გრამატიკოსს არ მოუცია მასდარისა და ინ-

²² ანტონი, იქვე. 241.

²³ არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბილისი, 1965, გვ. 90.

ფინიტივის ისეთი ვრცელი და მრავალმხრივი დახასიათება, როგორიც ანტონს აქვს.

ანტონის თვალსაზრისში პირველ ყოვლისა ყურადღებას იპყრობს სახელზმნისა და განუსაზღვრებელი კილოს (წერა და წერად ფორმების) ცალ-ცალკე, ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად განხილვა.

— განუსაზღვრებელი სქესი ნაწარმოებში ოდენობაა, სახელზმნა — არა. ანტონი არც კი სვამს სახელზმნის წარმოების საკითხს. იგი ძირითადად ზმნისა და საფუძვლად უდევს მეტყველების სხვა ნაწილთა (ზმნისა და მიმღებობის) წარმოებას²⁴.

განუსაზღვრებელი სქესი ზმნის ფორმაა, კილოა სახელზმნა სახელიც არის და ზმნაც, ამიტომ აქვს სახელისა და ზმნის კატეგორიები. უჩინო სქესს არ შეიძლება ჰქონდეს ბრუნვა და რიცხვი, ვინაიდან იგი ზმნაა, ზმნის განუსაზღვრელი კილოა.

ანტონი ითვალისწინებდა იმ ენების (სომხურის, რუსულის, ბერძნულის) გრამატიკულ სქემებს, რომელთაც მოეპოვებათ ნაზმნარი სახელიც და ზმნის განუსაზღვრელი ფორმაც, ამიტომ ბუნებრივია, თუ იგი ქართულში დაიწყებდა ამ ორი ტიპის სახელების ძებნას: სხვა ენათა ინფინიტივის შესატყვისად ანტონმა სრულიად სამართლიანად წერად, კეთებდა ფორმები მიიჩნია. მას მხედველობიდან არ გამოორჩენია მასდარის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაც (უკუეთუ გნებაეს შეწყნარების), რომელიც ძველი ქართულის გარკვეულ შემთხვევებში მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ანალოგიურ თვისებებს ავლენს. ეს უდავოდ ანტონის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს.

— აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ინდოევროპულ ენებში განუსაზღვრელ ფორმასთან — ინფინიტივთან — დაკავშირებული სახელი აკუზატივში დგას. ეს ანტონისთვის ცნობილია, მაგრამ იგი დამოუკიდებლობას იჩენს, აკვირდება საანალიზო მასალას და ასკვნის, რომ განუსაზღვრებელი კილო ქართულში მოითხოვს სახელს არა ერთ ბრუნვაში

²⁴ სახელზმნის წარმოდგენილ დახასიათებას, რა თქმა უნდა, ვერ გაიზიარებთ. თვით ავტორიც თავისი გრამატიკის პირველ რედაქციაში სახელზმნის წარმოების შესახებ განსხვავებულ თვალსაზრისზე დგას. იგი აღნიშნავს, რომ სახელზმნა იწარმოება თხრობითი კილოს აწმყო დროის პირველ, პირისაგან... იგივე უდევს საფუძვლად „უჩინო სქესის“ წარმოებას, ოღონდ ზმნას ჩამოშორდება ზმნისწინი და ბოლოში ვად მაწარმოებელი დაერთვის. შეიძლება „უჩინო“ ყოველთვის ამ სქემით ვერ ეწარმოოთ, მაგ.: „მრწამს“ ზმნიდან გვაქვს უნ მარცვალჩამატებული „რწმუნვად“, „მინდა“ ზმნიდან გვაქვს ომ მარცვალჩამატებული „ნდომვად“ და ა. შ. (ე. ბაბუნაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 182—183; ანტონი, 1, 142, 129).

(ვთქვათ შემასმენლობითში)²⁵, არამედ სახელობითსა, ნათესაობითსა და სხვა ბრუნვებში.

მოცემული დახასიათება არ არის სრული, რამდენადაც ავტორს შეუმჩნეველი დარჩა მიცემითი ბრუნვა, და, მეორე მხრივ, აკლია სიზუსტე, კერძოდ, ინფინიტივთან დაკავშირებული თანდებულისა სახელები გათანაბრებულია პირდაპირ დამატებასთან (სახელობით ბრუნვასთან — იხ. ზევით, გვ. 16). მაინც ზემოაღნიშნული დაკვირვება დადებითად უნდა შეფასდეს, ვინაიდან ის, რაც შენიშნულია, სინამდვილეს შეეფერება: ინფინიტიურ კონსტრუქციაში ინფინიტივთან დაკავშირებული სახელი მართლაც შესაძლებელია იდგეს სახელობითში, ნათესაობითსა და თანდებულისა ბრუნვებში, ოღონდ ეს ბრუნვები განსხვავებული ღირებულებისაა და მათი გარჩევა აუცილებელია.

ანტონის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს აგრეთვე ტერმინი „სახელზმნის“ შემოღება, რომელიც მტკიცედ დამკვიდრდა ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში.

გაიოზი²⁶ ძირითადად ანტონის პოზიციებზე დგას, ოღონდ შედარებით ნაკლებ ადგილს უთმობს სახელზმნისა და განუსაზღვრებელი კილოს განხილვას.

გაიოზის მიხედვით, განუსაზღვრებელი სქესი აღნიშნავს მოქმედებას უპიროდ და ურიცხვოდ²⁷. როდესაც ორი ზმნა უკავშიროდა მოცემული, მაშინ მეორე განუსაზღვრებელ სქესში დაიდება და პირიანი ზმნის „ნათესავობის ძიებად“ გადაიქცევა, ხოლო განუსაზღვრებელი სქესი თავის მხრივ ითხოვს ძიებას ზმნის მსგავსად.

ინფინიტივთან დაკავშირებული სახელების ბრუნვებად გაიოზი გამოყოფს შემასმენლობითსა და ნათესაობითს. „განუსაზღვრებელნი ზმნანი მიიღებენ ძიებად შემასმენლობითსა და ნათესავობითსა, მაგ., ჯერ-არს დავიწყებად წყინებთა ანუ წყინებაჲ“²⁸.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ანტონმა შემასმენლობითი ქართულ ბრუნვათა რიგში მოათავსა, ამავე დროს იგი პირველი იყო, რომელმაც

²⁵ როგორც ცნობილია, ანტონმა შემასმენლობითი (ავუზატივი) უცხო ენათა გავლენით ქართულ ბრუნვათა რიგში მოათავსა, თუმცა ნათლად ხედავდა, რომ ეს ბრუნვა ქართული ენის ბუნებას არ შეესაბამება (იხ. არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, გვ. 99—100). შესაძლებელი იყო ამავე საფუძველზე განუსაზღვრებელ სქესთან დაკავშირებული სახელისთვის ნიშანდობლივად მას სწორედ შემასმენლობითი მიეჩნია.

²⁶ გაიოზი, ლამამატიკა, კრემენჩუკი, 1789.

²⁷ იქვე, გვ. 26.

²⁸ იქვე, გვ. 102.

ეს ბრუნვა ქართული ენის ბუნებისათვის უცხოდ მიიჩნია და კონკრეტული საკითხების განხილვისას სათანადო ფორმის აღსანიშნავად წრფელობითი იხმარა (იხ. ანტონი, გვ. 141—142).

გაიოზმა გადაუხვია ამ ხაზს. იგი უფრო თანმიმდევრულია, ვინაიდან დაუშვა შემასმენლობითი ბრუნვა, ზმნისა და განუსაზღვრებელი კილოს ძიების ერთ-ერთ ბრუნვად სწორედ მას ასახელებს.

უფრო არსებითი ის არის, რომ გაიოზი ამ კონტექსტში თანდებულის ბრუნვების შესახებ აღარაფერს ამბობს და განუსაზღვრებელი კილოს დამატებისათვის ნიშანდობლივად მხოლოდ ორ ბრუნვას მიაჩნევს.

ანტონისგან განსხვავებით, ფორმები ქმნადი, კუნადი, სწავლადი, გაიოზის აზრით, მყოფადი დროის მიმღეობაა აღი ნიშნით ნაწარმოები და არა განუსაზღვრებელი კილოს მყოფადი²⁹.

ნ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, განუსაზღვრელი სქესის ძიება ნათესაობითა და შემასმენლობით ბრუნვებში დადგება. ავტორი ცდილობს ამ ორი ბრუნვის ხმარების ერთგვარი წესიც ჩამოაყალიბოს, კერძოდ, ნათესაობითი გვექნება, „ოდესცა პიროვანი ზმნა მისი მოითხოვს მიცემითსა. მაგალ., განვიზრახვე მიცემად მისდა წერილსა“. ხოლო შემასმენლობითი იხმარება, თუ „ზმნა იგი მოითხოვს შემასმენლობითსა ბრუნვასა. მაგალ., განვიზრახვე მიცემად მისდა წერილი“³⁰.

— მოკლედ შევჩერდებით ს. დოდაშვილის გრამატიკაზეც³¹.

სახელზმნა და განუსაზღვრებელი სქესი მას ისევე ესმის, როგორც ანტონს. „განუსაზღვრებელი სქესი აჩვენებს საქმესა უჩინოდ ანუ განუცხადებელად პირთა შინა, რიცხვთა და დროთა. მაგ., წერად, შეყვარებად...“³²

„სახელზმნა არს ლექსი ზმნისაგან წარმოებული, რომელიცა უჩვენებს თვით თავით თვისით მოქმედებასა ანუ მოძრაობასა საგნისასა...“ სახელზმნა იბრუნვის, როგორც არსებითი სახელი³³. ავტორი აქ-

29 გაიოზი, ლრამატიკა, კრემენჟი, 1789, გვ. 77.

30 ნ. ჩუბინაშვილი, შესავალი ქართულის ლექსიკონისა, „ქართული ლექსიკონი“, ალ. ლლონტის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბილისი, 1961, გვ. 127.

ავტორს შენიშნული აქვს, აგრეთვე მასდარის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმები „მინდა“ და „მნებავს“ ზმნებთან, რომლებიც განუსაზღვრებელი სქესის ადგილას იხმარებოდა: იხ. იქვე, გვ. 114.

31 შემოკლებული ქართული გრამატიკა, გამოცემული სოლომონ დოდაშვილის მიერ, 1830, სოლომონ დოდაშვილი, თბულებანი, 1961.

32 იქვე, გვ. 115.

33 იქვე, გვ. 125—136.

ვე შენიშნავს, რომ სახელზმნა არაა დამოუკიდებელი სიტყვის (=მეტყველების) ნაწილი, „იგინი შეადგენენ სახელთა არსებითა“.

ს. დოდაშვილის გრამატიკაში ზოგი სიახლე შეინიშნება, მაგ.:

1. განუსაზღვრებელი სქესი შეიძლება იყოს სრული და უსრული: წერად — უსრული, დაწერად — სრული.

2. ს. დოდაშვილმა ყურადღება მიაქცია იმას, რომ განუსაზღვრებელი სქესი ხშირად იხმარება პირნაკლი ზმნების შემდეგ. ეს ისეთი ზმნებია, რომელთაც მხოლოდ მესამე პირის ფორმა აქვთ: ჯერ-არს, სათანადო არს, შევინის, შეჰგავს, ჰხამს. მაგ.: სათანადო არს შეეყვარებად მშობელთა და სხვა.

ამ ზმნებთან შესაძლებელია განუსაზღვრებელი კილოს ნაცვლად სახელზმნის ხმარება, რომელთაც ობიექტი ნათესაობით ბრუნვაში იქნება: ჯერ არს შეეყვარებად მოყვასი, შდრ. ჯერ არს შეეყვარება მოყვისა.

3. აქაც, ისევე როგორც გაიოზის გრამატიკაში, აღნიშნულია, რომ განუსაზღვრებელი კილო შეიწყობს სახელს (ძიებას) „ნათესაობითსა ბრუნვასა და ანუ შემასმენლობითსა. მაგ.: სათანადო არს შეეყვარებად ღვთისა. ფარნავაზ მეფემან... იწყო შემოღებად ასოებითი წერილი ქართულსა ენასა შინა“.

მაგრამ თუ ეს ძიება პირის ნაცვალსახელითაა გამოხატული, მაშინ იგი მიცემით ბრუნვაში დგას: ვიწყე ქებად შენდა.

— პლატონ იოსელიანი³⁴, ანტონის მსგავსად, ცალ-ცალკე განიხილავს ზმნის განუსაზღვრელ კილოს და სახელზმნას. მისთვის ცნობილია, რომ „სახელ-ზმნასა უწოდებს ანტონი ძირად ზმნისა“³⁵, მაგრამ, მისი აზრით, „სახელ-ზმნა არს წარმოებული ზმნისაგან სახელი არსებითი (ვჰსწერ-წერა, ვჰსტირ-ტირილი)“, რომელიც მიიღებს არსებითი სახელის თვისებებს და მათ მსგავსად იბრუნვის. ახალი აქ ისაა, რომ სახელზმნა გამოცხადებულია ნაწარმოებ სახელად („ზმნისაგან წარმოჰსდგება სახელი არსებითი, რომელიცა იწოდების სახელზმნად“, § 58)³⁶.

განუსაზღვრებელი სქესის განმარტება ანტონისეულია: „განუსაზღვრებელი სქესი აღნიშნავს მოქმედებასა განუცხადებელად პირთა შინა, რიცხვითა და დროთა“.

პლ. იოსელიანის გრამატიკა რიგი მიხვედრებითა და ახალი დაკვირვებებით ხასიათდება, ამათგან აღსანიშნავია შემდეგი:

³⁴ პლ. იოსელიანი, პირუშღ-ლაწყებითი კანონი ქართულისა ღრამატიკისა, ტფილისი, 1883.

³⁵ იქვე, გვ. 66.

³⁶ იქვე, გვ. 39.

1. ვნებითსა და პირნაკლ ზმნებს არა აქვთ განუსაზღვრებელი სქესი, მაჰასადამე, წერად, კამეად ფორმები და ვ საწარმოებელი ნიშნის საკითხი მოხსნილა.

2. განუსაზღვრებელ სქესს ორი დრო აქვს: აწმყო და ქმნადი (ანტონით მყოობადი). აწმყო-ქმნადის ფორმებს ზმნისწინი განახევებს. ანტონის მიხედვით: წერად აწმყოა, წერადი — მყოობადი, ხოლო პლატონ იოსელიანის მიხედვით: წერად, საწერად — აწმყო, დაწერად, დასაწერად — ქმნადი.

3. ფასეულია პლ. იოსელიანის შენიშვნა, რომ მნებაეს და მინდა ზმნებთან განუსაზღვრებელი სქესი სახელზმნის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოგვიდგება და რომ „ესევეთარნი მცირედ იხმარებიან წერილთა შინა, მაგ.: არა უნდა ნუგეშინის-ცემის“.

4. განუსაზღვრებელი სქესი მოათხოვს დამატებას (ძიებას) ორ ბრუნვაში: მიცემითსა³⁷ და სახელობითში. რით არის გამოწვეულა ეს სხვადასხვაობა, რატომ არის სახელი ზან სახელობითსა და ზან მიცემით ბრუნვაში? პლატონ იოსელიანი პირველა დანტერესდა ამ საკითხით და მოგვცა ამ მოვლენის ახსნის ცდაც. მისი აზრით, ბრუნვები პირიან ზმნაზეა დამოკიდებული: თუ პირიანი ზმნა მოითხოვს მიცემით ბრუნვას, დამატება მიცემით ბრუნვაში იქნება, თუ სახელობითს მოითხოვს — სახელობით ბრუნვაში, მაგალითად: განვიზრახავ მიცემად მისსა წერილსა, შდრ. განვიზრახე მიცემად მისდა წერილი.

და ბოლოს 5. პლატონ იოსელიანი ატარებს პარალელს ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდარსა და ლათინურ გერუნდისს... შორის: „განუსაზღვრებელი სქესი არს მსგავსი ლათინურისა გერუნდისა“³⁸.

პლატონ იოსელიანის გრამატიკით თითქოს თავდება საკითხის შესწავლის ისტორიის ის პერიოდი, როდესაც ინფინიტივი გრამატიკოსთა სპეციალური მსჯელობის საგანია.

— ინფინიტივის რა ძირითადი ნიშნებია გამოყოფილი განხილულ გრამატიკებში? *

იწარმოება ად(ვად) და ის ნიშნების დართვით. ანტონი არ გამოყოფდა მიმართულებით ბრუნვას, ამიტომ წერად ფორმა წერა სახელის ბრუნების პარადიგმაში არ იყო მოქცეული; ცალკე იდგა და ამითაც ემსგავსებოდა სხვა ენათა ინფინიტივს.

უპირო ზმნაა, არა აქვს რიცხვი.

³⁷ წიგნში ნათესაობითი წერია, მაგრამ საილუსტრაცია მაგალითიდან ჩანს, რომ იგულისხმება მიცემითი. აქ მექანიკური შეცდომა უნდა იყოს.

³⁸ პლ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 40.

განარჩევს დროსა და გვარს.

დაირთავს ზმნისწინს, იხმარება ზმნიზედასთან ერთად.

აქვს სხმითგარდასვლითი (კაუზატივის) ფორმები.

სინტაქსური ნიშნებიდან აღსანიშნავია შემდეგი:

არის საძიებო ზმნისა.

თვითონ მოითხოვს ძიებას ნათესაობითსა, წრფელობითსა (=სახელობითსა) და სხვა ბრუნვებში (ანტონი), ნათესაობითსა და შემასმენლობითში (ნ. ჩუბინაშვილი, გაიოზი, ს. დოდაშვილი), მიცემითსა და სახელობითში (პლ. იოსელიანი).

როგორც ვხედავთ, განხილულ გრამატიკებში მოცემულია განუსაზღვრებელი კილოს საკმაოდ სრული მორფოლოგიური და სინტაქსური დახასიათება.

ჩვენ არ შევეუდგებით თითოეული გრამატიკოსის თვალსაზრისის ცალკე განხილვას, აღვნიშნავთ მხოლოდ იმ ძირითად მომენტებს, რომლებიც ამ გრამატიკოსთა დამსახურებად მიგვაჩნია, კერძოდ:

ა) მათ სწორი კვალიფიკაცია მისცეს ძველი ქართულის ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდარს, მხედველობიდან არ გამორჩენიათ ინფინიტივის ფუნქციის მქონე მასდარის ნათესაობითი ბრუნვა.

ბ) ყურადღება გაამახვილეს ინფინიტივისთვის დამახასიათებელ პოზიციებზე (სოლომონ დოდაშვილმა — პირნაყლ ზმნებთან — ჯერ არს, სათანადო არს, შევენის. შეჰგავს, ჰხამს — განუსაზღვრელი კილოს ხმარებაზე, პლატონ იოსელიანმა — მიწა და მწებავს ზმნებთან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმის მქონე განუსაზღვრელი კილოს ხმარებაზე).

გ) საინტერესო დაკვირვებებია მოცემული განუსაზღვრელი კილოს „ძიების“ დახასიათებისას, შენიშნულია ქართულისთვის დამახასიათებელი კონსტრუქციები: თანა-ამსთ და ცუთად მცნებანი; თანა-გუძის შეეყუარებად ლუთისა.

პლატონ იოსელიანი უფრო წინ წავიდა: განუსაზღვრელი კილოს დამატებისთვის სპეციფიკურად მან 2 ბრუნვა — სახელობითი და მიცემითი — მიიჩნია და, რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, ამ ბრუნვათა ხმარების გარკვეულ კანონზომიერებას მიაგნო (განუსაზღვრელი კილოს დამატების ბრუნვა ზმნაზეა დამოკიდებული). თუ რამდენად სწორია ეს დაკვირვება, ქვემოთ გვექნება მსჯელობა.

დ) შენიშნულია ის განსხვავება, რომელიც არსებობს სახელზმნისა და განუსაზღვრელი კილოს სინტაქსურ კონსტრუქციებს შორის: სახელზმნასთან დამატება მუდამ ნათესაობით ბრუნვაში იქნება — შეეყუარება მოყვისისა (ს. დოდაშვილი).

არ არის მოულოდნელი, რომ გრამატიკული აზროვნების იმდროინდელ დონეზე განხილულ გრამატიკებში შეცდომები და უზუსტობანი დადასტურდეს. ასეთია:

ა) სახელზმნებსა და განუსაზღვრელ კილოში ვნებითი გვარის ფორმების და ამ ფორმათა მაწარმოებელი ვ. ნიშნის გამოყოფა.

ბ) სახელზმნის გამოცხადება ზმნის ძირად, ისეთ ოდენობად, რომლისგანაც იწარმოება ზმნა „მაუღლებელ, მაძრაველ და მაპიროვნე“ ნიშნათა დართვით.

გ) წერადი, ქამადი ფორმების მიჩნევა განუსაზღვრელი კილოს შერეადად, მომავლის მიმღეობის ფორმათა აღრევა განუსაზღვრელ კილოსთან (პლატონ იოსელიანთან წერად, საწერად განუსაზღვრელი კილოს აწმყოდაა მიჩნეული, ხოლო ამ ფორმათა ზმნისწინიანი ვარიანტი — დაწერად, დასაწერად — ქნადად (მყოფადად) და სხვა).

დავით ჩუბინაშვილი პირველი იყო, რომელმაც უარყო განუსაზღვრელი კილოს არსებობა ქართულში (Грузинские глаголы не имеют неокончательного наклонения) და აღნიშნა, რომ მის მაგივრობას ეწევა ნაზმნარი არსებითი სახელი, რომელიც არის ძირი ყოველი ზმნისა³⁹.

კადევ უფრო კატეგორიულად ილაშქრებს განუსაზღვრელი კილოს წინააღმდეგ დიმიტრი ყიფიანი. მისი აზრით ქართულს არა აქვს დახრა დაუბოლოვებელი, განუსაზღვრებელი — l'infinitif, неопределительное наклонение, ანტონის გრამატიკით „სქესი უჩინო“. მის მაგივრად იხმარება სიტყვა, რომელსაც სახელზმნა ჰქვია (отглагольное имя) და რომელიც მსგავსია ლათინური გერუნდისა: წერა, შენება⁴⁰. მისი სიტყვით რომ ვთქვათ, ქართულში „არ არის დახრა დაუბოლოვებელი, განუსაზღვრებელი“, ძველთაგან „უჩინოდ“ წოდებული. რაც თავისთავად უჩინოა მაინც და მაინც უნდა გამოაჩინოო, რომ დაგვიჩინონ, როგორ გამოვჩინებთ? — ამის მაგივრად იხმარება სიტყვა, რომელსაც ჩვენებურადა ჰქვია „სახელზმნა“ — отглагольное имя⁴¹.

განუსაზღვრელი კილო არ გვხვდება თ. ჟორდანიას გრამატიკაში. ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარის შემცველი კონსტრუქციები მისი დროის ქართულს არ ახასიათებდა, ამიტომ ავტორი საგანგებოდ მასზე არ ჩერდება. მაგრამ სამი შენიშვნა მოწმობს, რომ ძველი ქართულის ვითარება თ. ჟორდანიასთვის ცნობილი იყო⁴².

³⁹ Д. Чубинов, Краткая грузинская грамматика. СПб. 1955, гл. 19.

⁴⁰ დ. ყიფიანი, ახალი ქართული გრამატიკა, სხარტულად დაწერილი მანი-აგან შვილებისათვის, სანქტპეტერბურლი, 1882, გვ. 71.

⁴¹ იქვე, გვ. 72.

⁴² ქართული გრამატიკა, თხზული და გამოცემული თ. ჟორდანიასაგან. ტფილისი, 1889.

1. საინჟინეროსა პირველი შენიშვნა, რომელიც ეხება „იწყო ზიარებად“ კონსტრუქციას. იგი ძველ გრამატიკოსებს ესმოდათ, როგორც შესმენილი და საძიებო (ზმნა და მისი დამატება), თ. ყორდანიას აზრით კი, ესაა შედგენილი შემასმენელი: „ძველ მწერლობაში პირველმნიშვნელობის სახელზმნას დაუმატებდნენ ბოლოს ასოსა და ამგვარი სახელზმნა შეადგენს განუყოფელს ნაწილს შესმენილისას, მაგ. „იწყო ზიარებად“ აღნიშნავს მოქმედებას (ზიარყოფად) და არის შესმენილი (ბოლო ქვემდებარე არის საგულისხმეო: მან). ხოლო წინადადებაში „იწყო ზიარება“ ქვემდებარე არის „ზიარება“ და შესმენილი „იწყო“ (ზიარება დაიწყო).

2. ავტორის მეორე შენიშვნა ანგარიშგასაწყევია ა. მხრივ, რომ შობად არს შედგენილი შემასმენელი (ავტორით „ზმნის-ზედითად დაბრუნებულნი სახელზმნანი“) აღნიშნავს „უუახლოვესს მომავალს დროსა, რომელიც დაუყოვნებლივ უნდა შესრულდეს: სადა უკუე შობად არს ქრისტე (აღნიშნავს ახლო-დროსა შობასა, მოახლოვებულსა შემთხვევასა).

ესე ყოფად არს (ე. ი. ახლავე ანუ მალე უნდა მოხდეს).

ძე კაცისა მიცემად არს სიკვდილსა და დაფლვად (ე. ი. ყოველივე ესე დაუყოვნებლივ მოხდება).

3. მესამე შენიშვნაში თ. ყორდანია განიხილავს ძიებადი, კამადი ფორმებს, რომლებიც მისი აზრით, ძველ მწერლობაში აღნიშნავენ არა მხოლოდ მომავალსა დროსა, არამედ წარსულსა და აწმყოსაც, ე. ი. ფორმა სამარადისოა დროსა: ცვალებადი — ანუ რაც იცვლება ანუ მუდმივ ცვლილებაშია⁴³.

განუსაზღვრელ დახრას (კილოს) ეხვდებით მ. ჯანაშვილის გრამატიკაში⁴⁴. წინამორბედთაგან განსხვავებით იგი კვლავ ზმნის ხუთ კილოს განიხილავს, მეხუთეა განუსაზღვრელი.

„განუსაზღვრელ დახრაში დაისახელების მხოლოდ მოქმედება, აღუნიშვნელად პირისა ანუ საგნისა, რომელსაც ეკუთვნის ეს მოქმედება. მაგ.: სწავლა, ჭამა, ლოცვა, ცოხნა“. განსაზღვრაში არაფერია ახალი, მაგრამ აღსანიშნავი ის არის, რომ ავტორმა განუსაზღვრელი დახრა სახელზმნას უწოდა, ე. ი. ახალი ქართულის ვითარების შესაბამისად ტერმინში ახალი შინაარსი ჩადო. „განუსაზღვრელ დახრას ზმნას ჰქვია აგრეთვე სახელზმნა, რომელიც იბრუნვის როგორც ყოველი სახელი არსებითი“. ხოლო „წერად“ ფორმა, მ. ჯანაშვილის აზ-

⁴³ თ. ყორდანია, გვ. 95.

⁴⁴ მ. ჯანაშვილი, ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1906, გვ. 54.

რით, ს უ პ ი ნ უ მ ი ა⁴⁵, „ქამადი“, „წერადი“ კი ვნებიითი გვარის მიმ-
ლეობის აწმყო ანუ სამარადისო დროის ფორმები: ქამადი — ის, რაც
იქმევა და უნდა იქამოს. აქვეა დასახელებული: ხელადი, გულადი, სუ-
ლადი, ფერადი, რასაც არაფერთარი კავშირი არა აქვს ნაზმნარ სახე-
ლებთან და დროის კატეგორიასთან⁴⁶.

შემდეგდროინდელ გრამატიკებში (ს. ხუნდაძე, ი. ნიკოლაიშვილი,
ი. სიხარულიძე და სხვ.) შედარებით ნაკლები ადგილი ეთმობა სახელ-
ზმნას და არაფერია ნათქვამი ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელ
ვითარებაზე.

შეიძლება შევავამოთ: ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარ-
ძველ გრამატიკებში კვალიფიცირებული იყო, როგორც უ ჩ ი ნ ო
ს ქ ე ს ი (ანტონის 1753 წლის გრამატიკაში), გ ა ნ უ ს ა ზ ღ ვ რ ე ბ ე-
ლ ი ს ქ ე ს ი (ანტონის გრამატიკის მეორე რედაქციაში, სოლ. დო-
დაშვილის, პლ. იოსელიანის გრამატიკებში). ეს გრამატიკოსები სხვა
(სომხურ, რუსულ, ბერძნულ) ენებში არსებული ზმნის განუსაზღვ-
რელი ფორმების შესატყვისად საცესებით სამართლიანად ასახელებდნენ
ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდარს. ამ მოვლენის პირველი და
შედარებით სრული აღწერა ანტონ პირველმა მოგვცა. შემდეგი გრა-
მატიკოსები მთლიანად ეყრდნობოდნენ ანტონს, აკლებდნენ ან აზუს-
ტებდნენ მის დებულებებს, ზოგჯერ კი უმატებდნენ თავისი დაკვირვე-
ბის შედეგებს. დ. ჩუბინაშვილიდან მოყოლებული წ ე რ ა დ, კ ე-
თ ე ბ ა დ ფორმები გრამატიკოსების ყურადღების გარეშე რჩება, ვი-
ნაიდან მათი შესწავლის ობიექტს ახალი ქართული ენა წარმოადგენს,
სადაც ეს ფორმა ძველი ფუნქციებით აღარაა ცოცხალი.

თანამედროვე გრამატიკულ ლიტერატურაში მასდარის ვითარე-
ბითი ბრუნვა და მასთან დაკავშირებული საკითხები არა ერთხელ გამხ-
ლარა მსჯელობის საგანი.

გ. დეეტერსი თავის მონოგრაფიაში ქართული ზმნის შესახებ⁴⁷
ნაზმნარი სუბსტანტივების განხილვისას ყურადღებას ამახვილებს მა-
თი ხმარებას შემთხვევებზე (§ 419. Gebrauch der Veralsubstantiva)⁴⁸.
კერძოდ, იგი აღნიშნავს, რომ ძველ ქართულში ნაზმნარი სუბსტანტი-
ვის მიმართულებით ბრუნვას სუპინუმის მნიშვნელობა ჰქონდა და იგი

⁴⁵ მ. ჯანაშვილი, ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1906, გვ. 59.

⁴⁶ იქვე, გვ. 58.

⁴⁷ G. Deeters, Das Khartwelische Verbum, Leipzig, 1930.

⁴⁸ G. Deeters. დასახ. ნაშრ., გვ. 221.

იხმარებოდა მოძრაობის გამომხატველ ზმნებთან: მრკ 2,17, არა მოვედ წოდებულ მართალთა...⁴⁸

იგი გამოიყენებოდა აგრეთვე შეძლების, სურვილის, დაწყების, ბრძანების გამომხატველ ზმნებთანაც: მრკ 2, 19, ვერ კელ-ეწიფების ძეთა სიძისათა მარხვად...

გ. დეეტერსს შენიშნული აქვს „გამოცხადებად არს“, „ყოფად გიც“ კონსტრუქციები, სადაც, მისი აზრით, სუბინუმი გამოიყენება აუცილებლობის, ანდა ჩვეულებრივი მომავლის გამოსახატავად.

ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდარს და მასთან დაკავშირებულ სახელს გაკვრით ეხება ა. შანიძე. მისი სიტყვით, „როცა საწყისი ზმნისა ვითარებით ბრუნვაშია დაყენებული, მას ევროპული ენების ინფინიტივის მსგავსად, შეიძლება პირდაპირი ობიექტი ჰქონდეს“⁵⁰.

მასდარის ვითარებით ბრუნვათან დაკავშირებულ საკითხებს განიხილავენ შ. ძიძიგური⁵¹, ელ. ფანჩიძე⁵², თ. შარაძენიძე⁵³, ა. კიზირია⁵⁴, ბ. გიგინეიშვილი⁵⁵, ივ. ქავთარაძე⁵⁶, ნ. კოტინოვი⁵⁷.

ჩვენთვის საინტერესო კონსტრუქციები ინფინიტივად მიაჩნია არნ. ჩიქობავას, რაც ჩანს ორ ზხვადასხვა ნაშრომზე დართული შენიშვნებიდან:

„ძველ ქართულში ინფინიტივის ჩანასახი გვექონდა, მაგრამ არ განვითარებულა, ჩაკვდა“⁵⁸. „ძველ სალიტერატურო ქართულში ინფინი-

⁴⁸ Deeters. დასახ. ნაშრ., გვ. 222.

⁵⁰ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა, ა. შანიძე, ა. ბარამიძე, ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, 1934, გვ. 311.

⁵¹ შ. ძიძიგური, წინადადების მასდარული კონსტრუქცია. პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. 19, 1966; კავშირები ქართულ ენაში, თბილისი, 1969.

⁵² ელ. ფანჩიძე, ნაზმნარი სახელის მიერ სახელის მართვა ბრუნვაში უღურ ენაში, იბერ.-კავკ. ენათმეცნიერება, XII, 1960, გვ. 408.

⁵³ თ. შარაძენიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, სახელის ბრუნვების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, 1956, გვ. 423—432.

⁵⁴ ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, 1963, გვ. 49—50, 162—164, 210.

⁵⁵ ბ. გიგინეიშვილი, მასდარი ძველ ქართულში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, VI, 1955.

⁵⁶ ივ. ქავთარაძე, მყოფადის ერთი სახეობის ისტორიისათვის ქართულში, იბერ.-კავკ. ენათმეცნიერება, XII, 1960, გვ. 199—208.

⁵⁷ ნ. კოტინოვი, ვითარებითი დასმული მასდარის ფუნქციები ძველ ქართულში, ი. გოგებაშვილის სახ. თელავის სახელმწ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, V, 1964, გვ. 95—102.

⁵⁸ არნ. ჩიქობავა, ინფინიტივის დიალექტური ვარიანტები ხუნძურში (აეარულში), ენიმკის მოამბე, I, 1937, გვ. 89.

ტივის ჩამოყალიბების პროცესი იწყებოდა, მაგრამ მისი განვითარება შეწყდა⁵⁹.

არნ. ჩიქობავას ზემოაღნიშნული დებულება განავითარა არ. მარტიროსოვმა ნაშრომში „მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ძველ ქართულში“⁶⁰, სადაც ავტორი დაწვრილებით განიხილავს მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ხმარების შემთხვევებს და დაასკვნის. რომ ძველ ქართულში შეინიშნება პროცესი თავისებური „ინფინიტივის“ ჩამოყალიბებისა, რაც გამოიხატება ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარის ხმარებით. იგი ფუნქციის მიხედვით ანალოგიურია სხვა ენათა ინფინიტივისა. ასეთი მასდარი ქართულში ვეღარ განვითარდა: მე-10 საუკუნიდან მოყოლებული იგი გამოდის ხმარებიდან (იგულისხმება ზმნური მართვის შემთხვევები), ხოლო მიზნის გარემოების ფუნქციით მე-12—13 საუკუნემდე შემორჩა სალიტერატურო ქართულს⁶¹.

...ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი და მისი კონსტრუქციები ძველ ქართულშივე შედარებით ახალი წარმონაქმნი ჩანს. იგი ჩანასახის სახეს ატარებს. ასეთმა მასდარმა ვერ მოასწრო მტკიცედ ჩამოყალიბებული სახე მიეღო და ისე გამოვიდა ხმარებიდან, რომ მისი კვალიც კი აღარ შერჩა ახალ სალიტერატურო ქართულს⁶².

ნათესაობით და ვითარებით ბრუნვათა ფუნქციებთან დაკავშირებით ჩვენთვის საინტერესო საკითხს განიხილავს ი. იმნაიშვილი ნაშრომში „სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში“⁶³. მისი აზრით, ვითარებით ბრუნვაში დასმული საწყისის კონსტრუქციები ძველ ქართულში ინფინიტივის კატეგორიას გადმოსცემს და უცხო ენათა გავლენითაა შექმნილი⁶⁴.

შ. ძიძიგური „შენებად“ ტიპის ფორმათა შემცველ კონსტრუქციას „მასდარულ კონსტრუქციას“ უწოდებს და გამოყოფს მის ორ სახეობას „დამატებით-მასდარულ“ და „გარემოებით-მასდარულ“ კონსტრუქციებს. პირდაპირი დამატების შეხამება მასდართან (ბრძანა შენებად იგი) მის მიერ გაგებულია საკუთარ ნიადაგზე მიღებულ კონს-

59 არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942, გვ. 217.

60 იბერ-კავკ. ენათმეცნიერება, VII, 1955, გვ. 43—60.

61 არ. მარტიროსოვი, იქვე, გვ. 58.

62 იქვე, გვ. 59.

63 ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძვ. ქართულში, თბილისი, 1957, გვ. 750—752, გვ. 174—183.

64 იქვე, გვ. 751, 183.

ტრუქციად; რომლის სტაბილიზაციას ხელს შეუწყობდა კლასიკური ენები⁶⁵.

როგორც ჩანს, ძველი ქართულის ინფინიტივთან დაკავშირებული სპეციალური ლიტერატურა საკმაოდ ვრცელია და რიგი საკითხებისა სათანადოდაა შესწავლილი. მიუხედავად ამისა, ზოგი მათგანი ჯერ კიდევ გადაწყვეტასა და რიგ შემთხვევაში დაზუსტებას საჭიროებს. დაზუსტებას მოითხოვს, პირველ ყოვლისა, ინფინიტივის ხმარების ყველა შემთხვევა, გასარკვევია ინფინიტიური კონსტრუქციის წევრთა ურთიერთმიმართება, არ არის სათანადოდ შესწავლილი ინფინიტივის რღვევის საფეხურები და სხვ.

ჩვენი შემდგომი მსჯელობა აღნიშნული ხარვეზის შეძლებისდაგვარად შევსებას ისახავს მიზნად.

⁶⁵ შ. ძ ი ძ ი უ რ ი, წინადადების მასდარული კონსტრუქცია, გვ. 91, 95—96.

ინფინიტივი ძველ ქართულში

მასდარი და ინფინიტივი

ძველი ქართულის ინფინიტივის დახასიათება არ იქნება სრული, თუ მას განვიხილავთ საზოგადოდ ნაზმნარ სახელებთან, კერძოდ კი მასდართან მიმართების გარეშე. სხვა რომ არაფერი ვთქვათ, იგი მასდარის ფუძეს იყენებს, მის ვითარებით ბრუნვას წარმოადგენს. მაშასადამე, მოსალოდნელია, რომ ყველა ის გრამატიკული კატეგორია, რომელიც მასდარის ფუძეში არის გამოხატული, ინფინიტივსაც ახასიათებდეს. მეორე მხრივ, სწორედ მასდართან შეპირისპირებითმა განხილვამ გახადა შესაძლებელი გამოვლენილიყო ის თავისებურებები, რომლებმაც მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა მასდარისგან დასაერთოდ ნაზმნარი სახელებისაგან დამოუკიდებლად განხილვის საგნად აქციეს. ყოველივე ამის გამო, ვიდრე ინფინიტივზე მსჯელობას განვაგრძობდეთ, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ნაზმნარ სახელებთან, განსაკუთრებით კი მასდართან, დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის განხილვა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „ნაზმნარი სახელები“ (მასდარი და მიმღეობა) სიტყვათა თავისებურ ჯგუფს წარმოადგენენ.

რა არის ის სპეციფიკური, რაც მათი განცალკევებით განხილვის საფუძველს ქმნის?

ა) პირველ ყოვლისა, მასდარი და მიმღეობა ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოები სახელებია (აშენებს — შენება, მშენებელი, საშენებელი, ნაშენები, აშენებულბ), მათ აქვთ წარმოების დამახასიათებელი მოღე-ლები.

ბ) თუ მორფოლოგიური კატეგორიების მიხედვით დავახასიათებთ, დავინახავთ, რომ ნაზმნარ სახელებს, ერთი მხრივ, აქვთ სახელის კატეგორიები (ბრუნვა და რიცხვი), ხოლო, მეორე მხრივ, როგორც ზმნის

ფუძისაგან ნაწარმოებ ოდენობებს, ზმნის კატეგორიები გადმოჰყვე-
ბათ. ეს ეხება პირველ ყოვლისა ზმნისწინს და მასთან დაკავშირებულ
კატეგორიებს: გეზსა და ორიენტაციას — ძველ ქართულში, გეზს, ორი-
ენტაციას და ასპექტს — (ახალ ქართულში)¹, გარდა ამისა, გვარს,
დროსა და კონტაქტს (ახალ ქართულში).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დასახელებული კატეგორიები ერთნაი-
რად არ ახასიათებს მასდარსა და მიმღეობას. მაგალითად, მასდართა
დიდი ნაწილი რიცხვს არ აწარმოებს, მაგრამ არ შეიძლება ითქვას
მასდარს რიცხვის კატეგორია არა აქვსო². ძველ ქართულში არ იყო
იშვიათი ისეთი ფორმები, როგორიცაა დ ა ვ ი წ ყ ე ბ ა ნ ი (იოზ. 7,
21), ს რ ვ ა ნ ი (მ 24,7), ბ რ ძ ა ნ ე ბ ა ნ ი (გამ. 16,26).

მასდარი არ განასხვავებს დროსა და გვარს (ეს უკანასკნელი მხო-
ლოდ თითო-ორიჯერ შემთხვევაშია გარჩეული, მაგალითად, ტეხა —
ტყდომა, წყვეტა — წყდომა, ხეთქა — სკდომა)³.

მიმღეობას ყველა ეს კატეგორია ახასიათებს⁴.

აი ეს სხვაობა, აგრეთვე წარმოების თავისებურებანი (შენებ-ა,
მ-შენებ-ელ-ი-...) ქმნის საფუძველს თვით „ნაზმნარი სახელების“
კლასში შემავალი ერთეულების დიფერენციაციისათვის. ამას ემატე-
ბა ამ ერთეულთა ფუნქციური თავისებურებები, კერძოდ, მას-
დარი არსებითი სახელის ფუნქციებს ასრულებს, მიმღეობა — ზედ-
სართავისას. ამიტომაც, რომ პირველს ნ ა ზ მ ნ ა რ ი ა რ ს ე ბ ი თ ი
ს ა ხ ე ლ ი ეწოდება, მეორეს — ნ ა ზ მ ნ ა რ ი ზ ე დ ს ა რ თ ა ვ ი
ს ა ხ ე ლ ი.

ნაზმნარ სახელებს მათთვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ბუნე-
ბის გამო სხვადასხვაგვარი კვალიფიკაცია ეძლეოდათ ადრინდელ გრა-
მატიკებშიც და დღესაც.

ცნობილია, რომ მიმღეობა რიგ გრამატიკებში (მაჯოს, ზ. შანშო-
ვანის, ანტონის...) დამოუკიდებელ მეტყველებების ნაწილად იყო გამო-

1 შდრ. ი. იმ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ
ქართულში, გვ. 421.

2 იქვე, გვ. 422.

3 ვ. თ. ო ფ უ რ ი ა, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, II, ენიშკის: მო-
ამბე, V—VI, თბილისი, 1940, გვ. 536; ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ქართული ენის ზო-
გადი დახასიათება, 0,75.

4 ეკ. ო ს ი ძ ე სპეციალურ წერილში „მიმღეობის წარმოება ქართულში“ გა-
ნიხილავს მიმღეობის ზმნის კატეგორიებთან (გვართან და დროსთან) მიმართების სა-
კითხებს. მისი აზრით, ენებითი გვარი არ არის გამოხატული მიმღეობაში (მიმღე-
ობის ფუძეში არ ჩანს ენებითის მაწარმოებელი ი- და ე- პრეფიქსები და -დ სუფიქ-
სი), ამიტომ გვარის გამოხატვის საკითხი მიმღეობათა წარმოებაში საერთოდ იხს-
ნება: თსუ შრომები, 67, 1957, გვ. 202—203.

ყოფილი⁵. რაც შეეხება ნაზმნარ არსებით სახელს, ანტონმა მას სახელ ზმნა უწოდა, ვინაიდან იგი სახელიც არისო და ზმნაც⁶. შემდგომ გრამატიკოსთა ერთი ჯგუფი მასდარს არსებით სახელებში ათავსებს, ხოლო მეორე — ზმნის სისტემას მიაკუთვნებს.

პირველად ს. დოდაშვილმა დასვა ეს საკითხი. მისი აზრით, სახელზმნა არ არის დამოუკიდებელი სიტყვის (მეტყველები⁷) ნაწილი, „იგინი (სახელზმნანი) შეადგენენ სახელთა არსებითთა“.

კიდევ უფრო დაკონკრეტდა სახელზმნის ადგილი ამ მიმართულებით თ. ჟორდანიას⁸ გრამატიკაში. მან სახელზმნას ადგილი მიუჩინა არსებითი სახელის ერთ-ერთ შინაარსობრივ ჯგუფში — განყენებით სახელებში.

სხვა აზრისაა დიმიტრი ყიფიანის⁹. იგი არ ეთანხმება იმათ, ვინც მიმლეობას (სახელზმნითურთ)⁹ დამოუკიდებელ მეტყველების ნაწილად მიიჩნევს. მისი აზრით, ნაზმნარ სახელთა ადგილი ზმნის სისტემაშია, იგი (მიმლეობა, სახელზმნა) „აუცილებელი დასასრული არის ზმნის უღვლილებისა“¹⁰.

განხილულ საკითხზე ორი განსხვავებული თვალსაზრისი არსებობს დღესაც.

არნ. ჩიქობავას განმარტებით, მასდარი არსებითი სახელია, სხვა არსებითი სახელებისაგან იგი განსხვავდება როგორც წარმოებით (ზმნისაგან ნაწარმოები სახელია), ისე — შინაარსითაც: მასდარი იმ მოქმედების სახელია, რასაც ზმნა აღნიშნავს, ანდა იმ ვითარება-მდგომარეობისა, რაც ზმნაშია აღნიშნული¹¹. სხვაგან ვკითხულობთ: „ნაზმნარი სახელი კი მაინც სახელია (და არა ზმნა) ისევე, როგორც სახელისაგან ნაწარმოები ზმნა (ა-წეს-ებს, ა-თავ-ებს, ა-კიანურ-ებს)

5 არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბილისი, 1965, გვ. 43—44, გვ. 82.

6 ჩვენი შემდგომი მსჯელობა შეეხება ძირითადად მასდარს და გისგან ნაწარმოებ ფორმებს.

7 თ. ჟორდანიას, ქართული გრამატიკა, თხზული და გამოცემული თ. ჟორდანიასაგან, გვ. 79.

8 დ. ყიფიანი, ახალი ქართული გრამატიკა დიმიტრი ყიფიანისა.

9 დიმიტრი ყიფიანის მიხედვით მიმლეობა აღნიშნავს ნაზმნარ სახელს საზოგადოდ (ე. ი. სახელ ზმნას ა. შანიძის გაგებით).

10 იქვე, გვ. 14.

11 არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 075.

ზმნა), ნასახელარი ზმნა, მაგრამ მაინც ზმნა (და არა „პირიანი სახელი“) ¹².

ამავე აზრს ავითარებენ სხვა ავტორებიც (ი. იმნაიშვილი, ბ. გიგინეიშვილი ¹³). ძველ ქართულში სახელთა ბრუნებისა და ბრუნვათა ფუნქციების განხილვისას, რომელსაც მიეძღვნა ი. იმნაიშვილის ვრცელი მონოგრაფია), ავტორის წინაშე დადგა მასდარის, როგორც ბრუნებადი სიტყვის, საკითხი. მისი დასკვნა ასეთია: „საწყისის სახით ჩვენს წინაშეა არსებით სახელთა ერთი ფრთა, ერთი ჯგუფი, რომელსაც ზოგი ნიშანი ზმნისა აქვს, მაგრამ მთავარი და გადამწყვეტი — ბრუნება და ფუნქციები — სახელთან აერთიანებს“ ¹⁴.

განსხვავებულ თვალსაზრისს გამოთქვამს აკაკი შანიძე. მისი აზრით, სახელზმნები (საწყისი და მიმღებობა) ზმნის უპირო, უუღლებელი ფორმებია (verbum infinitum) და უპირისპირდება ზმნის პირიან, უღლებად ფორმებს (verbum finitum) ორივე ერთად არის ზმნა ფართო გაგებით ¹⁵.

სხვაგან ა. შანიძე კიდევ უფრო აშკარად მიჯნავს სახელზმნას არსებითი სახელებისაგან. იგი აღნიშნავს: „შეიძლება, რომ სიტყვა ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოები, გარკვეული გრამატიკული ნიშნების მიხედვით არსებით სახელთან იყოს გათანაბრებული (მაგ., იბრუნეოდეს როგორც არსებითი სახელი, წინადადებაში გამოყენებული იყოს როგორც არსებითი სახელი), მაგრამ ამასთანავე ერთად, ზმნის ნიშნებსაც ატარებდეს. ასეთი სიტყვა იქნება არა არსებითი სახელი (ხაზი ჩვენია — დ. ჩ.), არამედ სახელზმნის ის სახე, რომელსაც საწყისი ეწოდება, მაგ., თოხნა, ბარვა...“ ¹⁶ ავტორის აზრით, სახელზმნის ზმნასთან გაერთიანების სასარგებლოდ მეტყველებს მისი ლექსიკური შინაარსი, წარმოება და გამოყენება III სერიის ფორმათათვის ¹⁷.

საფიქრებელია, რომ ავტორს საკითხი საბოლოოდ გადაწყვეტილად არ მიაჩნია, როგორც ეს ჩანს მე-200 პარაგრაფში წარმოდგენილი მსჯელობიდან:

12. არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, გვ. 217.

13. ბ. გიგინეიშვილი, მასდარი ძველ ქართულში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, 7, თბილისი, 1955, გვ. 209.

14. ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 422.

15. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 146.

16. იქვე, გვ. 37.

17. იქვე, გვ. 575—576.

გარდამავალ საფეხურს (ხაზი ჩენია — დ. ჩ.) სახელსა და ზმნას შორის წარმოადგენს სახელზმნა, რომელიც ზმნის ნიშნებად შეიცავს და სახელისასაც¹⁸. აქ, როგორც ვხედავთ, სახელზმნა მიჩნეულია სახელსა და ზმნას შორის არსებულ შუალედურ მოვლენად და არა ზმნად.

საინტერესოა, რომ ავტორი ცალკე ჯგუფად გამოყოფს სახელზმნებს სახელისა და ზმნის გვერდით მაშინაც, როდესაც მორფოლოგიური თვალსაზრისით აჯგუფებს სიტყვებს¹⁹.

ფორმალური თვალსაზრისით ნაზმნარი სახელების გამოყოფა ცალკე ჯგუფად, მართლაც, ლოგიკურად გამართლებული ჩანს²⁰. მათ სახელის ნიშნებიც აქვთ და ზმნისაც. მაგრამ მეტყველების ნაწილთა არსებული კლასიფიკაციის ფარგლებში საკითხი თავისთავად იხსნება. ხოლო რაც შეეხება სახელზმნათა გაერთიანების შესაძლებლობას სახელებთან ან ზმნებთან, ჩვენ სწორედ პირველ ვარაუდს ვუჭერთ მხარს.

საკითხის გადაწყვეტა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ღირებულება აქვს ორი რიგის (სახელისა და ზმნის) კატეგორიებს, რომელია მათ შორის განმსაზღვრელი მასდარისათვის. კერძოდ, ის ორი რიგის მახასიათებლები, რომელთა მიხედვით სახელზმნები ხასიათდება, რა ღირებულებისაა თვით ფორმაცვალებადი სიტყვების ორი ძირითადი ტიპისათვის — სახელისა და ზმნისათვის.

ფორმაცვალების მიხედვით სიტყვები (სახელზმნათა გამოკლებით), მართლაც, ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა — სახელებად და ზმნებად²¹.

სახელი შეიძლება განისაზღვროს, როგორც ბრუნებადი სიტყვა²², სიტყვა, რომელსაც ბრუნვით ფორმაცვლება ახასიათებს

¹⁸ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 167.

¹⁹ I. ფორმაცვალებადი სიტყვები: სახელები, ზმნები, სახელზმნები, ნაწევრები. II. ფორმა-უცვალებელი სიტყვები: ზმნიზედა, მსლებელი (ნაწევრის გამოკლებით), შორისდებული: იქვე, გვ. 35.

²⁰ ამის მკაფიო დამადასტურებელია, თუნდაც, ა. შანიძის ზემოთყვანილი მსჯელობა. მიუხედავად იმისა, რომ ამოსავალ დებულებებში ნაზმნარი სახელები მიჩნეულია უპირო ზმნად, სახელსა და ზმნას შორის არსებულ შუალედურ ფორმებზე, დასკვნაში ავტორი საჭიროდ თვლის სახელზმნები ცალკე ჯგუფად გამოყოს: ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, ნაკვეთი პირველი, 1942, გვ. 33.

²¹ არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესაჯული, თბილისი, 1952, გვ. 266.

²² ბრუნებადი სიტყვა და სახელი სინონიმებადაა ნახმარი არნ. ჩიქობავას ნაშ. რომში „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“, I, ტფილისი, 1928, გვ. 105.

(უბრუნეელი სახელი არ არსებობს), ხოლო ზმნა, როგორც პირიანი სიტყვა, სიტყვა, რომელიც პირთა მიხედვით იცვლება²³ (უპირო ზმნა არ არსებობს)²⁴. X

მასდარი ბრუნებადი სიტყვაა, პირთა მიხედვით არ იცვლება, მაშასადამე, ბრუნებისა და უღვლილების თვალსაზრისით საკითხის განხილვისას მასდარი სახელებთან უნდა გაერთიანდეს. მაგრამ იმ თავისებურებათა გამო, რომლებსაც ზმნის კატეგორიები ქმნიან მასში, იგი შეიძლება ცალკე ჯგუფად გამოიყოს სახელებში. X

მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითს მასდარის ბრუნების საილუსტრაციოდ:

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი — განსუენებაა: ხოლო დღე იგი მეშვდღე განსუენებაა არს წმიდაა უფლისაა: გამ. 31, 15.

მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი — ძწოლამან: შიშმან და ძწოლამან დიდმან შემოპყრნა ჩუენ: კიმ. I, 29, 26.

მ ი ც ე მ ი თ ი — კურნებასა: განვასხამ ეშმაკთა და კურნებასა აღვასრულებ: ლ 13, 32 C.

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი — ჭამისა: ნუ გამოეცხადები შენ კაცსა მას ვიდრე აღსრულებადმდე ჭამისა და სუმისა: რუთ. 3, 3.

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი — ვლდომით: მოხუცებულნი მირბიოდეს კუერთხებითა თვისთა, მკელობელნი ვლდომით, ვითარცა ირემნა... აბო 75, 20.

ე ი თ ა რ ე ბ ი თ ი — აღთქუმად: და იყოს აღთქუმად ჩემი კორცსა თქუენსა აღთქუმად საუკუნოდ: დბ. 17, 13.

კ მ ო ბ ა დ მ დ ე — ვიდრე ქათმისა კ მ ო ბ ა დ მ დ ე სამ გზის უყარ-ყო მე: მ 26, 34.

მასდარი სხვა სიტყვებთან ურთიერთობაში სახელისებურ სინტაქსურ ძალას ავლენს. განვიხილავთ ორ ძირითად შემთხვევას: როდესაც მასდარი ზმნის შესიტყვების წევრია და როდესაც იგი სახელთანაა დაცავშორებული.

1.1 შესიტყვებაში²⁵ ზმნასა და მასდარს შორის ისეთივე სინტაქსური ურთიერთობა მყარდება, როგორიცაა ზმნასა და სახელს შორის.

²³ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა... გვ. 168.

²⁴ ეგრეთწოდებული „პირნაკლი“ ზმნები გვაქვს, მაგრამ მათზე ვერ ვიტყვი უპირობო

²⁵ შესიტყვებისა და მარტივი წინადადების შექანიზმის შესახებ მსჯელობისას ვუყარდებით ა. ჩიქობავას ნაშრომს „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“, გვ. 261—272; აგრეთვე ა. კიზირიას ნაშრომს „მარტივი წინადადებების შედგენილობა ძველ ქართულში“, გვ. 37—40.

მაგალითად, ავიღოთ გარდამავალი ზმნის „ისწრაფის — ისწრაფა“ შემცველი წინადადებები:

ჩუენ ვისწრაფით მონაგებთა შეკრებასა: მამ. სწ. 225, 8—9. და ღმერთი არა დაივიწყებს ცოდვათა შენთა, ...უკუეთუ ჩუენ არა ვისწრაფოთ აქავე აქოცაჲ მათი: იქვე, 129, 18.

ამ ორი წინადადების ძირითადი წევრებია:

ჩუენ ვისწრაფით შეკრებასა

ჩუენ არა ვისწრაფოთ აქოცაჲ

როგორც ჩანს, აქ საქმე გვაქვს რელატიურ-გარდამავალი ზმნის შემცველი შესიტყვების ტიპურ მოდელებთან, კოორდინაციასთან: ზმნა — კოორდინაციის ძირითადი წევრი და მასთან დაკავშირებული ორი სახელი — მორფოლოგიური სუბიექტი და მორფოლოგიური ობიექტი. ამ შემთხვევაში ჩვენ მხოლოდ ობიექტის ბრუნვა გვანტერესებს.

გარდამავალი ორპირიანი ზმნა მართავს მასთან დაკავშირებულ მორფოლოგიურ ობიექტს ბრუნვაში: თუ ზმნა აწმყოს ჯგუფისაჲ, ობიექტი მიცემით ბრუნვაში დგას (შეკრებასა), ხოლო თუ იგი ნამყო ძირითადის ჯგუფშია, ობიექტი სახელობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი (აქოცაჲ). ობიექტად მასდარია გამოყენებული და იგი, როგორც ვხედავთ, სახელისა და ზმნის სინტაქსური ურთიერთობის საერთო კანონზომიერებას ემორჩილება.

სინტაქსურად იმავე პოზიციებში, ე. ი. გარდამავალი ორპირიანი და სამპირიანი ზმნის შემცველ შესიტყვებაში კოორდინაციის იმავე წევრის ადგილას გვხვდება ფორმა, რომელიც მატერიალურად ემთხვევა მასდარის ვითარებით ბრუნვის ფორმას (იხ. გვ. 32). მაგალითად,

იჲსწრაფდა უკუე თესლი უღმრთოთაჲ აღქოცად ნათესაესა მართალთასა: ხრონ. გ. მონაზ. 16, 30.

ხოლო აწ ვისწრაფო გამოცხადებად შენდა საქმე იგი: კიმ. I, 1, 13.

პირველ შემთხვევაში მოსალოდნელი მიცემითი ბრუნვისა და მეორე შემთხვევაში მოსალოდნელი სახელობითი ბრუნვის ნაცვლად მასდარის ვითარებითი ბრუნვა დასტურდება:

ისწრაფდა აღქოცად (ნაცვლად „აღქოცასა“)

ვიანწრაფოთ გამოცხადებად... (ნაცვლად „გამოცხადებაჲ“).

დგება საკითხი: ეს ფორმა, მართლაც, მასდარის ვითარებითი ბრუნვაა; თუ რაღაც სხვა ოდენობა, რომელიც ფორმის თვალსაზრისით მისი ომონიმურია?

თუ მას მივიჩნევთ მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ფორმად, მაშინ ის ზმნური შესიტყვება, რომელშიც იგი შეგვხვდა, თვით ის ზმნა, რომელსაც იგი დაუყავშირდა, სხვაგვარად უნდა იქნას ინტერპრეტირებული, რადგანაც გარდამავალი ზმნის კონსტრუქცია ქართულში მეტად მყარია და სხვა არც ერთი შემთხვევა არ არის ისეთი, რომ გარდამავალი ზმნის პირდაპირი ობიექტი იდგეს ვითარებით (და არა სახელობით და მიცემით) ბრუნვაში.

ხოლო თუ განხილულ შესიტყვებას მივიჩნევთ გარდამავალი ზმნის კონსტრუქციად, მაშინ საანალიზო ფორმა არ შეიძლება გაგებულ იქნეს მასდარის ვითარებით ბრუნვად²⁵.

ამგვარად, საკითხის ლოგიკური დასმაც გვავარაუდებინებს, რომ აქ საქმე გვაქვს სხვადასხვა ოდენობებთან²⁷.

1.2. აღნიშნულის სასარგებლოდ მეტყველებს ზოგიერთი სხვა ფაქტიც, კერძოდ, „აღტოცად“ ტიპის სიტყვები გვხვდება გარდაუვალი ორპირიანი ზმნების სუბიექტის ადგილას, მაგალითად:

და არღარა მ ნ ე ბ ა ვ ს ხ ი ლ ვ ა დ თ ვ ს ი ს ო ფ ე ლ ი: მოც. აპოკრ. 67, 17. შდრ. გ ა ნ ტ ე ე ბ ა ჯ მ ა თ ი უ ზ მ ა თ ა ჯ ა რ ა მ ნ ე ბ ა ვ ს: მ 15, 32.

მ ნ ე ბ ა ვ ს რელატიურ-გარდაუვალი ზმნაა. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ რელატიურ-გარდაუვალი ზმნის შემცველი წინადადება ძველი ქართულისა აგრეთვე აგებულია კოორდინაციის პრინციპებზე²⁸.

მ ნ ე ბ ა ვ ს მ ე ი გ ი. ორივე პირი (სუბიექტურიცა და ობიექტურიც) ზმნაში აღნიშნულია სათანადო აფიქსებით. მეორე მხრივ, ზმნა მართავს მასთან შეწყობილ სახელებს ბრუნვაში: სუბიექტს მუდამ სახელობითში, ობიექტს — მიცემითში. აქაც, ისევე როგორც ზემოთ განხილულ შემთხვევაში, გაუმართლებელია სუბიექტის ადგილას „აღტოცად“ ტიპის სიტყვათა ხმარება (მ ნ ე ბ ა ვ ს ხ ი ლ ვ ა დ), თუ მათ მივიჩნევთ ვითარებითი ბრუნვის ფორმად.

1.3 განვიხილოთ ზმნური შესიტყვების სხვა შემთხვევა. ცნობილია, რომ „ეშინის“ ზმნა თავისებურია იმ თვალსაზრისით, რომ ფორმით

²⁶ „აღტოცად“, „გამოცადებად“ ფორმებზე მსჯელობისას ტერმინოლოგიური სიძნელეები იჩინს თავს. გრამატიკულ ლიტერატურაში მათ აღნიშნავენ, როგორც ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდარს, მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ფორმას, იშვიათად „ინფინიტივს“. ვინაიდან ეს ფორმა ომონიმურია, ხანდახან პირობითად ვხმარობთ ტრადიციულ აღნიშვნებსაც.

²⁷ ამ ვარაუდის ზოგიერთი არგუმენტი წარმოდგენილი იქნება ქვემოთ, საკუთრივ ინფინიტიური კონსტრუქციების განხილვისას.

²⁸ ა. რ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, გვ. 270, 275.

რელატიურ-გარდაუვალია, რეალურად კი ერთი პირი — მორფოლოგიური ობიექტი აქვს (მეშინის მე), მორფოლოგიური სუბიექტი არ ჩანს²⁹.

დამახასიათებელია, რომ ეს ზმნა შეიწყობს პირმიუმართავ დამატე-ბას³⁰ ნათესაობით ბრუნვაში უთანდებულოდ და თანდებულიანად, მაგალითად, გუეშინის ე რ ის ა ამის: მ 21, 26 DE, შდრ. გუეშინის ე რ ის ა გ ა ნ: C.

ამ პოზიციაში ჩვეულებრივ მასდარიც გვხვდება: ნუ გეშინინ ყ უ-ე დ რ ე ბ ის ა: მამ. სწ. 289,3. შდრ. არაარა ეშინის ევას ყ უ ე დ რ ე-ბ ის ა გ ა ნ: სინ. მრავ. 21,9; სჯულისა გ ა რ და ს ე ლ ის ა მის მეშინის: კიმ. II, 140, 34. მეშინის მე მე ხ ის-ტ ე ხ ის ა გ ა ნ: ასურ. მოდ. ცხ. 160,6.

„მეშინის“ ზმნასთან ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელის მაგვირად მასდარის ვითარებითი ბრუნვაც დასტურდება: მეშინის მე და დ უ მე ბ ა დ: აბო, 77,20; მეშინის მე ს მე ნ ა დ: სინ. მრავ. 20,39; ეშინოდა შე ს ლ ე ა დ წინაშე კეისრისა: იქვე, 151,2; ნუ გეშინინ მ ი ყ ვ ა ნ ე ბ ა დ მარიაშისა: მ 1,20.

1.4 კიდევ ერთ შემთხვევაზე გაკვირთ: მიზნის გარემოების ფუნქციით შეიძლება შეგვხვდეს მიმღეობა ვითარებით ბრუნვაში, -თვს თანდებულიანი მასდარი და მასდარის ვითარებითი ბრუნვა. მაგალითად:

მიმღეობა: ხოლო შემდგომად ალელუაჰსა მისცა მათ სახარებაჲ მათჱს თავისაჲ ს ა კ ი თ ხ ა ვ ა დ: სინ. მრავ. 71,18; გამოძიყვანენ ჩუენ გ ა ნ ს ა ს უ ე ნ ე ბ ე ლ ა დ: იქვე, 121, 34.

-თვს თანდებულიანი მასდარი: და პური, რომელიც მე მივსცე; კორცი ჩემი არს, რომელი მე მივსცე ც ხ ო რ ე ბ ის ა თ ვ ს სოფლისა: ი 6, 51 DE; ჯუარი ც ხ ო ვ რ ე ბ ის ა თ ვ ს ალემართა და ცხოვრებაჲ მოეცა სოფელსა: სინ. მრავ. 235,14.

მასდარის ვითარებითი ბრუნვა: მიგეც თქუენ კელმწიფებაჲ და თ-რ გ უ ნ ე ა დ ზედა გუელთა და ღრიაკალთა: ლ 10, 19; და ვითარცა მოვიდეს ეს ე ბ ა დ წყალსა მოვიდეს მწყემსნი: გამ. 2,16.

ე. ი. მისცა სახარებაჲ საკითხავად
კითხვისათვის

კითხვად

²⁹ ამ ტიპის ზმნათა შესახებ: არ ნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრო-ბლემა ქართულში, გვ. 131; ი. იშნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრეს-ტომათა, II, 1963, გვ. 186.

³⁰ თანდებულიანი და უთანდებულო ნათესაობითის პირმიუმართავ დამატებად ხმარების შესახებ იხ. ი. იშნაიშვილი. სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქ-ციები, გვ. 709—711; ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა..., გვ. 197—198.

ამ პოზიციაში ვითარებითი ბრუნვის ხმარება კანონზომიერია, ვინაიდან დასახელებულ წინადადებებში გამოხატულია მოქმედების მიზანი, რაც სავსებით ეგუება ამ ბრუნვის ბუნებას. მაგრამ მიზნის გარემოების ფუნქციით მასდარის ორი განსხვავებული ფორმა ამ შემთხვევაში ისეთსავე მიმართებაშია ერთმანეთთან, როგორც ზემოთ განხილულ შემთხვევებში. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, იგი უპირისპირდება - თვს თანდებულიან მასდარს ისევე, როგორც - გან თანდებულიანს, ან მასდარის უთანდებულო ნათესაობითს, სახელობითსა და მიცემითს.

ამგვარი განხილვის უფლებას გვაძლევს ამ ფორმის სხვა თეისებათა გათვალისწინება³¹.

ზემოთ განხილული შემთხვევები სქემის სახით რომ ჩამოეწეროთ, ასეთ სურათს მივიღებთ:

ისწრაფებს გამოცხადებასა	
ისწრაფა გამოცხადებაჲ	
ჰნებავს გამოცხადებაჲ	
ეშინის გამოცხადებისა	
ან გამოცხადებისაგან	გამოცხადებად
წარვიდა გამოცხადებისათჳს	

სხვადასხვა ზმნურ კონსტრუქციათა შეპირისპირების საფუძველზე ირკვევა, რომ „აღმოცად“ ტიპის სიტყვები ენაცვლება მასდარის სახელობით, მიცემით, თანდებულიან და უთანდებულო ნათესაობით ბრუნვებს. ასეთი მონაცვლეობა გაუმართლებელია, თუ მას მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ფორმად მივიჩნივთ. უნდა დავუშვათ, რომ იგი რაღაც სხვა ოდენობაა, რომელიც მასდარის ქცევის საერთო კანონზომიერებას აღარ ემორჩილება. ამ ოდენობას პირობითად „ინფინიტივით“ აღვნიშნავთ.

ახლა განვიხილოთ ის შემთხვევები, როდესაც ვითარებითი ბრუნვის ფორმა კანონზომიერად იხმარება და მისი ბრუნვის ფორმად გაგება ექვს არ იწვევს.

ა) სახელის ვითარებით ბრუნვას ძველ ქართულში, როგორც ცნობილია, თავისი სპეციფიკური ფუნქციები ახასიათებს. მათგან ძირითადია მიმართულების, მიღწეულობის, ადგილის, დროის, გარდაქცევის, ჯერობის, ვითარებისა და დანიშნულების გამოხატვა³².

31 ამაზე ქვემოთ.

32 არნ. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის: სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1955. გვ. 14—15; იმავე კრებულში თ. შარაძენიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 429.

გარდაქცევითი მნიშვნელობით ვითარებითი ბრუნვა ხშირად იხმარებოდა გარდაქცევის, ცვალების, შექმნის, ყოფის, წოდების, წამების, სახელდების აღმნიშვნელ ზმნებთან³³. მაგალითად:

გარდააქცია წყალი ღვინოდ: ი 4, 46; მზე გარდაიქცეს ბნელად და მთოვარე სისხლად ... მოც., 2, 20. ...ნათელი ბნელად გარდაიქცა: სინ. მრავ. 174,3 და სხვ.

ამავე პოზიციაში მასდარიც გვხვდება ვითარებითი ბრუნვის ფორმით, მაგრამ ასეთი შემთხვევები იშვიათია.

მაგალითად:

გარდააქცინა გონებანი კაცთანი მსახურებად კერბთა: კიმ. I, 118, 10—11; სიხარული მისი ქუევილად გარდააქცო: აღ. ცხ. 12,33: ...გარდაექცა სიხარული მწუხარებად და ტკივილად: ბლვ. 100,28; გარდააქცინე დღესასწაულნი თქუენნი გლოვად და ყოველნი გალობანი ურვად: სინ. მრავ. 235, 28—29; სიხარული იგი სიკუდილისაჲ გლოვად გარდაიქცა: ეფრ. ას. 31, 12.

როგორც ვხედავთ, მასდარი დასახელებულ მაგალოებში ისევე იქცევა, როგორც ყველა სხვა სახელი, რითაც იგი განსხვავდება ვითარებითი ბრუნვის ომონიმური ფორმებისაგან:

იწყო დასულებად და ურვად: მრკ 14,33 DE (იწყო ურვაჲ — შდრ. გარდაიქცა ურვად).

ესრეთ ყოველნი წყალნი ისწრაფდეს ბრძანებასა მას შემოქმედისასა მსახურებად: ექ. დღ. 80, 25 (ისწრაფდეს მსახურებას — შდრ. გარდააქცია მსახურებად) და სხვ.

ბ) როგორც აღინიშნა, ვითარებითი ბრუნვის დამახასიათებელი ფუნქცია აგრეთვე დროის გარემოების გამოხატვა. ამ შემთხვევაში ვითარებითს ხშირად თანდებული ერთვის, მაგალითად:

აცადეთ იგი ერთად აღორძინებად ურთიერთას, ვიდრე ეჲმადმდე მკისა: მ 13, 30. ამ პოზიციაში -მდე თანდებულიანი მასდარის ხმარება ჩვეულებრივია:

მუნ დაადგერიტ ვიდრე გამოსლვადმდე მიერ: მ 10, 11 DE; და დაუკვირდებოდა ყოველთჲ ვიდრე გამოსიებადმდე ურთიერთას: მრკ 1,27 DE; დაადგრა ნათელი იგი სენაკსა მას ვიდრე აღსრულებადმდე ბერისა მის: ლიმ. 33,11 და სხვ.

მოყვანილი მაგალითები ორმხრივია საინტერესო. ჯერ ერთი, ისინი თვალნათლივ გვიჩვენებენ, რომ მასდარის ვითარებითი ბრუნვა სხვა სახელთა ვითარებითი ბრუნვის მსგავსად ფუნქციონირებს, და მეორეც, მასდარს, როგორც სახელს, შეიძლება თანდებული დაერთოს

³³ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა და ბრუნვითა ფუნქციები, გვ. 732.

(აღსრულებადმდე, მკადმდე, თხოვადმდე და ა. შ.), რაც ძალიან იშვიათია ინფინიტივის შემთხვევაში. ეს უკანასკნელი მასდარისა და ინფინიტივის ერთ-ერთ განმასხვავებელ ნიშნად შეიძლება ჩაითვალოს.

აღსანიშნავია, რომ მასდარის ვითარებით ბრუნვას ნაწილაკიც შეიძლება დაერთოს, მაშინ როდესაც ნაწილაკდართული ინფინიტივი ჩვეულებრივ არა გვხვდება. მაგალითად, ...ვითარცა-იგი ზღუაჲ მსწრაფლ შეიცვალეს დაჟუღებასა აღტეხითა ღელვათაჲთა და მას შინა გარდაიქცის დაჟუღებადვე, ეგრეთვე არიან საქმენი ამის სოფლისანი: ბლვ. 164,30.

სხვა შემთხვევაში იგივე ნაწილაკი დაურთვის მასდარის თანდებუ-ლიან ვითარებითს:

...უწყის მამამან თქუენმან, რაჲ გიქმს თქუენ თხოვადმდე-ვე თქუენდა მისგან: მ 6,8 C.

გ) მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ინფინიტივისაგან განმასხვავებელი ნიშანია აგრეთვე ის, რომ ეს ორი ოდენობა სხვადასხვაგვარად ტრანსფორმირდება. კერძოდ, ინფინიტივის შემცველი წინადადება რთული წინადადების შინაარსს ატარებს, ამდენად, შესაძლებელია მისი გადაქცევა რთულ ქვეწყობილ წინადადებად, მაგალითად, „ესრეთ ყოველნი წყალნი ისწრაფდეს, რაჲთა კმსახურებდენ ბრძანებასა მას შემოქმედისასა“! (შდრ. ისწრაფდეს მსახურებად), მაშინ როდესაც გარდაქცევითი მნიშვნელობით ნახმარი მასდარის ვითარებითი ბრუნვა ქვეწყობილ წინადადებად არ გადაიქმნება (გარდაქცევა დღესასწაული გლოვად).

2) „გამოცხადებად“, „აღკოცად“ ფორმათა კვალიფიკაციისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს მათ სახელებთან სინტაქსური ურთიე-ობის გათვალისწინებას.

აქ ჩვენთვის საინტერესოა ის შემთხვევები, როდესაც მასდარსა და „აღკოცად“ ტიპის ფორმებს სახელი უკავშირდება, კერძოდ ის სახელი, როველიც ზმნურ კონსტრუქციაში პირდაპირ დამატებას წარმოადგენს. განვიხილოთ შემდეგი წინადადებები:

უბრძანა, რაჲთა მოიღოს თავი მისი

უბრძანა მოღებად თავი მისი: მრ 6,27 DE.

უბრძანა მოკუთთაჲ თავისა მისისაჲ: იქვე, C.

წინადადებათა შედარება ნათელს ხდის, რომ მასდარსა და „აღკოცად“ ტიპის ფორმათა კონსტრუქციებს შორის არსებითი ხასიათის სხვაობაა. „ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარის“ კონსტრუქცია

ზმნისას უდრის, ზმნით გამოხატული მოქმედების ობიექტი მას იმავე ფორმითა და სინტაქსური წესით უკავშირდება, როგორც ზმნას: ინფინიტივი მართავს პირდაპირ დამატებას სახელობით ბრუნვაში (მოლებად თავი, შდრ. მოიღო თავი)³⁴. სხვა მდგომარეობაა მასდართან. აქ ზმნური მართვის ადგილს იჭერს სახელური მართვა: ზმნისა და პირდაპირი ობიექტის სინტაქსური ურთიერთობის ნაცვლად გვაქვს მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაქსური ურთიერთობა: მოკუეთაჲ თავისაჲ, მოკუეთამან თავისამან, მოკუეთასა თავისასა და ა. შ.

განსაკუთრებით საინტერესოა ის შემთხვევები, როდესაც „ალკოცად“ ტიპის სიტყვები სამპირიანი გარდამავალი ზმნის II სერიის კონსტრუქციას ქმნიან:

უმჯობეს არს ჩემდა მიცემად იგი შენდა, ვიდრე მიცემად იგი სხუასა ქმარსა: დაბ. 29,19 (შდრ. ...რამთა მისცეს მან იგი მას).

აღსანიშნავია, რომ არც ერთი შემთხვევა არ დასტურდება ისეთი, რომ მასდარს ანალოგიური კონსტრუქცია ჰქონდეს.

შეიძლება დავასკვნათ: „ალკოცად“ ტიპის სიტყვები განსხვავდებიან მასდარისაგან ნაწილობრივ მორფოლოგიური და ძირითადად სინტაქსური თვალსაზრისით. მართალია, ფორმით ისინი მასდარის ვითარებით ბრუნვას ემთხვევიან (და გენეტურად მას უკავშირდებიან), მაგრამ ძველ ქართულში ისინი აღარ ფუნქციონირებენ, როგორც სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმები, არამედ არასინტაქსურ³⁵ ოდენობად წარმოგვიდგებიან, რომელთაც ზმნისებური კონსტრუქციის შექმნის უნარი აქვთ. მასდარისგან განსხვავდებიან ისინი მაშინაც, როდესაც მართული სიტყვების ადგილას არიან (ბრძანა შენებად. შდრ. ბრძანა შენებაჲ) და მაშინაც, როდესაც მმართველ სიტყვებს წარმოადგენენ (...შენებად სახლი, შდრ. შენებაჲ სახლისაჲ).

ზემოთ მოყვანილი ძირითადი არგუმენტები უფლებას გვაძლევენ ამ ორ ფორმას სხვადასხვაგვარი კვალიფიკაცია მივცეთ და მასდარი-

³⁴ აღნიშნულ კონსტრუქციაზე მსჯელობაა: G. Deeters-ის დასახელებული ნაშრომი, გვ. 222; ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძვ. ქართ. ენა, გვ. 311; ა. რ. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 51-53; თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 426-427; შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი, დასახ. ნაშრომები; ი. ი შ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები..., გვ. 272-273; ა. კ ი ზ ი რ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49.

³⁵ არასინტაქსურ კატეგორიათა და ფორმათა შესახებ იხ. А. М. П е ш к о в - с к и й, Русский синтаксис в научном освещении, Москва, 1956, გვ. 30-33; აგრეთვე М. А. Г а б и п с к и й, Возникновение инфинитива..., გვ. 27-31.

საგან განსხვავებით მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ომონიმურ ფორმას ინფინიტივი კუწოლოთ, ხოლო იმ კონსტრუქციას, რომელსაც ინფინიტივი ქმნის, ინფინიტიური კონსტრუქცია³⁶.

ინფინიტივი და მასდარი, როგორც ზმნისაგან ნაწარმოები ოდენობები, ზმნის სემანტიკას ინარჩუნებენ, ამდენად, ყველა ის სიტყვა, რომელიც ზმნას უკავშირდება, შესაძლებელია მათაც დაუკავშირდეს, ზოგი მათგანი ფორმაუცვლელად, ზოგი კი — განსხვავებული ფორმით.

საინტერესოა იმ შემთხვევათა განხილვა, როდესაც ზმნურ კონსტრუქციაში ზმნას გადავაქცევთ ერთ შემთხვევაში მასდარად, მეორე შემთხვევაში ინფინიტივად.

...და აწვინა აქლემნი გარეშე ქალაქსა მას ჟურღმულსა თანა წყლისასა მიმწუხრად: დაბ. 24,11.

..დაწუნად აქლემნი გარეშე ქალაქსა მას ჟურღმულსა თანა წყლისასა მიმწუხრად.

...და წვენაჲ აქლემთა გარეშე ქალაქსა მას ჟურღმულსა თანა წყლისასა მიმწუხრად.

ზმნური კონსტრუქციის მასდარულ კონსტრუქციად გადაქცევის დროს, როგორც ჩანს, ცვლილებას განიცდის კონსტრუქციის მთავარი წევრები, ამ შემთხვევაში მოქმედების უშუალო ობიექტი, პირდაპირი ობიექტი. ხოლო გარემოებით სიტყვებს (დროის გარემოებას — მიმწუხრად, ადგილის გარემოებას — გარეშე ქალაქსა მას ჟურღმულსა თანა წყლისასა), რომლებიც მირთვის სინტაქსური წესით არიან დაკავშირ-

36 ამ კონსტრუქციას სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნავენ ტერმინით მასდარული კონსტრუქცია (მ. ძიძგური...), რომელიც, ჩვენი აზრით, მოუხერხებელია, და აირატომ: მასდარი ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში, როგორც ცნობილია, ნაშვარი სახელის (საწყისი) აღსანიშნავად იხმარება, რომელმაც აგრეთვე შეიძლება შექმნას კონსტრუქცია (მაგალითად, უბრძანა სახლისა შენებაჲ...) და რომელიც განსხვავდება „აღზოცად“ ტიპის სიტყვათა კონსტრუქციებისაგან. „მასდარული კონსტრუქცია“ მასდარის მიერ შექმნილ კონსტრუქციას გულისხმობს.

ხოლო თუ ამ ტერმინის საფუძველია არა ქართული მასდარი, არამედ მასდარის უფრო ზოგადი გაგება, ე. ი. ისეთი ნაშვარი სახელი, რომელიც იბრუნვის და ამავე დროს ზმნური მართვის ძალა აქვს (როგორიცაა მთის კავკასიური ენების, თურქულის... მასდარი), მაინც გაუმართლებელი იქნებოდა აღნიშნული ტერმინის ხმარება ქართულისთვის დამახასიათებელი მოვლენის მიმართ, ვინაიდან ზმნური მართვის ძალა აქვს არა მასდარს და მის ყველა ფორმას, არამედ მასდარის ვითარებით ბრუნვას, უფრო ზუსტად, მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ომონიმურ ფორმას — ინფინიტივს. ამ თვალსაზრისით შესაძლოა მოუხერხებელი იყოს თვით „მასდარის“ ხმარება ქართული ნაშვარი არსებითი სახელის აღსანიშნავად.

რებულნი ძირითად წევრებთან, ცვლილება არ მოუდის. რაც შეეხება ინფინიტივის კონსტრუქციას, იგი ზმნისას უდრის³⁷, მოქმედების ობიექტი მას იმავე ფორმითა და სინტაქსური წესით უკავშირდება, როგორც ზმნას.

როგორც ჩანს, ინფინიტიური კონსტრუქციის სპეციფიკას ქმნის ინფინიტივის დამოკიდებულება კონსტრუქციის ძირითად წევრებთან, ასეთია პირდაპირი და ირიბი ობიექტი (ზემოთ განხილულ შემთხვევაში — პირდაპირი ობიექტი), ამდენად „ინფინიტიური კონსტრუქცია“, როგორც ტერმინი, გულისხმობს პირველ ყოვლისა იმ შემთხვევებს, როდესაც „აღმოცად“ ტიპის ფორმებს დასახელებული წევრები უკავშირდება. შემდგომ მსჯელობაში ტერმინს ძირითადად ამ გაგებით ვხმარობთ.

ფართო გაგება ამ ტერმინისა მოიცავს ინფინიტივსა და მასთან დაკავშირებულ ყველა სიტყვას: პირდაპირ, ირიბ, უბრალო დამატებებს და გარემოებით სიტყვებს. ქვემოთ მოვიყვანთ ასეთი კონსტრუქციის რამდენიმე მაგალითს:

ინფინიტივი და ადგილის გარემოება: და არა უბრძანა დადგომად ქუეყანასა: სინ. მრავ. 73,24; ადგა და ეულად აზმნო შესლვად საფლავად: ლიმ. 24,17.

ინფინიტივი და დროის გარემოება: ...შესხნეს იგინი საპყრობილედ დამარხვად ხვალისამდე: მოც. 5, 18; ვინმე არს სარწმუნოა იგი მონაა და ბრძენი, რომელი დაადგინა უფალმან ...მიცემად საზრდელი მათი ჟამსა თვსსა: მ 24, 45 DE.

ინფინიტივი და ვითარების გარემოება: და მუნთქუესვე უბრძანა ცემად მათა კუერთხითა ფიცხლად: კიმ. 11, 22, 12; და ისწრაფდა იგი აღსლვად ძალითი ძალად: კიმ. 1, 20, 21.

ინფინიტივი და უბრალო დამატება: და სენისა მისგან წრტიალისა ისწრაფდა სული განსლვად გუამისა მისგან: ხანძ. მდ 12; შევიდეს იგინი ფუნდუკსა ერთსა... განსუენებად სიცხისაგან: ლიმ. 13, 13; ამა ესერა უბრძანო დაკრძალვად კარი ეკლესიისაჲ კლიტითა და ბექლითა თქუენითა და ჩუენითა: სინ. მრავ. 70,14³⁸.

³⁷ ამ შემთხვევაში მსჯელობა ეხება მხოლოდ პირდაპირ ობიექტთან მიმართების საკითხს.

³⁸ ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდართან დაკავშირებული წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრების შესახებ იხ. ა. კიზიარი, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, გვ. 163—164.

როგორც აღენიშნეთ, გარემოებითი სიტყვები და უბრალო დამატება მასდარსაც იმავე წესითა და ფორმით შეიძლება დაუკავშირდეს, როგორც ინფინიტივის:

...უბრძანო დაკრძალვაჲ კარისა ... კლიტითა და ბეჭდითა, ისწრაფდა სული განსლევასა გუამისა მისგან..., ...უბრძანა ცემაჲ მათა კუერთხითა. ფიცხლად ... და ა. შ. ამდენად, ისინი ინფინიტივის სპეციფიკურ კონსტრუქციებს არ წარმოადგენენ. რაც შეეხება საკუთრივ ინფინიტიურ კონსტრუქციას (ე. ი. ინფინიტიურ კონსტრუქციას ვიწრო გაგებით), მისი სახეები და მის წევრთა შორის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხები განხილულ იქნება ცალკე.

ინფინიტივის ფუნაქციური წინადადებაში

ინფინიტივი და ინფინიტიური კონსტრუქციები ფართოდაა გამოყენებული ძველი ქართული ენის ძეგლებში. ისინი გვხვდება სხვადასხვა პოზიციაში განსხვავებული ფუნქციებით.

ჩვენ მიერ მოპოვებული დიდძალი მასალის კლასიფიკაციისათვის შეიძლებოდა სხვადასხვა პრინციპი გამოგვეყენებინა. მაგალითად, შემთხვევათა მთელი სიმრავლე დაგვეჯგუფებინა იმ ზმნათა გარკვეული ტიპების მიხედვით, რომლებთანაც ინფინიტივი იხმარება. მაგრამ ასეთი დაჯგუფება სრულყოფილი არ აღმოჩნდა, რამდენადაც კლასიფიკაციის გარეთ დავტოვეთ შემთხვევები, სადაც „შენებად“ ტიპის ფორმები ზმნის შემადგენლობაში შედის, შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილია.

ამიტომ ჩვენ ვამჯობინეთ გამოგვეყენებინა უფრო ზოგადი საკლასიფიკაციო პრინციპი — ფუნქციათა მიხედვით დახასიათება, იმის გარკვევა, თუ გამონათქვამის გრამატიკულ სტრუქტურაში რა როლს ასრულებს ინფინიტივი ან მისი კონსტრუქცია. ხოლო ეს გასაგები გახდა წინადადებაში ჩანაცვლების თვალსაზრისით მათი ეკვივალენტური წევრის განხილვის შედეგად. ამიტომ ქვემოთ, კონკრეტულ შემთხვევათა განხილვისას სწორედ ჩანაცვლების ხერხს ვემყარებით.

გაიკვია, რომ ინფინიტივმა და ინფინიტიურმა კონსტრუქციამ წინადადებაში შეიძლება შეასრულოს პირდაპირი დამატებია, ქვემდებარის, უბრალო დამატების, მიზნის გარემოებისა და პრედიკატიული წევრის (შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი) ფუნქციები³⁹. სპე-

³⁹ ჩანაცვლების ხერხის გამოყენება და აღნიშნულ ფუნქციათა გამოყოფა, არსებითად, მოვლენის ზუსტი აღწერისა და შესწავლის მიზანს ემსახურება.

ციალურ ლიტერატურაში ჩვეულებრივ მიუთითებენ ხოლმე „აღმოცად“, „გამოცხადებად“ ფორმათა წინადადების წევრად ხმარების სამგვარ შემთხვევაზე, კერძოდ, მათ გამოყენებაზე დამატებად, მიზნის გარემოებად და შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად⁴⁰.

ბოლო ხანებში შედარებით დაზუსტდა ეს საკითხი და ზოგადად დამატების ფუნქციის ნაცვლად პირდაპირი და უბრალო დამატების ფუნქციები გამოიყო⁴¹. ინფინიტივისთვის დამახასიათებელი ქვემდებარის ფუნქცია კი დღემდის შეუმჩნეველი რჩებოდა. თუმცა სათანადო მაგალითები ცნობილი იყო, მაგრამ მათ სხვაგვარი კვალიფიკაცია ეძლეოდათ.

აღსანიშნავია, რომ ზემოთ დასახელებული ზოგადი ფუნქციები შეზღუდულაა ზმნათა გარკვეული ჯგუფებით, რაც იმას ნიშნავს, რომ ინფინიტივი ამა თუ იმ ფუნქციით იხმარება არა ყველა ზმნასთან, არამედ გარკვეული სტრუქტურულ-სემანტიკური ჯგუფის ზმნებთან. შეიძლება მეტიც ითქვას: ხშირ შემთხვევაში სწორედ ეს ზმნებია განმსაზღვრელი ინფინიტივის ფუნქციებისა. შემდგომში მსჯელობაში ინფინიტივის ფუნქციათა დახასიათებისას ძირითადად დავყვარდებით ზმნებს, როგორც „წინადადების ხერხემალს“⁴².

1. პირდაპირი დამატების ფუნქციით ინფინიტივი გვხვდება გარდამავალ ზმნათა ერთ ჯგუფთან. ეს ზმნებია: იწყო, ბრძანა, განიზრახა, აიძულა, არწმუნა, იკადრა, ინება, შეესძინა, შეუძლო, აცადა, არა აუფლა, არა უტევა, ქელ-ყო, ჭერ-იჩინა... მათთან ხშირად პირდაპირი ობიექტის ადგილს იჭერს ინფინიტივი და ამდენად იგი დამატების ფუნქციის მატარებელია⁴³. იწყო რელატიურ-გარდამავალი ზმნაა ნამ-

40 ა. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49, 56; იხ. აგრეთვე თ. შარაძენიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 426, 428; შ. ძიძიგური, წინადადების მასდარული კონსტრუქცია, გვ. 91.

41 ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, გვ. 164; ნ. კოტინოვი, ვითარებითში დასმული მასდარის ფუნქციები ძველ ქართულში, ი. გოგებაშვილის სახ. თელავის სახელმწ. პედაგოგიკის შრომები, ტ. V, 1965, გვ. 99.

42 ა. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუქალ ზმნასთან. ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 7, 1961, 211.

43 ცნობებს ზოგიერთი ასეთი ზმნის შესახებ ვხვდებით ს. დოდაშვილის, პლ. იოსელიანის, გ. დეტერსის, შ. ძიძიგურისა და ა. მარტიროსოვის ნაშრომებში. ამ ზმნათა შედარებით სრული სია მოცემული აქვს პრ. მარტიროსოვს (დასახ. ნაშრ., გვ. 47). მაგრამ აქ დასახელებულია სხვადასხვა სტრუქტურის მქონე ზმნები: აბსოლუტურ-გარდაუქალიცა და რელატიურ-გარდაუქალიც, გარდამავალი ორპირიანიცა და სამპირიანიც.

ყოს ჯგუფისა, შეიწყობს ორ სახელს: სუბიექტს — მოთხრობით და ობიექტს — სახელობით ბრუნვაში: „...იწყო იერუსალჴმით მახარებელთაგან ქადაგებაჲ: კიმ. II, 187, 36. მაგრამ შემთხვევათა დიდ უმრავლესობაში სახელობით ბრუნვაში დასმული ობიექტის ნაცვლად იხმარება ინფინიტივი: „...იწყეს ქადებად ჩუენდა მომართ“: კიმ. I, 36, 21.

თუ ზმნა I სერიაშია, ინფინიტივი მიცემით ბრუნვაში დასმულ სახელს — პირდაპირ ობიექტს ენაცვლება, მაგალითად, ...მანანაჲ იწყებს წკმად შაბათსა აღესებისასა დიდსა: წმ. და ღმრთ. განბრ. 127, 22) — შლრ. მანანაჲ იწყებს წკმასა...

აღსანიშნავია, რომ ზემოჩამოთვლილი ზმნები სემანტიკური თვალსაზრისით თავისებურ ჯგუფს ქმნიან, ისინი არ გამოხატავენ კონკრეტულ ფიზიკურ მოქმედებას, და, ამდენად, გულისხმობენ ობიექტად არა კონკრეტულ საგანს, არამედ ზმნას ან ნაზმნარ სახელს⁴⁴; მაგ., „იწყო“ ნიშნავს რაღაცის დაწყებას⁴⁵, დაწყება კი შეიძლება მოქმედებისა, პროცესისა: იწყო შენებად. „ბრძანა“ ნიშნავს „აეღლებს ვისმე, მოითხოვს ვინმესგან რაღაცის გაკეთებას⁴⁶. „განიზრახა“ — რაიმე ზრახვა გულში გაივლო, გაიფიქრა, რაიმე დააპირა⁴⁷. მაშასადამე, ზემოჩამოთვლილ ზმნებთან ნაზმნარი სახელის და, მაშასადამე, ინფინიტის ხმარება კანონზომიერია⁴⁸. სიხშირით გამოირჩევა „იწყო“ და „ბრძანა“ ზმნები.

მაგალითად:

იწყო

ხოლო მე ვიწყე სიტყუად და განმტკიცებად მისა: შუშ. X, 14—15.

მაშინ იწყო თაყუანის ცემად ღმრთისა მიმართ: იქვე, XII, 7.

⁴⁴ იქ, სადაც აღნიშნულ ზმნებთან ნაზმნარი სახელი არაა. იგულისხმება, მაგ., „ვიწყო ღომისათვის, რამეთუ შარავანდედ არს“. აქ იგულისხმება, რომ ავტორი იწყებს თხრობას, საუბარს ღომის შესახებ (ვიწყო თხრობად ღომისათვის...).

⁴⁵ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში „იწყებს“ ზმნა განმარტებულია შემდეგნაირად: „დასაწყისს აძლევს, შეუდგება, ხელს მიჰყოფს (რაიმე მოქმედებას), დასაბამს აძლევს“, ტ. 4, 963.

⁴⁶ იქვე, ტ. II, 1145.

⁴⁷ იქვე, ტ. II, 991.

⁴⁸ საგულისხმოა, რომ შ. ძიძიგურმა დამატებითი დამოკიდებული წინადადების სახეობათა განხილვას და ობიექტური კავშირების კლასიფიკაციას საფუძვლად დაუდო მთავარი წინადადების შემასვენლის სემანტიკა (იხ. მისი „ქართული სალიტე-

მაშინ იწყო ზედამიწევნად და სწავლად წმიდა-
თა საღმრთოთა წიგნთა... აბო 64,11.

და იწყეს ცემად და კოცხევად მისა: ეფსტ. მცხ.
171,14.

...იწყეს ცრემლთა მისთა დინებად: ხანძთ. ნბ 8, და სხვ.

ბრძანა

...წმიდა ღმრთის მშობელი გიბრძანებს არა ვნებად
ჩემდა: ხანძთ. ლმ 4.

...მიბრძანა მე ღმერთმან ყოფად მისა... ლევ. 8,34.

მაშინ ბრძანა მეფემან... ესრტთ შეყენებად საპყრობი-
ლესა: კიმ. II, 23,9.

...მიბრძანებდეს შემასმენელთა მათ მაგისტა სიტყუად
შენ წინაშე: მოც. 23,30.

შდრ. ...უბრძანა მუნქუესვე მკეცთა თჳსთა მოსრვაჲ მ-
თი: კიმ. II, 25, 15.

(გან)იზრახა

...იზრახა ფარულად განტევეებად იგი: მ 1,19.

განიზრახვიდა უფიცხლესა ცხორებასა მოპოვნებად:
კიმ. I, 222,35.

ამისთვის განიზრახა... წმიდათა ადგილთა მოხილვად
და.ლოცვად: ხანძთ. იბ 49.

შდრ. ...იზრახეს მოკლვაჲ მისი: სინ. მრავ. 65,4.

რატურო ენის ისტორიისათვის, კავშირები და საკავშირებელი სიტყვები“, თბილი-
სი, 1959, გვ. 19—20). ამ თვალსაზრისით გამოიყო ზმნათა ორი ჯგუფი: ა) სუბი-
ექტური სემანტიკის ზმნები ე. ი. ისეთი სიტყვები, რომლებიც გრძნობას (verba
sentienti), თქმას (verba declarandi), ფიქრს, ცოდნას... გამოხატავენ. ამგვარი
სემანტიკის ზმნებთან დამატებად ივარაუდება მასდარი, მოქმედების გამო-
ხატველი სიტყვა, რომელსაც ავტორი „მასდარულ დამატებას“ უწოდებს, ხოლო
ასეთი დამატების შესაბამის დამოკიდებულ წინადადებას — „მასდარულ-დამატებით
დამოკიდებულ წინადადებას“. ზემოთ განხილული ზმნები (ბრძანა, განიზრახა, აღუთქ-
ვა და მისთანები) სწორედ ასეთი ხასიათისაა. ბ) მეორე მხრივ, გამოიყო ისეთი ზმნე-
ბი, რომელთა დამატებად სახელი ივარაუდება. ამ ტიპის დამატებას „სუბსტანციურ
დამატებას“, ხოლო სათანადო დამოკიდებულ წინადადებას „სუბსტანციურ-დამატე-
ბით დამოკიდებულ წინადადებას“ უწოდებს ავტორი. იხ. ავრეთვე, შ. ძიკგური, წი-
ნადალების მასდარული კონსტრუქცია, გვ. 94—95.

იკადრა, ჰკადრა

არათუ მე ვიკადრებ წინაწარმეტყუელთა შეტყუებად,
არამედ უფალი იგი მათი და ჩუენი იესუ ქრისტჳ იტყვს: სინ. მრავ. 85,36.

...ვერ იკადრებდა ეშმაკი დაცემად კაცთა წმიდათა
ამათ შინა აღვილთა: ხანძთ. იბ 34.

მან ვერლარა იკადრა სიტყუად: შუშ. VIII, 14.

მუნ ვერ ჰკადრა ზელა მისლვად ბოროტმან ეშმაკმან:
ფიზ. იდ 44.

შდრ. ...შფოთისა ყოფაჲ იკადრეს წინაშე შენსა... კიმ. 11, 33,12.

აიძულა

რახსა მაიძულეზ ჩუენ... განდგომად ღმრთისაგან
ცხოველისა და მონებად ეშმაკთა არაწმიდათა... სინ. მრ. 118,2.

ხოლო მე მცირედ ვაიძულე მიღებად ქამადი: შუშ. VII, 20.

მაშინ აიძულა მას პატრეაქმან ჟამის წირვად: ლიმ. 67,9.

(შე)უძლო

...ვერ უძლებდეს დათმენად: გამ. 12,39.

მურკვალმან ქუეყანასა ზელა ვერ უძლოს ესრე განსკე-
ტაკებად: მრკ 9,3 C.

ხოლო ყოველი ვერ შეუძლე აღწერად უმეცრებისა
გზითა: ხანძთ. მთ 10.

და ჩუენ გუასწავა მარხვაჲ... რახთა შეუძლოთ წინადად-
გომად ყოველსა ძალსა მტერისასა: ი. ბოლნ. ქადაგ. 5,4.

შდრ. ...ვერ უძლეს განტკნვაჲ ჩემი: კიმ. I, 55,35.

ისწრაფა

...და მე ვისწრაფდი გამოსლვად: შუშ. VII, 26;

ისწრაფა მან მიახლებად ქრისტჳსა: აბო, 65,6;

უკუდავებისა ნაყოფთა მოსთულებად ვისწრაფოთ:
...სინ. მრავ. 18,8.

და ისწრაფა აბრაჰამ შესლვად კარვად სარაჲსსა...
დაბ. 18,6. შდრ. ...არა ვისწრაფოთ აქავე აკოცაჲ მათი:
მამ. სწ. 129,18.

უფლა, აუფლა⁴⁹

...ნაკლულევენებაჲ ჩემი არა მიფლობს დუმილად: ხანძთ. ა 17.

...არავის უფლო მიდევნებად მის თანა: მრ 5,37C.

...ადგილსა მას არავის აუფლეს მისლვად ქრისტეანეთაგანსა: აბო, 75,6.

შდრ. და არა აუფლა მათ იოვანე მოკლვაჲ ნოიტანოჲსი: მოც. აპოკრ. 86,34.

არა უტევა

არა მიტევეზს მე სულისა აღმოტევეზებად: იობ. 9,18.

მწყემსნი მოვიდიან და... არცალა თუ მშჳდობით სხდომად გვტევეზენ: კიმ. 11, 192,10.

...საშეღმან ცხოვრებად არავე უტევა: მოც. 28,4.

შდრ. ...არცა სხუათა უტეონ წყინებაჲ ჩუენი: ტიმ. ანტ., 361,13.

ინება

...გამოქსნად რაჲ ნათესავისა კაცთაჲსა ინება... ცანი მოღრაინა და გარდამოკდა: სინ. მრავ. 15,10.

ნუუკუე არა ინებოს დედაკაცმან მან მოსლვად ჩემ თანა? დაბ. 24,39.

უკუეთუ არა ინებო გამოვლინებად, იხილე, მე მოვკლა ძმ შენი პირმშოჲ: გამ. 4, 23.

შდრ. არა ინება შეწუნებაჲ ქალისაჲ მის: მრკ 6,26.

შესძინა

და შესძინა სწავლად ქართულისა მწიგნობრებისა და ზრახვისა ქსნილად: აბო, 64,10.

და შესძინა აბრაჰამ მერმე სიტყუად: დაბ. 18,29.

ამისთვის ესერა შეესძინო გარდაცვალებად ერისა მის და გარდაცვალნე იგინი: ესაია, 29,14.

შდრ. შემძინე ჩუენ სარწმუნოებაჲ: ლ 17,5 C.

⁴⁹ ამავე ძირის (ფალ) შემცველი სტატიური ზმნებია მიფლიეს და მიფლობიეს (იხ. ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი, 1954, გვ. 190), რომლებთანაც აგრეთვე არ არის იშვიათი ინფინიტივის ხმარება, მაგ., მიფლიეს გუამი. ჩემი დადებად: ფიზ. ი 1.

აღუთქუა

ხოლო წმიდაჲ იგი... აღუთქუმიდა ყოფად ამას: სინ. მრავ. 72,28.

...აღუთქუეს მას მიცემად ვეცხლი: მრკ 14,11 DE.

არა ვაკურთხო ეგე, ვიდრემდის აღუთქუას მას შეწყნარებად მართლისა სარწმუნოებისა: კიმ. I, 26,6.

შდრ. ...მე აღმითქუა ...სასუფეველი: ლ 22,29.

ჯერ-იჩინა

...ძედ ღუდაკაცისა წმიდისა ჯერ-იჩინა ყოფად ...სინ. მრავ. 22,16.

...ჯერ-იჩინა მოცემად ლხინებისა გულთა მათთა... და გამოჩინებად სააღუმლოჲ იგი საუკუნოჲსა აღდგომისაჲ: წ. შვდ. ყრმ. 109,28.

...წარმართთაჲ მიცემად ჯერ-იჩინა ღმერთმან სინანული იგი ცხოვრებისაჲ: მოც. 11,18.

შდრ... ჯერ-იჩინა ქორცთა ამათ ჩუენთა შესახებაჲ ძემან: სინ. მრავ. 46,13.

(არა) თავს-იღვა

შეურაცხი გუამი თავს-იღვა შემოსად...: სინ. მრავ. 17,19.

...თავს-იღვა მცა მეფემან სავედრებელისა წიგნისა მიწერად პაპაჲსა... კიმ. I, 82,3.

ქირისა მისთვის და მორჩილებისა თავს-იღვა ყოფად ესე: ლიმ. 31,23.

შდრ. ამისთვის თავს-იღვა... მოსულაჲ: სინ. მრავ. 33,14.

დაჯახელებულ ზმნათა რიგში უნდა იყოს განხილული ზმნა უთქუამს (გული-უთქუამს)—ძლიერი სურვილი აქვს, გულისთქუმა—ძლიერი სურვილი, წადილი, ნატვრა.

ამ ზმნის აწმყოჲ ფუძე -ამ სუფიქსითა და ქცევის ნიშნების დართვით არის ნაწარმოები (მ-ი-თქუ-ამ-ს, გ-ი-თქუ-ამ-ს, უ-თქუ-ამ-ს) და თქუა ზმნისაგან განსხვავებით სამივე სერიის ფორმები აქვს⁵⁹. მის თავისებურებას ჯმნის ის, რომ ქვემდებარე ყოველთვის უცვლელია (გული უთქუამს) და სემანტიკურად იმდენად მჭიდროა მათი კავში-

⁵⁹ ივ. ქავთარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 36—38.

რი, რომ ერთ მთლიან ოდენობად აღიქმის⁵¹. ხშირად მას წერენ როგორც კომპოზიტს — გ უ ლ ი-უ თ ქ უ ა მ ს⁵². სემანტიკური მთლიანობის მიუხედავად „უთქუამს“ ზმნას ტიპური გარდამავალი ზმნის სტრუქტურა აქვს: გული მითქუამს მე მას, გულმან მითქუა მე იგი. ამდენად მოუხერხებელია მისი კომპოზიტთან გათანაბრება.

ამ ზმნასთან ინფინიტივი აგრეთვე პირდაპირი დამატების ფუნქციას ასრულებს.

მაგალითად:

გულის სიტყვთ გ უ ლ ი მ ი თ ქ უ მ ი დ ა პ ა ს ქ ა ს ა ა მ ს კ ა მ ა დ :
ლ 22,15.

...და გ უ ლ ი უ თ ქ უ მ ი დ ა მ ო ლ ე ბ ა დ გ ვ რ გ ვ ნ ს ა ს ი მ ა რ თ ლ ი-
ს ა ს ა ... კ ი მ . I, 27,23.

გ უ ლ მ ა ნ უ თ ქ უ ა გ ა ნ ს ლ ვ ა დ მ ი ს ა დ ა მ ო ლ ე ბ ა დ ლ ო-
ც ვ ა ს ა მ ი ს ს ა : ი ქ ე ე , 25,33.

ინფინიტივი შედარებით იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს სხვა გარდამავალ ზმნებთანაც. ასეთია: ა ზ მ ნ ა , ა ს წ ა ვ ა , ა რ წ მ უ ნ ა ,
ა წ კ ა . და სხვ.

აზმნა

...მოსაწდომელთა და მსგავსებათა მიერ და სახისმეტყუელებათა ა ზ მ ნ ო ბ ს წ ა რ მ ო ჩ ი ნ ე ბ ა დ : თ ა რ გ მ . 80ra.

...იგი ა ზ მ ნ ო ბ დ ა შე დ გ ო მ ა დ მოწაფეთა მათ მიმართ: მოც. 9,26.

ა ლ დ გ ა და კ უ ა ლ ა დ ა ზ მ ნ ო შე ს ლ ვ ა დ საფლავად... ლ ი მ .
24,17.

შ დ რ ა ზ მ ნ ო ბ დ ა და წ ყ ე ბ ა ს ა ბ რ ძ ო ლ ს ა ს ა ... ტ ი მ . ა ნ ტ .
331,26.

ასწავა

...ვ ა ს წ ა ვ ე უ მ ა თ მ ი ს ლ ვ ა დ და წ ა რ მ ო ლ ე ბ ა დ ჩ ე მ ი თ ა
თ ა ვ ს -დ ე ბ ე ბ ი თ ა და მ ი ლ ე ბ ა დ ჩ ე მ ა მ ა ს ა გ ა რ ა კ ა ს ... ს ი ნ . მ რ ა ე . 64,31.

და შე მ დ გ ო მ ა დ სა კ ი თ ხ ა ე ს ა ა ს წ ა ვ ა თ ქ უ მ ა დ ა ლ ე ლ უ ა დ ...:
ი ქ ე ე , 71,14.

51 ი. იშნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული კრესტომათია, II, თბილისი, 1963, გვ. 129; სინური მრავალთავი 864 წლისა, გვ. 27, 23.

52 ძალიან იშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც მხოლოდ „უთქუამს“ ზმნა დასტურდება, ასეთია: „უთქუმიდა, რადთა არა გეჰენიასა მას დაითქნენ: სინ. მრავ. 102, 30.

შდრ. ვინ გასწავა თქვენ სივლტოლად რისხვისა მისგან მომავლისა: ლ 3,7 C.

აწვა

...აწუეედა მოწაფეთა შესლვად ნავსა: მრკ 6,45.

...აწვეს მასცა დაჯდომად: კიმ. I, 77,5.

შდრ. ...ბრძანებამან კეისრისამან ბეთლემდ აღმოსლვა აწ-
ვა: სინ. მრავ. 15,21.

გარდაჰველ ზმნებთან დაკავშირებული ინფინიტივის ანალიზისას რიგ შემთხვევებში სიძნელეები ჩნდება. სიძნელეთა ძირითადი მიზეზი თვით ზმნაა. ზოგჯერ ძნელია ზმნის სტრუქტურაში გარკვევა სათანადო მასალის უქონლობის გამო და შესაბამისად რთულდება იმ ინფინიტივის ფუნქციათა დადგენა, რომელიც ზმნის კონსტრუქციაში რომელიმე წევრს ენაცვლება.

მაგალითისთვის განვიხილოთ „აცადა“ ზმნა, რომელთანაც არაიშვიათთა ინფინიტივის ხმარება. მეტიც შეიძლება ითქვას. ოთხთავის ორ ძველ რედაქციაში⁵³ „აცადა“ ზმნის ათი შესაძლებელი შემთხვევიდან ათივე ინფინიტივს დაირთავს. ისმის კითხვა, როგორია ამ შემთხვევაში ინფინიტივის ფუნქცია? წინადადება რა წევრია იგი შემდეგ მაგალითებში?

მაცადე მე პირველად განძლებად შეილთა: მრკ 7,27.

აცადეთ ყრმებსა მაგას მოსლვად ჩემდა: მ 19,14; მრკ 10,14; ლ 18,16.

აქ შეიძლება გავგახსენდეს სხვა სამპირიანი გარდაჰველი ზმნები, მაგალითად, „უბრძანა“ — მიბრძანე მე განძლებად, უბრძანე ყრმებსა მოსლვად — სადაც ინფინიტივი ენაცვლება ზმნის პირდაპირ ობიექტს — უბრძანე ყრმებსა (იგი)

მოსლვად.

„აცადე“ ზმნის კონსტრუქციაც ანალოგიურად შეიძლება აიხსნას: შენ აცადე ყრმებსა (იგი)

მოსლვად.

თუმცა ჩვენ ხელთ არა გვაქვს არც ერთი მაგალითი, რომელშიც „აცადე“ ზმნათან, როცა იგი სამპირიანია, სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი იყო წარმოდგენილი, მაგრამ მისი არსებობა ექვს არ

⁵³ ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით. გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1945.

უნდა იწვევდეს. მაშასადამე, განხილულ წინადადებებში ინფინიტივი დამატების ფუნქციას ასრულებს.

ასე ვერ ავხსნით შემდეგ მაგალითს:

ა ც ა დ ე ნ მკუდარნი და ფ ლ ვ ა დ თესთა მკუდართა: მ 8,22; ლ 9,60. ამ შემთხვევაში ზმნა ორპირიანია: სუბიექტი მოთხრობითში ივარაუდება, ობიექტი სახელობითში აქვს, რომლის მრავლობითობა ზმნაში -ნ სუფიქსით აღინიშნება, შდრ. აცადეთ ყ რ მ ე ბ ი ეგე... მ 19,14 C.

ნარიანი პირდაპირი ობიექტის ზმნასთან ასეთი მკიდრო კავშირი რომ არა, შეიძლებოდა ამ მაგალითის სახეგვარი ინტერპრეტაციაც, კერძოდ, შეიძლებოდა ინფინიტივი აქაც პირდაპირი დამატებას ფუნქციის შესრულებლად მიგვეჩნია, ხოლო „მკუდარნი“ — მის კონსტრუქციაში შემავალ წევრად.

მაშასადამე, განხილულ წინადადებაში ზმნის პირდაპირი ობიექტი სახეზეა. რის გამოც ინფინიტივი პირდაპირი დამატების ფუნქციას ვერ შეასრულებს. ამ შემთხვევაში ინფინიტივისათვის მაზნის გარემოების ფუნქცია შეიძლება ვივარაუდოთ (აცადე მკუდარნი, რაჟთა დაჰფლან თესნი მკუდარნი). თუ ასეა, მაშინ იგი ზემოთ განხილულ შემთხვევათა რიგში ვერ ჩაღებება.

2. ა) ინფინიტივი ხშირად გვხვდება გარდაუდებლად ზმნებთანაც. ეს ზმნებია: ჰ ნ ე ბ ა ვ ს, უ ნ დ ა, ჰ ს უ რ ს, ს წ ა დ ი ს, ე გ უ ლ ე ბ ი ს, უ ძ ლ ა ვ ს, უ ღ ი რ ს, კ ე ლ -ე წ ი ფ ე ბ ი ს, ძ ა ლ -უ ც, ძ ა ლ -ე ღ - ვ ა...

გ უ ნ ე ბ ა ვ ს შენგან სასწაულისა ხ ი ლ ვ ა ე: მ 12,38.

აქ „გუნებავს“ ზმნის კონსტრუქციაში (გუნებავს ჩუენ იგი) სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის — ქვემდებარის ადგილს ინფინიტივი იკვრს:

და თქუენ არა გ ნ ე ბ ა ვ ს მ ო ს ლ ვ ა დ ჩემდა: ი 5,40.

ზმნათა ზემოაღნიშნული ჯგუფი მოდალური ელფერის მატარებელია, გამოხატავს სურვილს, მონდომებას, შესაძლებლობას...⁵⁴

მაგალითად:

ჰნებავს

მ.ნ.ე.ბ.ავ.ს. თქუენდა მიმართ თქუ მაღ სიტყუათა მათ ცხოვრებისათა: სინ. მრავ. 247,22.

⁵⁴ G. Deeters, Das kharthwelische Verbum, გვ. 221: არ. მარტიო-სოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 47.

უნებს

უკუეთუ გინებს განმართლებად, მივედ მამისა ჩუენი-
სა საბაჲსა: კიმ. II, 175,5.

ვის უნებნ გემოჲს ხილვად კორცთა მისთაგან, იგი მოკუ-
დის: ფიზ. იმ 20.

განხილული ზმნები „ჰნებაჲს“ და „უნებს“ რელატიურ-გარდაუ-
ვალაჲ, დრონაკლაჲ. აორისტში ორივესთვის ამავე ძირის რელატიური
ვნებითა გამოყენებული: ჰნებაჲს — ენება, უნებს — ენება⁵⁵.

ენება

მტერსა ენება დაშრეტად სიმკჳრვალჲს სარწმუნოებისა
შენისაჲ: ლიმ. 19,23

და მენება კუალად მიყვანებად ჩუენდავე... კიმ. I,
55,27.

უნდა

...და მათ არა უნდა სმენად... ევსტ. მცხ. 168,8.

...უნდა ღმერთსა მოცემად თქუენდა სასუფეველი ცათაჲ:
ფიზ. მ 10—11.

ჰსურის

...სუროდის მოკუდომად და ივლტოდის მათგან სიკუდილი:
გამოცხ. იოვ. 9,6.

...სუროდა მისლვად უფლისა თვისა: კიმ. II, 46,11.

სწადის

...უკუეთუ ვისმე სწადის კითხვად საღმრთონი წიგნნი
აიხუენ: სინ. მრავ. 85,9.

...მრავალთა წინაჲსწარმეტყუელთა და მართალთა სწადოდ
ხილვად და სმენად: ხანძთ. გ 25.

ეგულები

...ეგულებოდა პეროდეს გამოყვანებად იგი და მო-
ცემად კელთა მათთა... მოც. 12,6.

...იქადა მკკლი და ეგულებოდა განგუმერად თავი
თვისი: იქვე, გვ. 16,27.

„ეგულები“ ზმნის შემცველ წინადადებათა უმრავლესობა განხი-
ლულ შემთხვევათა ანალოგიურია, თითო-ოროლა მაგალითი კი თავისე-
ბური ჩანს და შესაძლებელია სხვაგვარ ახსნას მოითხოვდეს. ასეთია:

⁵⁵ ამ ზმნათა შესახებ იხ. ივ. ქავთარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 101, 134.

თვთ უწყოდა, რაჲ ეგულებოდა ყოფად: ი 6,6 DE; რო-
მელი გეგულების საქმედ, ყავადრე: ი 13,27 DE.

დასახელებულ წინადადებებში, ზემოთ განხილული მაგალითებისა-
გან განსხვავებით, „ეგულების“ ზმნასთან სახელობით ბრუნვაში დას-
მული სახელია წარმოდგენილი. იგი ან ზმნის სუბიექტია (რაჲ ეგულებ-
ბის მას) და მაშინ ინფინიტივის ფუნქცია გასარკვევია, ანდა იგი ინფი-
ნიტივთან დაკავშირებული სახელია (მით უფრო, რომ „ეგულების“
ზმნასთან ნახშირი ინფინიტივის დამატება მოსალოდნელია სწორედ სა-
ხელობით ბრუნვაში იდგეს⁵⁶).

ქელ-ეწიფების:

ვერ ქელ-ეწიფების ერსა ამას მთასა სინასა შეახლე-
ბად: გამ. 19,23.

ვერ ქელ-ეწიფების დაცხრომად სულსა ჩემსა: იობ.
6,7.

ძალ-უც

...სახესა მას შობისასა ვერ ძალ-მიც მიწდოლვად: სინ.
მრავ. 33,5.

მე ვერ ძალ-მიც განრინებად მთად კერძო: დაბ. 19,19.

ძალ-ედვა

...ვის ძალ-ედვა სმენად [და] დატეენად კმისა მისისაჲ:
სინ. მრავ. 47,3.

დავარდა დიდითა მით სიცხითა და ვერ ძალ-ედვა სლვად:
კიმ. II, 147,3.

ასევე,

თანა-აც, თანა-ედვა

თანა-აც ძესა კაცისასა მიცემად ქელთა კაცთა ცოდვილთა-
სა: ლ 24,7C.

თანა-ედვა დედათა ნათესავსა მამათა მადლი კუალად მო-
ცემად: სინ. მრავ. 34,37.

უკმს

მე მიკმს შენ მიერ ნათლის-ლებად: მ 3,14.

უღირს

მრავლითა ჭირითა გკღირს ჩუენ შესლვად სასუფე-
ველსა ღმრთისასა: მოც. 14,22.

⁵⁶ ამის შესახებ ქვემოთ.

შდრ. გნებაეს პოვნაჲ... სინ. მრავ. 67,27; ...გუსურის ხილვაჲ მისი: ი. ბოლნ. ქადაგ. 82,9; გწადის მიახლებაჲ: სინ. მრავ. 109,25; ეგულებოდა წარტაცებაჲ მისი: ი. 6,15C; ...ძალ-გიც განწმელაჲ ჩემი: მ 8,2C; არა უქმს მათ წარსლვაჲ: მ 14,16 და სხვ.

„ძველი აღთქმის“ ანალოგიური შემთხვევების ბერძნულ ტექსტთან შედარებისას გამოიკვეთა, რომ „აღვოცად“, „გამოცხადებად“ ფორმათა შესატყვისად ბერძნულში ინფინიტივია. სპეციალურ ლატერატურაში აღნიშნულია, რომ ინფინიტივის ჩამოყალიბებული სისტემის მქონე ენებში (ბერძნულში, რუსულში...) ჩვეულებრივია ინფინიტივის ხმარება ზემოთ განხილულ პოზიციებში ჩამოთვლილ ზმნათა ანალოგიური სემანტიკის მქონე ზმნებთანაც⁵⁷.

და იწყეს მოსრვად ერისა მისგანთა...: მსაჯ. 20,31.

και ἤρξατο ἀπνεῖν ἐκ τοῦ λαοῦ

и начали... убивать

...იწყო იესუ ყოფად და სწავლად: მოც. 1,1.

ὁ ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν...

უფალო მიბრძანე მე მისლვად შენდა წყალთა ამათ ზედა: მ 14,28.

κῆρε, ...ἐκέλευσόν με ἐλθεῖν πρὸς σε ἐπὶ ῥήματα

...повели мне придти к тебе по воле...

და ვერ უძლო ხილვად ქუეყანისა...: გამ. 10,5.

και ὁ βυθὸς ἤκατιμειν τὴν γῆν

нельзя будет видеть земли

არა მითქვებეს მე სულისა აღმოტყეებად: იობ. 9,18.

ὁὐκ ἐῖς γὰρ με ἀναπνεῖσαι:

ვერ ქელ-მეწიფების ყოფად საქმისა მის: დაბ. 19,22.

⁵⁷ Грамматика русского языка, II (изд. АН СССР), гл. 213: „В сочетании с инфинитивом могут выступать не все глаголы, а только глаголы определенных семантических групп. Сюда относятся прежде всего глаголы, обозначающие возможность, невозможность, способность, долженствование, умение, необходимость, намерение, стремление, волеизъявление; в словосочетаниях с инфинитивом вступают также глаголы движения и глаголы, обозначающие начало, конец и продолжение действия“. აგრეთვე, А. Мейе, Общеславянский язык, гл. 198, 394; В. П. Сухотин, Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке, Москва, 1960, гл. 27—79; Соболевский, Древнегреческий язык, гл. 331.

იბ γάρ βυσήσομαι πειραι πρῆμz

я не могу сделать дела

და. თქვენ არა გნებავს მოსლვად ჩემდა: ი 5,40.

καὶ οὐκ ἐλέετε ἐλθεῖν πρὸς με...

но вы не хотите придти ко мне

ძველი ქართულის „ალკოცად“, „გამოცხადებულ“ და სხვა ფორმებს, ლომხურშიც ინფინიტივი შეესატყვისება⁵⁸.

ბ) ინფინიტივი გვხვდება მოღალური შინაარსის მქონე პირნაკლ- ზმნებთანაც:

ჯერ არს

...ჯერ-არს ჩუენდაცა ამიერიტგან ჟმეტყსადლა შეწყნარე- ბად პირველთა მათ სანატრელთა მოწამეთა...: აბო, 76,31..

...ჯერ-იყო შემუსრვად თავები ვეშაპისაჲ მის...: სინ.. მრავ. 88,16.

უმჯობეს-არს

უმჯობეს-არს ჩუენდა გულისხმის-ყოფად ჩუე- ნისა მის ცხოვრებისა სასოებისათვს...: სინ. მრავ. 155,26.

წეს-არს

...ჩემდაცა წეს-არს გამოპყრობად ქარი იგი მთავარი...: სინ. მრავ. 67,15.

...წეს-არს მერმე ხილვად ბრწყინვალეებაჲ ეგე მზის-თუა- ლისაჲ...: კიმ. I, 152,13.

სამართალ არს

სამართალი არსა ესევეითარისა კაცისა შენდობად სა- ბრძანებელსა შენსა ყოფად: კიმ. I, 70,34.

სამართალ არს მოცემად ქალაქსა ამას ეგვეითარი...: სინ. მრავ. 67,23.

ეგების⁵⁹

სასტიკ არს მკეცი იგი, რამეთუ მონადირეთაგან ვერ ეგებისა კელთდებად იგი: ფიზ. გ 5.

არა ეგების თქუმაღ... კიმ. I, 100,36 და სხვ.

შდრ. არა. ჯერარს. შეშინებაჲ და მორიდებაჲ... სინ. მრავ. 108,10; არა ეგების არა: მოსლვაჲ საცთურისაჲ... ლ 17,1C და სხვ.

⁵⁸ არ. მართროსოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 52.

⁵⁹ ეს ზმნა რელატიური ვნებითაა, მაგრამ მან სპეციფიკური მნიშვნელობა მიიღო, რის შედეგადაც პირნაკლად იქცა (იხ. ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, გვ. 72).

შესატყვისი ბერძნული ტექსტი ამ შემთხვევაშიც ინფინიტიურ კონსტრუქციას გვიჩვენებს, მაგალითად:

ესრე ჭერ-არს ჩემდა აღსრულებად ყოველი სიმართლე: მ 3,15.

ἡμῶς ἄρ πρὲς τοῦ ἐστί ν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην.
надлежит нам исполнить всякую правду...

ესრე ჭერ-არს ყოფად: მ 26,54.

...ἡμῶς δεῖ γενέσθαι

...так должно быть

არა ჭერ-არს ესე დადებად სიწმიდესა: მ 27,6.

ἡμῶς ἐξ ἐστίν βαλεῖν αὐτὸ εἰς τὸν χορβανῆν...

не позволительно положить его в сокровищницу церковную.

„ჭერ-არს“-ის შესატყვისი ზმნები ბე, ჯრე, ზეძო, პაძო, პრეპე, პრეჟეი უპირო ზმნებია და ნიშნავს должно, можно, следует, прилично... ე. ი. სემანტიკურად იგივეა, რაც ჭერ-არს, შესაძლებელ-არს. ეს ზმნები ბერძნულში, ჩვეულებრივ, ინფინიტივის დაირთავენ (ამათგან ორი: ჯრე და ბე ინფინიტივის გარეშე არც იხმარება). აღნიშნული კონსტრუქცია ბე პრესეძო (ჭერ-არს წარსლვად) ბერძნულ გრამატიკულ ლიტერატურაში გაგებულია როგორც ქვემდებარე და შემასმენელი. სხვა შემთხვევაში ინფინიტივს, როგორც ქვემდებარეს, შემასმენლად მოუღის აგრეთვე სხვა მეშველზმნიანი ფორმები: მიჯაძო ჭა: სამართალ არს, ჰაძითო ჭა: —უმჯობეს არს, მუაძო ჭა: —შესაძლებელ არს.

ზემოაყვანილი ქართული მაგალითებიც ზომ არ შეიძლება ანალოგიურად იქნეს განხილული? ეს იმას ნიშნავს, რომ წინადადებაში: არა ჭერ არს ესე დადებად სიწმიდესა — „ვითარებით ბრუნვაში დაწეული მასდარი“ პირობითად ქვემდებარედ მივიჩნიოთ ჭერ-არს პირნაკლი ზმნისა. თუ ეს სწორია, მაშინ შეიძლება განვაზოგადოთ „ჰნებაეს“ ტიპის ზმნათა მიმართ მიღებული დებულება და დავასკვნათ: გარდაუვალ (მოდალურ და პირნაკლ) ზმნებთან ინფინიტივი ქვემდებარის ფუნქციას ასრულებს.

3. ინფინიტივი ზოგჯერ უბრალო დამატების ფუნქციას ასრულებს. ამ შემთხვევაშიც იგი გარდაუვალ ზმნებთან გვხვდება, მაგრამ ზემოთ განხილული მაგალითებისაგან განსხვავებით იგი ენაცვლება წინადადების მეორეხარისხოვან წევრს — უბრალო დამატებას, რაზელიც შეიძლება იღვეს თანდებულის ან უთანდებულო მიცემითსა, ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში.

მაგალითად:

...რომლისა არა ღირს ვარ კამლთა მისთა ტკრთვად: ლ 3,16.

არლარა ღირს ვარ მე წოდებად ძედ შენდა: იქვე, 15,19.

...ღირს ვიქმენ ზეცისა საეურთხეველსა წინაშე წარდგომად... ხანძთ. ლთ 31.

კულად მეშინას მე დადუ მეებად... აბო, 77,20.

არლარა მეშინის მე სმენად: სინ. მრავ. 20,39.

ვერ შემძლებელ ვართ ჩუენ მიწდომად სიმდიდრესა მას სახელისა მისისასა: აბო, 60,9.

...ვერვინ შემძლებელ იყო შესლვად ტაძარსა: გამოცხ. იოვ. 15,8.

არა დასცხრეა ღმრთისა უშიშებად და ჟამთა დატევეებად: სინ. მრავ. 27,14.

და არცა დასცხრა ენაჲ მათი თხოვად წყალობისა: ეფრ. ას. 42,34.

პრცხუენინ ხილვად... კიმ. I, 16,2i.

...დიდი წრაფაჲ აქუნდა შეკრებად კაცთა მრხუცებულთა: კიმ. II, 159,18.

შდრ. ...ანგელოზთა ხილვასა ღირს იქმნა...: სინ. მრავ. 35,1; ნუ გეშინინ მოსლვისაგან სიკუდილისა⁶⁰...ვერ შემძლებელ ხარ აქა ყოფასა: ლიმ 61,19; ...და არა დავსცხრებოდე მოწერი-საგან ფარულად... წ. წმ. პეტრ. 76,17.

მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს ბერძნულიდან. ქართული „ალკოად“ ტიპის ფორმების შესატყვისად ბერძნულში ამ შემთხვევაშიც ინფინიტივი გვხვდება

მოვალს უძლიერესი ჩემსა, რომლისა არა ღირს ვარ კამლთა მისთა ტკრთვად: ლ 3,16.

...ἐρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, ὃς οὐκ εἰμὶ ἰκανὸς λαβεῖν τὸν ἰμάντα τοῦ ὑπὸ ἐμῇ χερὶ αὐτοῦ...

...но идет сильнейший меня, у которого я недостойн развязать ремень обуви.

...და ევედრებოდეთ, რაჲთა ღირს იქმნნეთ განრიგებად ამის ყოვლისაგან, რომელი ყოფად არს: ლ 21,36.

δέομενοι ἵνα κατεσγύσθητε ἐκ πάντων τῶν ἐλπίστων τίνεσθαι.

...молитесь, да сподобитесь избежать всех сих будущих бедствий...

⁶⁰ ი. იმნაიშვილი, სამი სინური ხელნაწერი და მათი ენა: ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, თბილისი, 1963, გვ. 186.

ნუთუ ეშმაკი შემძლებელ არს თუალთა ბრმისათა
ახილვად: ი 10,21C.

μη δαίμονιον δύναιται τσφλῶν ὀφθαλμούς ἀνοίξει
...может ли бес отверзаты очи слепым?

გრწამს, ვითარმედ შემძლებელ ვარ ყოფად ესე?
მ 9,28C.

πιστεύετε ὅτι δύναιται τῷ τοῦ πνεύματος
...веруйте ли, что я могу это сделать?

და ვითარცა ესმა, რამეთუ არქელაოზ მეფობს ჰერიატანსა ზე-
და... შეეშინა მუნ მისლვად: მ 2.22.

ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει· τῆς Ἰουδαίας... ἔφθιγγεν ἐκεῖ
ἀπελθεῖν.

Услышав же, что Архелай царствует в Иудее... убоился туда
идти.

4. ინფინიტივი ხშირ შემთხვევაში მიზნის გარემოებას გამოხა-
ტავს. ამ ფუნქციით იგი შეიძლება შეგვხვდეს ყველა იმ ზმნასთან, რო-
მელიც ზემანტიკურად მიზნის გარემოებას იკუთვნის. ფორმალური ხა-
სიათის დაბრკოლებები ამ შემთხვევაში არ არის მოსალოდნელი, ვინა-
იდან, როგორც ცნობილია, გარემოებითი სიტყვები ზმნას მირთვის
სინტაქსური წესით უკავშირდებიან.

სიხშირით გამოირჩევა მოძრაობის გამომხატველი ზმნები⁶¹: მოვი-
და (მივიდა, წარივიდა, განვიდა, გამოვიდა, აღვიდა, შევიდა, შემოვიდა...),
აღქდა (მიუქდა, გარდამოქდა: შთაქდა...), დადგა (დასხდა, მიიქცა, მირ-
ბიოდა, წარიბო (მოაბო...), წარიყვანა (მოიყვანა, მიიყვანა, განიყვანა,
აღიყვანა...), წარგზავნა, მიავლინა და სხვ.

(მ.ო) ვი და: მოვიდა იგი წმიდისა შუშანიკისა მადლისა გარ-
დაქდად: შუშ. XI, 15.; განვიდა ლოტ თხრობად სიძეთა
თვსთა: დაბ. 19,14; გარდამოვიდეს უფალი მოწყუედად ეგვპ-
ტელთა მათ: გამ. 12,23; ნუმცა ვინ შევალს ხილვად მისა:
შუშ. VII, 5; ...წარმოვიდეს ხანძთად ძმათა განყოფად ჯერისა-
ებრ: ხანძთ. ლ 23; შთაქდა მდინარესა იორდანისასა განშიშულუბული
ნათლის-ღებად... აბო, 71,21.

⁶¹ მოძრაობის გამომხატველ ზმნებთან მიზნის გარემოებითი ინფინიტივის ხმა-
რების შესახებ იხ. G. Deeters, დასახ. ნაშრომი, გვ. 222; არნ. ჩიკობავა
მასდარისა და მიმღეობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში, იბერ.-კავკ.
ენათმეცნიერება, V, 1953 გვ. 42; არ მარტიოსოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49;
ი. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 784—450 და სხვ.

მ ი რ ბ ი თ დ ა: მირბიოდა ჯურღმულსა მას ვ ს ე ბ ა დ და აღა-
სო: დაბ. 24,20.

მ ო ი წ ი ა: ...მოიწია წინამძღუარი მიძნადოროჲსაჲ... წ ი ნ ა მ ი-
გ ე ბ ე ბ ა დ კელწიფეთა მათ: ხანძთ. კზ 36.

მ ი ი ქ ც ა: მივიქეც მუნ ხილვად კმისა მის: გამოცხ. იოვ.
1,12.

წ ა რ ე მ ა რ თ ა: წარემართა (ბერი) სინად ლ ო ც ვ ა დ: ლიმ.
2,19.

მ ი ა ვ ლ ი ნ ა: და მიავლინა ერთი მკედართაგანი მ ო წ ო დ ე ბ ა დ
ნეტარისა ეესტათისა: ეესტ. მცხ. 161, 7 და სხვ.

არ არის იშვიათი ინფინიტივის ხმარება სხვა შემთხვევებშიც,
კერძოდ: და დაუგო მათ პური კ ა მ ა დ: დაბ. 24,33; მე არა ხოლო
ტ ა ნ ჭ ვ ა დ განმზადებულ ვარ ქრისტესთვის, არამედ სიკუდილდა; აბო
69,8; აწ ესერა გეძიებენ შენ შეკურობად, ტ ა ნ ჭ ვ ა დ და გუ-
ე მ ა დ: იქვე, 69,6; აღიპყრა ლახუარი თვისი ხ ე თ ქ ნ ე ბ ა დ ჩემ-
და: ლიმ. 8,3 და სხვ.

ბერძნულის სათანადო ადგილას ინფინიტივი გვხვდება:

მცეს მე პური საკმლად და სამოსელი შემოსად: დაბ. 28,20.

xxi ოὗτοι αὐτοὺς φαγεῖν καὶ ἰατρεύειν παρὰβλάσθαι.

...и часть мне хлеб есть и одеждою одеться.

და დასხდა ერი იგი კ ა მ ა დ და ს ლ მ ა დ და აღდგეს ს ი მ ღ ე რ ა დ:
გამ. 32,6;

xxi ἐκίμισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πίνειν καὶ ἀνέστησαν παίζειν...

...и сел народ есть и пить, а после встал играть.

წარავლინა იგანი კ ა დ ა გ ე ბ ა დ სასუფეველსა ღმრთისასა და
გ ა ნ კ უ რ ნ ე ბ ა დ უძღურთა: ლ 9,2.

xxi ἐπέσταλθεν αὐτοῖς ἀγγέλους αὐτοὺς ψάλλειν καὶ ἰατροῖς
и послал их пропозедывать царстие божие и исцелять больных.

განვიდა თავადი მთად კერძო ლ ო ც ვ ა დ: ლ 6,12.

...ἐξελθὼν αὐτὸν εἰς τὸ βῆμα προσεψάμεν:

...взошел он на гору помолиться...

5) ძველი ქართული ინფინიტივი შეიძლება იყოს პრედიკატული
წევრი — შედგენილი შემასმენელის სახელადი ნაწილი, იაქვე რო-
გორც სხვა ენათა ინფინიტივი⁶². მხედველობაში გვაქვს ყ ო ფ ა დ

⁶² შლრ. ინგლისურის — I am to read (მე უნდა წავიკითხო).

საინტერესოა, რომ აუცილებლობის მყოფადის აღწერითი ფორმების ანალო-
გიური წარმოება დადასტურებულია. მთის კავკასიურ ენებში, კერძოდ, ხუნძურში:
იგი იწარმოება ინფინიტივის ფორმაზე ბ-უგო „არის“ მეშველი ზმნის დართვით:
ყოტიზე ბ-უგო „გაქრის (ზედმიწ „გაქრად არს“), ვ-აქინე ვ-უგო — „მოვა“ (ზედმიწ.
„მოსლვად არს“): იხ. არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, გვ. 333.

არს, განსლვად არს ფორმები. ასეთი შემასმენლის ზმნურ შემადგენელ ნაწილს ჩვეულებრივ წარმოადგენს მეშველი ზმნა არს (ვარ, ხარ), რომელიც შეიძლება შეგვხვდეს როგორც აწმყო, ისე ნამყო დროში. „ყოფად არს“ ტიპის შემასმენლის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშნად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ იგი ერთგვარად შეკრულ ერთეულს წარმოადგენს, სემანტიკური და ფორმალური მთლიანობით ხასიათდება. ჩვენ არა გვაქვს არც ერთი შემთხვევა, რომ ასეთი შემასმენლის წევრები დაშორებული იყოს ერთმანეთისაგან, ტმესს ჰქონდეს ადგილი. უცვლელია აგრეთვე შემასმენლის შემადგენელ წევრთა რიგი: პირველ ადგილზე ინფინიტივია, მას მოსდევს მეშველი ზმნა: — შობად არს, „არს შობად“ არ იხპარება⁶³.

...მე აქა არლარა მოქცევად ვარ: ევსტ. მცხ. 164,27; ჰალასკა რასმე განცკვენებად ვართ ჩუენ: მოც. 27,26; სიძესა მას ნათლისასა მიგებებად ვართ: სინ. მრავ. 78,21; ლუაწლ'ა დიდსა შესლვად ხარ, დედოფალთ: შუშ. III, 12; ... ცოცხალი არლარა გამოსლვად ხარ; იქვე, IX, 22; მცირედლა ყოფად არს ჩემი კორცთა შინა ყოფაჲ: ხანძთ. ვ. 94. ხოლო სიკუდილი ჩემი ტფილისს ყოფად არს საპყრობილესა და თავი ჩემი მოკუჲთად არს ჩემლა: ევსტ. მცხ. 164,29...

აღდგომაჲ ყოფად არს მართალთაჲ და ცოდვილთაჲ: მოც. 24,15.

...ἀνίστασιν μέλλειν ἑσσεσθαι...

სიყმილი სასტიკი ყოფად არს ყოველსა ზედა სოფელსა: იქვე, 11,28.

...ἰσὺν μετ' αὐτὸν μέλλειν ἑσσεσθαι ἔφ' ὁ αὐτὸς τῶν οὐρανῶν.

უეპუელად ერი შეკრებად არს... იქვე, 21,22 ო.

...πάντας δεῖ συνελεῖν πλῆμους.

როდესაც რთული შემასმენლის ზმნური წევრი ნამყო დროშია წარმოდგენილი, იგი გამოხატავს წარსულის გარკვეული მომენტის მიმართ მომავალში შესასრულებელ მოქმედებას⁶⁴.

⁶³ ამ ნიშნებით იგი რთულ ზმნებს მოგვაგონებს. რთული ზმნები ერცლად მიმოხილული აქვს კ. თევზაძეს ნაშრომებში: „რთული ზმნები ძველ ქართულში“, პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწ. პედინსტიტუტის შრომები, 13, 1959; აგრეთვე, „რთული ზმნის მიმართება შედგენილ შემასმენელში“, იქვე, 14, 1959, გვ. 185.

⁶⁴ აქ შეიძლება გავახსენდეს ინდოევროპული ენებისათვის დამახასიათებელი დრო future in the past — მომავალი ნამყოში. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს აგრეთვე რუსული ენის შედგენილი შემასმენლის ერთი სახეობა, რო-

პატივი ზეგარდმო ღმრთისა მიერ მონიჭებად იყო მათდა: ხანძთ. ე 31; იოვანე თესლოსაგან ზაქარიაჲსა შობად იყო ელისაბედისგან: კიმ. II, 68,3; ურვამ მოწევნად იყო ქალწულისა: სინ. მრავ. 97,24; მუნ გარდაყრად იყო ნავისა მის ტვრთი: მოც. 21,3; ...ხოლო იგი ადრე განსლვად იყო იერუსალჲმით: იქვე: 25,4 წ...

ამავე რიგისაა ის შემასმენელი, რომელიც შედგება ინფინიტივისა და რელატიური მიც, გიც, უც ზნისაგან: ტვრთვად გიც, დამკვდრებად გიც, მიცემად გიც და ა. შ.

ცნობად-გიც, ვითარმედ შემძლებელ ვართ შენ თანა შესლვად: მოც. აპოკრ. 66,20 — ცნობად გიც, ე. ი. უნდა იცოდე, ამის ცოდნა გვევლება...

და აუწყებდა ნათესავთა... ვითარმედ შობად უც მას ყმაჲ წული: კიმ. I, 218, 12; ...რამათვს სთესავ, რომელი-იგი არა მომკად გიც: ი. ბოლნ. ქადაგ. 19,3; ...სიტყუთა მიცემად გიც ყოველთა საქმეთა შენთათვს... მამ. სწ. 133,23; ...დამკვდრებად გიც თქუენ სასუფეველთა ცათაჲ: იქვე 232,29; სულო ჩემო, საფლავისაგან, რომელი საყოფად საუკუნოდ დამკვდრებად გიც ხვალე: იქვე, 186,24; ...მკლავთა შენთა ზედა შემოქმედი ყოველთაჲ ტვრთვად გიც: სინ. მრავ. 9,6; ...ადრე ხილვად გიც, რომლისათვსცა გსუროდა... ლიტ. ურთ. 102,15.

ზოგჯერ არს და უც მეშველზმნიანი ფორმები ერთ სიტუაციაში ერთმანეთის გვერდით გეხვდება, რაც მეტყველებს მათ სემანტიკურ მსგავსებაზე: ორივე მომავლის, აუცილებლობის თუ სასურველობის ნიუანსის მქონე მომავალში შესასრულებელ მოქმედებაჲ გამოხატავს, მაგალითად, „ყოველნივე წარდგომად ვართ წინაშე ქრისტესა და სიტყუთა მიცემად გვც არა ხოლო საქმეთათვს, არამედ სიტყუათათვსცა“; მამ. სწ. 128,28 (წარდგომად ვართ—წარვდგებით, უნდა წავრდგეთ, მიცემად გვც — მივცემთ, უნდა მივცეთ).

ასეთი შემასმენლის სემანტიკურ მხარეს, როგორც უკვე აღინიშნა, ყურადღება მიექცა ჯერ კიდევ ძველ ქართულ გრამატიკებში. თ. ჟორდანიამ იგი განმარტა როგორც უახლოესი მომავლის, დაუყო-

მელიც აგებულებით მსგავსი ჩანს განხილული ფორმებისა, თუმცა სემანტიკურად განსხვავებულია: *зачем было придти, что было сказать...*

ნებლივ შესასრულებელი მოქმედების აღმნაშენელი გამოთქმა (იხ. გვ. 24). შემდგომ მკვლევართა უმრავლესობა (გ. დეეტერსი, არ. მარტიროსოვი, თ. შარაძენიძე, ივ. ქავთარაძე, ნ. ნათაძე)⁶⁵ სრულიად სამართლიანად ამახვილებს ყურადღებას ამ მოვლენის ორ ძირითად სემანტიკურ მომენტზე: ერთია მომავლის სემანტიკა, მეორე — აუცილებლობის, კატეგორიულობის სემანტიკა, რომელიც შეიძლება ახლდეს ან არ ახლდეს მომავალში შესასრულებელ მოქმედებას. ამაზე ნათლად მეტყველებს ქართული ოთხთავის სათანადო ადგილების შეპირისპირება ბერძნულ და რუსულ ტექსტებთან. მაგალითად, ვნებად არს შედგენილი შემასმენელი აუცილებლობის მოდალობის შემცველია შემდეგ წინადადებაში:

ხოლო მე გეტყვ თქუნ, რამეთუ ელია მოვიდა და არა იცნეს იგი, არამედ უყვეს მას, რაოდენიცა უნდა. ეგრეცა ძე კაცისაჲ ვნებად არს მათგან: მ 17,12 C. ჯრუჟ-პარხლის პარალელურ ადგილას ვხვდებით: ეგრეცა ჯერ-არს ძისა კაცისაჲ ვნებად.

როგორც ვხედავთ, ის, რაც ერთ შემთხვევაში ვნებად არს შედგენილი შემასმენლით გადმოიცა, მეორე შემთხვევაში მოდალური ზმნისა (ჯერ-არს — ნიშნავს „საქიროა, должно“ ...) და ინფინიტივის საშუალებით გამოიხატა — ჯერ-არს ვნებად, რაც მიუთითებს, რომ განხილული გამოთქმა „ვნებად არს“ აუცილებლობის მოდალური ნიუანსითაა დატვირთული. ამასვე ადასტურებს ბერძნული შესატყვისი: აქაც იგივე შინაარსი მოდალური ზმნითა და ინფინიტივით გადმოიცემა: $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota\ \pi\acute{\alpha}\sigma\chi\epsilon\iota\upsilon$ ($\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$ ნიშნავს „предстоит, надлежит, неизбежно“...)

..οὐτως καὶ ὁ σὺνς τὸν ἀντιρῶσαν $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota\ \pi\acute{\alpha}\sigma\chi\epsilon\iota\upsilon$.

აქეთვე, წარმოსლვად იყო: ლ 19,4 DE — $\eta\mu\epsilon\lambda\lambda\epsilon\nu\ \delta\acute{\iota}\epsilon\rho\chi\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ — **надлежало приходить.**

ჩვეულებრივ მომავალს გამოხატავს „დაბრკოლებად ხართ“ შემასმენელი შემდეგ მაგალითში: თქუნ ყოველნი დაბრკოლებად ხართ ჩემდა მომართ ამას ღამესა: მ 26,31 D³. შდრ. ყოველნივე დაბრკოლდეთ ჩემდა მომართ ღამესა ამას — C. $\pi\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\varsigma\ \beta\acute{\epsilon}\mu\epsilon\iota\varsigma\ \sigma\chi\alpha\nu\delta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\sigma\theta\eta\iota\sigma\epsilon\sigma\theta\epsilon\ \epsilon\nu\ \xi\mu\acute{\iota}\ \epsilon\nu\ \tau\eta\ \nu\upsilon\chi\tau\acute{\iota}\ \tau\alpha\acute{\upsilon}\tau\eta$.

⁶⁵ იხ. გ. დეეტერსი, დასახ. ნაშრ., გვ. 222; არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 56; თ. შარაძენიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 428; მ. ნათაძე, შესაძლებლობის მიმღეობათა წარმოებისათვის თანამედროვე ქართულში, იბერ.-კავკ. ენათმეცნიერება, XIII, 1962, გვ. 126—127; ი. ქავთარაძე, მყოფადის ერთი სახეობის ისტორიისათვის ქართულში, იბერ.-კავკ. ენათმეცნიერება, XII, 1960, გვ. 199.

все вы соблазнитесь о мне в эту ночь.

ამ შემთხვევაში „დაბრკოლებად ხართ“ შედგენილი შემასმენლის შესატყვისად აღიშნის ოთხთავეში ზმნაა კავშირებითის ფორმით, როველიც მომავალს გამოხატავს. ზმნა დასტურდება აგრეთვე ბერძნულ და რუსულ ტექსტებში.

კატეგორიულობის შინაარსი განხილულ ფორმათა ერთ-ერთ ძველ მნიშვნელობადაა მიჩნეული. გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოს ამ მნიშვნელობას ემყარება, ჰისგან მომდინარეობს მომავლის მნიშვნელობა. საფუძველი ასეთი ვარაუდისა ისაა, რომ სასურველობის მნიშვნელობიდან მომავლის მნიშვნელობის მიღება რიგ ენებში დასტურდება, მაგალითად, წინარე ინდოევროპულში, აგრეთვე მისგან დამოუკიდებლად ცალკეულ ახალ ევროპულ ენებში⁶⁶. ეგევე მოვლენა შეინიშნება ქართველურ ენებში, სახელდობრ ქართულსა და ზანურის ქანურ კილოში (კავშირებითზე დამყარებული მომავლის სახით), მაგრამ ეს ტენდენცია არსებობდა ზმნებში, ზმნის ორგანული წარმოების ფორმებში ელინდება. რაც შეეხება „ყოფად არს“, „გამოცხადებად არს“ შემასმენელს, იგი რთული შედგენილობისაა და მომავლს სემანტიკა მის სახელად ნაწილთან უნდა იყოს დაკავშირებული; ამდენად საკითხი, შესაძლოა, სხვაგვარ გადაწყვეტას მოითხოვდეს. „ყოფად“, „გამოცხადებად“ ფორმები, როგორც მიზნის გარემოება, მომავალში შესასრულებელ მოქმედებას გამოხატავს (წარვიდა მოკლვად—წარვიდა რაფთა მოკლას...). ასეთივე მდგომარეობაა მაშინაც, როცა მასდარი დამატების ფუნქციას ასრულებს. გარკვეულ შემთხვევებში აქ სწორედ მომავალში შესასრულებელი მოქმედება ივარაუდება. ბრძანა წერად წერილი — ნიშნავს: ბრძანა, რომ დაწეროს. აქ, ყოველ შემთხვევაში, ორი მოქმედების შემდგომადობასთან გვაქვს საქმე. მომავლის სემანტიკა უძველესი ჩანს „ყოფად“, „წერად“, „გამოცხადებად“ და მისთანებისათვის და იგი დაკავშირებულია მის ფორმასთან, კერძოდ, ვითარებითი ბრუნვის ფორმასა და ფუნქციებთან⁶⁷.

ზემოთ წარმოდგენილი იყო ინფინიტივისთვის დამახასიათებელი პოზიციები, აღწერილი იყო ყველა ის შემთხვევა, რომლებშიც კანონზომიერია ინფინიტივის ხმარება. გაირკვა, აგრეთვე, რომ ინფინიტივი წინადადებაში შეიძლება მოგვევლინოს ქვემდებარის, პირდაპირი და უბრალო დამატების, მიზნის გარემოებისა და რთული შემასმენლის სა-

66 არ. მარტიროსოვი, იქვე; ნ. ნათაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 125—127.

67 თ. შარაძე ნიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 430—432.

ბელადი ნაწილის ფუნქციით⁶⁸. ინფინიტივის როლის განსაზღვრისას ზმნის კონსტრუქციას ვემყარებოდით. უნდა განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან ორი ძირითადი შემთხვევა: ა) როდესაც ინფინიტივი ზმნის კონსტრუქციის ძირითად წევრებს — სუბიექტსა და ობიექტს ენაცვლება და, მაშასადამე, წინადადების ძირითადი წევრის როლში გვევლინება და ბ) როდესაც იგი წინადადების მეორეხარისხოვან წევრს წარმოადგენს (უბრალო დამატებაა, მიზნის გარემოება) და, მაშასადამე, ზმნასთან მისი კავშირი ნაკლებ მჭიდროა. უბრალო დამატებაც ზმნის მიერ მართული სიტყვაა, მაგრამ მართვის ეს სახეობა არ არის სპეციფიკურ-ზმნური. ასეთ დაჯგუფებას მნიშვნელობა აქვს საკუთრივ ინფინიტივური კონსტრუქციის წევრთა ურთიერთმიმართების დადგენისას.

იამის კითხვა: როგორია ინფინიტივისა და ინფინიტიური კონსტრუქციების⁶⁹ შემცველ წინადადებათა პარალელური კონსტრუქციები? ინფინიტივის შემცველ წინადადებას შეიძლება შეენაცვლოს მარტივი მასდარული, ან მიმღებობური და რთული ქვეწყობილი წინადადება⁷⁰.

მასდარულ წინადადებათა პარალელები მითითებული იყო ინფინიტივის ფუნქციათა განხილვისას ყველა შესაძლო შემთხვევაში. აქ მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს დავასახელებთ:

1) გარდამავალ ზმნებთან ინფინიტივი, როგორც აღინიშნა, პირდაპირი დამატების როლში გაჰოდის, მაგრამ „მოკლედ“ ფორმა განურჩევლად ეკიდება ზმნას. იქნება იგი პირველ თუ მეორე სერიაში, არა აქვს მნიშვნელობა: ორსავე შემთხვევაში უცვლელი ფორმითაა წარმოდგენილი მაშინ, როდესაც მისი მონაცვლე მასდარის ფორმა

⁶⁸ უნდა შევნიშნოთ, რომ არ არის გამორიცხული ინფინიტივის ფუნქციათა სხვაგვარი ინტერპრეტაციის შესაძლებლობა (მხედველობაში გვაქვს, პირველ ყოვლისა, „იწყო შენებად“ კონსტრუქცია, შედგენილი შემასმენლის რთულ ზმნებთან მიმართების საკითხი და სხვ.).

⁶⁹ ზემოთ წარმოდგენილი მსჯელობა ინფინიტივისთვის დამახასიათებელ პოზიციებსა და ფუნქციებზე არსებითად ეხებოდა არა მხოლოდ ცალკეულ ინფინიტივებს, არამედ მათ კონსტრუქციებსაც: წარვიდა მოკლედ და წარვიდა შენებად ეკლესიას — ერთ შემთხვევაში ინფინიტივია, მეორეში — ინფინიტიური კონსტრუქცია, მაგრამ ორივე ერთი ფუნქციით გვევლინება — მიზნის გარემოება გამოხატავს. კონსტრუქციებზე ურადლებას არ ვამახვილებდით, რამდენადაც თვით ამ კონსტრუქციათა სახეები და კონსტრუქციების წევრთა ურთიერთმიმართება ჯერ არ განგვიხილავს.

⁷⁰ ინფინიტივის მონაცვლე კონსტრუქციები განხილულია არ. მარტიროსოვის. რ. იშნაიშვილის, ა. კიზირიას და სხვათა დასახელებულ ნაშრომებში, ამიტომ ქვემოთ ცალკეული შემთხვევების განხილვისას მათ შრომებს არ მივუთითებთ.

ზენაზეა დაშოკიდებული: პირველი სერიის ფორმებთან მიცემით ბრუნვაში ღვას, მეორე სერიის ფორმებთან — სახელობითში⁷¹:

... და იგინი ზ რ ა ხ ვ ი დ ე ს მ ო კ ლ ვ ა დ მისა: მოც. 9,29, ა. ბ; შდრ. ხოლო იგინი გ ა ნ ი ზ რ ა ხ ვ ი დ ე ს მ ო კ ლ ვ ა ს ა მისა: იქვე, ბ.

ი ზ რ ა ხ ა ფარულად განტევებად იგი: მ 1,19 DE, მაგრამ: ი ზ რ ა ხ ა ფარულად განტევებაჲ მისი: იქვე C.

2) შემთხვევათა მეორე ჯგუფში (გარდაუვალ მოდალურ და პირნაკლ ზნებთან) მასდარი ქვემდებარის ფუნქციას ასრულებს, მაშასადამე, იგი სახელობით ბრუნვაში იქნება წარმოდგენილი:

...არა ჰ ნ ე ბ ა ვ ს კაცსა მას ღმრთისასა მოსლვაჲ აქა: ხანძთ. კვ 6; ...მინებს ხილვაჲ შენი: კიმ. II, 82,32; აბრაჰამსა სწადოდა ხილვაჲ ნათლისა ჩემისაჲ: ხანძთ. ია 28; და უფროჲს შენსა ჯერ არს სმენაჲ სიტყუათა მისთაჲ ...იქვე, კვ 22 და სხვ. (შდრ. ჰნებაჲს მოსლვად, მინებს ხილვად, სწადოდა ხილვად, ჯერ არს სმენად).

3) მასდარი ენაცლება აგრეთვე უბრალო დამატების ფუნქციის მქონე ინფინიტივს:

მეშინის ტანჯვისა მისთვის: სინ. მრავ. 118,17.

არა ეშინის მას სიკუდილისაგან: მამ. სწ. 225,33.

არა ეშინის განკითხვისაგან: იქვე, 280,9.

მაშინლა კეშმარიტისა მის ღმრთისა მიერ შეწყენასა ღირს იქმნა: სინ. მრავ. 22,29.

რამეთუ განსუენებაჲ წმიდათა მათ ძალთაჲ ესე არს, რაჲთა არაოდეს დასცხრენ გალობისაგან ღმრთისა: გამოცხ. იოვ. 4,8ხ თ და სხვ. (შდრ. ეშინის ტანჯვად, ღირს იქმნა შეწყენად, დასცხრა გალობად და სხვ.).

4) მიზნის გარემოებითი ინფინიტივის აღგილას -თვხ თანდებულისანი მასდარი შეიძლება შეგვხვდეს. ასეთი მაგალითების რაოდენობა შედარებით მცირეა:

მეძიებდით მე არა თუ სასწაულისა ხილვისათვის, არამედ რამეთუ ჰქამეთ პურისა მისგან: ი 6,26 C.

პური იგი, რომელი მე მივსცე, კორცი ჩემი არს, რომელი მე მივსცე ცხორებისათვის სოფლისაჲსა: ი 6,51 და სხვ.

⁷¹ შდრ. არ. მარტიოროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 49, სადაც მასდარის ვითარებითი და მიცემითი ბრუნვების მონაცვლეობა ახსნილია ამ ბრუნვათა სინტაქსური ფუნქციების მსგავსებითა და გენეტური კავშირით.

5) მიზნის გარემოებით ინფინიტივს შეიძლება შეენაცვლოს აგრეთვე მყოფადის მიმღეობის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა:

ხოლო შემდგომად ალელუაჟსა მისცა მათ სახარებაჲ მათჱს თავისაჲ საკითხავად: სინ. მრავ. 71,18.

...შეჯული დაედგა უშეჯულოთა მათ მღდელ-მოძღუართა, რაჲთა არავინ დაჰფლას, არამედ რაჲთამცა იყო იგი შესაჰმელად მკეთელა და განსაჰრელად მფრინველთა: იქვე, 64,26.

...რომელი-ესე ყო ამან, მიმოგანიტქუას საჰსენებელად მაგისა: მრკ 14,9 C.

...ესე არს სისხლი ჩემი (ახლისა) აღთქუმისაჲ, რომელ მრავალთათჱს დაითხვის მისატევებელად ცოდვათა: მ 26,28 C.

ესენი იესუჲს მიერ საყიდულ არიან კაცთაგან შესაწირავად ღმრთისა და კრავისა: გამოცხ. იოვ. 14,4. და სხვ.

ცალკე განხილვის ღირსია „მოსლვად არს“ შედგენილი შემასმენლის მონაცვლე ოდენობები⁷².

„მოსლვად არს“ შემასმენელს შეიძლება შეენაცვლოს მიმღეობის შემცველი რთული შემასმენელი: მოსლვად არს — მომავალ არს, მოსლვად იყო — მოსრულ არს. როგორც ჩანს, მიმღეობური შემასმენლის შემთხვევაში დროის სემანტიკის გამოხატვა მიმღეობასაც ეკისრება: მოქმედებითი გვარის მიმღეობისა და არს მეშველი ზმნის კომბინაცია აწმყო დროის გამომხატველ შემასმენელს შეესაბამება, ხოლო ვნებითი გვარის მიმღეობისა და იმავე ზმნის კომბინაცია — ნამყო დროის შემასმენელს.

მაგალითად:

მოსლვად არს — მომავალ არს: ვაჲ ამის სოფლისა საცთურთაგან, რამეთუ მოსლვად არს საცთური: მ 18,7 C, შდრ. ვაჲ სოფელსა საცთურთა მათგან, რამეთუ უნებლიაჲთა მომავალ არს საცთური მათ ზედა — DE.

მოსლვად იყო — მოსრულ არს: ჰეშმარიტად ესე არს წინაჲსწარმეტყუელი, რომელი მოსლვად იყო სოფლად: ი 6,14 C, შდრ. ესე არს ჰეშმარიტად წინასწარმეტყუელი, რომელი მოსრულ არს სოფლად — DE⁷³.

⁷² ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ. არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 56; ივ. ჭავთარაძე, მყოფადის ერთი სახეობის ისტორიისათვის ქართულში, გვ. 199—208 და სხვ.

⁷³ მოსრულ არს შინაარსობრივად არ უდრის მოსლვად იყო-ს, მაგრამ მისი მითითება საჭიროდ მივიჩნიეთ, რამდენადაც ორივე ნამყო დროში შესასრულებელ თუ შესრულებულ მოქმედებას ეხება.

უფრო ხშირია ისეთი შემთხვევები, როდესაც შედგენილ შემასმენელს ზნა ენაცვლება კავშირებითა თორმით:

DE

C

მითხარ ჩუენ: ოდეს იყოს
ესე.

მარქუ ჩუენ: ოდეს ყოფად
არს ესე.

მ 24,3

სასუმელი სამე, რომელი მე
შეესუა, შესუათ...

სასუმელი იგი, რომელ ჩემდა
შესუმაღ არს, შესუათ...

მრ. 10,39.

და აწ ესერა კრული სულითა
მივალ იერუსალმად და, მუნ რაჲ
შემემთხვოს მე, არა ვიცი.

...მუნთუ რაჲ შემთხვევად
არს ჩემდა, არაჲ ვიცი.

მოც. 20,22 და სხვ.

აღსანიშნავია, რომ ინფინიტივის შემცველი წინადადება აგებულების თვალსაზრისით მარტივი წინადადებაა, სემანტიკური თვალსაზრისით კი რთულ წინადადებას უდრის. ინფინიტივი და მასთან დაკავშირებული სიტყვები დამოკიდებული წინადადების მაგივრობას ეწევიან. ამიტომაც, რომ ინფინიტივის შემცველ მარტივ წინადადებას შეიძლება შეენაცვლოს რთული ქვეწყობილი წინადადება.

აწ ვისწრაფოთ, ზაყუარელნო, რაჲთა მოუტევენთ შეცოდებანი ძმათა ჩუენთა: ი. ბოლნ. ქადაგ. 20,19 (მდრ. ვისწრაფოთ შიტევებად...).

...კაცთ-მოყუარებან ღმერთმან ინება, რაჲთა უმეტესად აღამაღლოს რქაჲ ცხებულისა თვისისაჲ ...სინ. მრავ. 63,8 (მდრ. ინება აღამაღლებად...).

ესე ყოველი თავს-იდვა, რაჲთა შექმნული თვისი აცხოვნოს: იქვე, 49,5 (მდრ. თავს-იდვა ცხოვნებად...).

მნებაჲს, რაჲთა უწყოდი: იქვე, 19,18 (მდრ. მნებაჲს უწყებად).

ჯერ-არს, რაჲთა უმეტესცა მოვიკსენოთ: იქვე, 136,8 (მდრ. ჯერ-არს მოკსენებად...).

...რომლისა არა ვარ ღირს, რაჲთა განვაჰქსნნე სებელნი ჯამლთა მისთანი: ი 1,27 DE (მდრ. არა ღირს ვარ განქსნად...).

წარიყვანეს იგი, რაჲთა ჭუარს-აცუან: მ 27,31 DE, (მდრ. წარიყვანეს ჭუარცუმაღ... C) და სხვ.

ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს „იწყო“ ზნა. მასთან დაკავშირებული ინფინიტივი (იწყო შენებად, იწყო ქროლად...) არასდროს არ გვაძლევს დამოკიდებულ წინადადებას („იწყო, რაჲთა ააშენოზ“

არასდროს არ გვხვდება და არცაა მოსალოდნელი, რომ შეგვხვდეს). როგორც ჩანს, მიზეზი ზმნის სემანტიკაში უნდა ვეძებოთ. სხვა ენებში შენაშნულია, რომ იმ ზმნათა დიდი ნაწილი, რომლებთანაც კანონზომიერია ინფინიტივის ხმარება, გამოხატავს მოქმედების დაწყებას, გაგრძელებას, დამთავრებას, შესაძლებლობას და ა. შ. ისინი აზრობრივი თვალსაზრისით მეორეხარისხოვან როლს თამაშობენ (თუმცა ფორმალურად ინფინიტივი მათზეა დამოკიდებული) და დამატებით ნიუანსს კმატებენ ინფინიტივით გამოხატულ ძირითად მოქმედებას. ამიტომაც, რომ ისინი მეშველ ზმნად ქცევის ტენდენციას ავლენენ⁷⁴.

ასეთივე მდგომარეობაა „იწყო“ ზმნის შემთხვევაში. იწყო ქაღაგებად შეიძლება შევანაცვლოთ ზმნის ნამყო უწყვეტლის ფორმით — ქადაგებდა; მაგრამ სრული სემანტიკური შესაბამისობა არ გვექნება: წარსულში მიმდინარე მოქმედების უწყვეტი ასპექტი გამოხატულია, მაგრამ მოქმედების დაწყების მომენტი, რასაც „იწყო“ ზმნა გამოხატავს, აღუნიშვნელი რჩება⁷⁵.

აღსანიშნავია, რომ განხილული კონსტრუქციები ძველ ქართულში თანაარსებობენ, მაგრამ მათ სხვადასხვაგვარი გავრცელებულობა აქვთ⁷⁶. ეს საკითხი სპეციალურ კვლევას მოითხოვს სტატიკური მე-თოდების მოშველიებით.

ინფინიტიური კონსტრუქციები

ინფინიტივისთვის დამახასიათებელ პოზიციებში შეიძლება შეგვხვდეს ცალკე ინფინიტივიცა და ინფინიტიური კონსტრუქციაც. ინფი-

⁷⁴ А. Мейе, Общеславянский язык, გვ. 198; Сухотин В. П., დასახ. ნაშრომი, გვ. 28—35.

⁷⁵ შემთხვევითი არ არის, რომ „იწყო შენებად“ კონსტრუქციის სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაცია შეიძლება მიეცეს. ერთი მხრივ, ინფინიტივზე ამ პოზიციაში შეიძლება დახასიათდეს, როგორც დამატების ფუნქციის მქონე; ამის უფლებას გვაძლევს ძველ ქართულშივე დადასტურებული „იწყო შენებად“ კონსტრუქცია (ასეთი კვალიფიკაცია ეძლევა მას რიგ ნაშრომებში, მაგ., იხ. ა. მარტიროსოვი, გვ. 47; ა. კიზირია, დასახ. ნაშრ., გვ. 164), მეორე მხრივ, იგი შეიძლება შეფასდეს, როგორც შედგენილი შემასმენელი (ა. კიზირია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 177). ის, რომ „იწყო შენებად“ და „ბრძანა შენებად“ სხვადასხვაგვარ ტრანსფორმებს გვაძლევს, არის მათ შორის არსებული ერთადერთი ფორმალური ხასიათის განსხვავება, რომლის საფუძველს ზმნის სემანტიკა ქმნის, ამდენად პირველი კვალიფიკაცია უფრო მისაღები ჩანს, ყოველ შემთხვევაში, ამ ორ ოდენობას ერთნაირი დახასიათება უნდა მიეცეს.

⁷⁶ ინფინიტივის მონაცვლე კონსტრუქციებზე ვრცელი მსჯელობაა შ. ძიძიგურის ნაშრომებში: „წინადადების მასდარული კონსტრუქცია“ და „კავშირები ქართულ ენაში“.

ნიტიურ კონსტრუქციათა ზოგადი მიმოხილვა მოცემული იყო ზევით. აქ შეეჩერდებით მხოლოდ საკუთრივ ინფინიტიურ კონსტრუქციებზე, ე. ი. იმ სპეციფიკურ შესიტყვებებზე, რომლებშიც ინფინიტივის ზმნისებური მართვის ძალა ელინდება. სწორედ ეს არის ის ძირითადი ნიშანი, რომელიც „აღკოცად“ ტიპის ფორმათა ინფინიტივად მიჩნევის საფუძველს წარმოადგენს.

ინფინიტივმა შეიძლება შექმნას გარდაუვალი ერთპირიანი და ორპირიანი, გარდამავალი ორპირიანი და სამპირიანი ზმნის შესიტყვების ძსგავის კონსტრუქციები. იმისდა მიხედვით, თუ რომელ სახეობასთან გვაქვს საქმე, მას შეიძლება დაუკავშირდეს პირდაპირი ობიექტი⁷⁷ (სახელობით და მიცემით ბრუნველში), ირიბი ობიექტი (მიცემით ბრუნვაში) და იშვიათი გამოწკლისის სახით, სუბიექტი⁷⁸ (სახელობით ბრუნვაში).

ვიდრე განვიხილავდეთ თითოეულ შემთხვევას ცალ-ცალკე, გასარკვევია, ხომ არ გვაძლევს თვით ინფინიტივის ფუძე საშუალებას, წინასწარ ვივარაუდოთ რომელ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე?

— ინფინიტივი, როგორც ცნობილია, მასდარის ენათრებით ბრუნვას იყენებს, მაშასადამე, საკითხი პირველ ყოვლისა მასდარის ფუძის მიმართ ისმის.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულა, რომ ზედიზედ რამდენიმე ზმნა ისეთი, რომელსაც მოქმედებითი და ვნებითი გეაროსათვის სხვადასხვა მასდარი მოეპოვება, ასეთია ტ ე ხ ა — ტ ყ დ ო მ ა, წ ყ ე ე ტ ა — წ ყ დ ო მ ა და მისთანები⁷⁹.

⁷⁷ იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენა, გვ. 311, ივ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 672.

⁷⁸ „პირდაპირი და ირიბი ობიექტის“ და მით უფრო „სუბიექტის“ როგორც ტერმინების ხმარებას ინფინიტივთან დაკავშირებული სახელების მიმართ გარკვეული უხერხულობა ახლავს. ისინი შემდეგნაირად ზმნის მორფოლოგიური ანალიზისა და მისი შესიტყვების წევრთა შორის არსებული სინტაქსური მიმართებების გათვალისწინების საფუძველზე და მათ აღსანიშნავად. ამდენად ინფინიტივთან დაკავშირებით მათი ხმარება პირობითია. ინფინიტიურ კონსტრუქციაში გვაქვს სინტაქსურ დამოკიდებულებათა ცალმხრივი მიმართებები: ინფინიტივი მართავს მასთან შესიტყვებაში მყოფ სახელებს იმავე ბრუნვაში, რომელშიც ზმნა, თვითონ კი არავითარ ცვლილებას არ ემორჩილება. რამდენადაც ინფინიტივს ბრუნვაცვალებადი სახელი უკავშირდება, რომელიც სემანტიკურადაც და ფორმალურადაც შესაბამისი ზმნის პირდაპირ ობიექტს უდრის, ამდენად გამართლებულია მისი აღნიშვნა ტერმინით „პირდაპირი ობიექტი“. იგივე შეიძლება ითქვას „ირიბ ობიექტზე“ და „სუბიექტზე“.

⁷⁹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1, 1953, გვ. 577, არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1, 1950, გვ. 075.

ამას რომ დაემატოს კიდევ „ჯდების, სხენან, ხუდების, კუდე-ბის“ ტიპის ზმნათა მასდარებიც (ჯდომა, სხდომა, ხუდომა, და მისთანები), რომლებშიც ვნებითის მაწარმოებელ -დ(-ედ) ნიშანს გამოყოფენ, გვარის მიხედვით განსხვავებულ მასდართა რაოდენობა მაინც ძალიან მცირე იქნება. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მასდართა უმრავლესობა გვარს არ განაჩევს. მაგალითად, ერთი და იგივე მასდარი „აღმალლება“ შეიძლება შეესაბამებოდეს გარდაჰვეალ და გარდაუვეალ ზმნას.

... აღმალლება გლახკათა — შდრ. ... აღმალლნა მდაბალნი: ლ. 1,52. ... აღმალლება ზეცად — შდრ. ... აღმალლდა ზეცად: მრკ 16,19. ასევე ინფინიტივიც: ბრძანა მან აღმალლებად მდაბალნი, და ... უბრძანა მას აღმალლებად ზეცად.

როგორც ჩანს, მასდარი (და მამასადამე, ინფინიტივიც) გვარის მიხედვით ნეიტრალურია, თუმცა გარდამავლობა-გარდაუველობის თვალსაზრისით ყოველთვის არ არის ნეიტრალური. არსებობს გარდაუვეალ ზმნათა გარკვეული ტიპები, რომლებსაც მასდარის წარმოების თავისებური მოდელები ახასიათებს. მხედველობაში გვაქვს ეგრეთწოდებული ო მ 'იანი (დგომა, შურობა, კრთომა...), ო ლ 'იანი (ქროლა, ღუწოლა...), ი ლ 'იანი (ტირილი, ყვირილი, ზახილი, ხაღილი...) მასდარები, აგრეთვე ს ლ ვ ა, ს რ ბ ა და მასთანები⁸⁰. აქვე უნდა დავასახელოთ ნასახელარი მასდარები: „ნადირობა“, „თევზობა“, „მთავრობა“, ტიპისა. დასახელებულებთან გაერთიანდება ყველა ის მასდარებიც, რომლებიც წარმოების ორდინარულ ტიპს მისდევენ, მაგრამ სათანადო გარდამავალი ზმნის მასდარს ფორმით მაინც უპირისპირდებიან: წყმა — წყმება, გორვა — გორება...⁸¹

დასახელებულ მასდარებს (და შესაბამისად ინფინიტივებს) მხოლოდ გარდაუვეალი ზმნის კონსტრუქცია შეიძლება ჰქონდეს: ინფინიტივს შეჰაძლოა დაუკავშირდეს ობიექტი, თუ იგი რელატიურ-გარდაუვეალ ზმნას შეესაბამება და სუბიექტი (იშვიათად), თუ აბსოლუტურ-გარდაუვეალ ზმნას შეესაბამება. პირდაპირი ობიექტი არ შეგვხვდება აგრეთვე ისეთ ინფინიტივებთან, რომელთა შესაბამის ზმნას სათანადო პირდაპირ ობიექტური პირი დაკარგული აქვს. ასეთია მარტივ ზმნათაგან ნაწარმოები მ ს ა ხ უ რ ე ბ ა დ (ანგელოზნი... ჰმსახუ-

⁸⁰ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკა, 1, მორფოლოგია, 1930, გვ. 185, არნ. ჩ ი კ ბ ა ვ ა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, გვ. 219—230.

⁸¹ არნ. ჩ ი კ ბ ა ვ ა, ვნებითის ჩამოყალიბების ზოგი საკითხისათვის ქართულში მასდარის ჩვენებათა მიხედვით, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VIII, 1956.

რებდეს მას: მ 4,11 DE), მ ხ ი ლ ე ბ ა დ (მივედ და ამხილე მას: მ 18,15), რ ც ხ ე ბ ა დ (ძემანცა კაცისამან არცხვოს მას: მ რკ 8,38 DE), მ ი ხ ე დ ვ ა დ (...მიპხედა პეტრეს: ლ 22,61)⁸² და სხვა. ასეთივეა, აგრეთვე, რთულ ზმნათაგან წაწარმოები თ ა ყ უ ა ნ ი ს-ც ე მ ა დ, ნ ა თ-ლი ს-ც ე მ ა დ, ნ ა თ ლ ი ს-ღ ე ბ ა დ, ს ი ტ ყ ვ ი ს-გ ე ბ ა დ, ა მ-ბ ო რ ი ს-ყ ო ფ ა დ და სხვა.

— შეიძლება დავასკვნათ: ინფინიტივთა ერთი ჯგუფი ფორმის თვალსაზრისით თანაბრად შეესაბამება გარდაუვალ და გარდამავალ ზმნებს. ასეთ ინფინიტივთან სხვადასხვაგვარი კონსტრუქციაა მოსალოდნელი⁸³. მეორე (შედარებით მცირერიცხოვანი) ჯგუფი ინფინიტივებისა წყვილებს ქმნის გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნებისათვის (დადგრომად — დადგინებად, განრომად — განრინებად, გორვად — (გარდა)გორვებად, დუღილად — აღდუღებად და სხვ.). ზოგი მოკლებულია სათანადო ცალს (სლვად...), ამიტომ თითოეულ მათგანს შესაბამისი (გარდამავალი ან გარდაუვალი) ზმნისთვის დამახასიათებელი კონსტრუქცია შეიძლება. ჰქონდეს.

ქვემოთ განვიხილავთ ინფინიტიურ კონსტრუქციათა სახეებს:

ა) ინფინიტივი, რომელიც აბსოლუტურ-გარდაუვალ ზმნას შეესაბამება, ჩვეულებრივ კონსტრუქციას⁸⁴ არ ქმნის. მრავალი მაგალითის დასახელება შეიძლება, მათგან მხოლოდ რამდენიმეს დავიმოწმებთ:

...ვერ ძალ-მიც აღდგომაღ: დაბ. 31,35; ისწრაფეთ შესლვად ...ფიზ. იდ 18; ს ი ვ ლ ტ ო ლ ა დ იწყო სწრაფით: შუშ. IX, 5; ...იწყო ქ რო ლ ა დ მის თანა ქარმან მან ბორბალმან... მოც. 27,14 გ; მივიდე თ ე ვ ზ ო ბ ა დ: ი 21,3 C და სხვ.

ძალიან იშვიათად ასეთ ინფინიტივს სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი უკავშირდება. იგი შესაძლებელია ინფინიტივის სუბიექტად იქნას გაგებული, ვინაიდან: ა) სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი შეიძლება იყოს ან სუბიექტი, ან პირდაპირი ობიექტი, ხოლო ასეთ ინფინიტივებთან პირდაპირი ობიექტის არსებობა გამორიცხუ-

⁸² ამ ტიპის ზმნათა შესახებ იხ. ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი: სამი სინური ხელნაწერი და მათი ენა: ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, გვ. 181—182.

⁸³ ვარაუდობენ, რომ ამ ამ ზმნათა სახელადი წევრი ისტორიულად წარმოადგენდა პირდაპირ დამატებას, რომელმაც ზმნასთან მჭიდრო კავშირის გამო დამოუკიდებლობა დაკარგა, რის შედეგადაც სათანადო სამპირიანი ზმნა ორპირიანად იქცა, ორპირიანი კი ერთპირიანად. იხ. ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნება... გვ. 135—143; ქ. თ ე ვ ზ ა ძ ე, რთული ზმნები ქართულში წარმოქმნის კატეგორიების მიხედვით. პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები. 15, 1960, გვ. 193.

⁸⁴ ვგულისხმობთ ინფინიტიურ კონსტრუქციას ვიწრო გაგებით.

ლია. ბ) სათანადო ზმნურ კონსტრუქციად გადაქცევის შემთხვევაში ეს სახელი ზმნის სუბიექტს წარმოადგენს.

მაგალითად:

ჰუადვილშს არს მანქანისა საბელი კურელსა ნემსისასა გან-
სლვად ვიდრე მდიდარი შესლვად სასუფეველსა ღმრთი-
სასა: ჰემ. მრკ. 10,25 (შდრ. ჰუადვილეს არს, რაჲთა მანქანისა სა-
ბელი განვიდეს კურელსა ნემსისასა, ვიდრე მდიდარი
შევიდეს სასუფეველსა ღმრთისასა).

უმჯობეს არს შენდა, რაჲთა წარწყმდეს ერთი ასოთა შენთაგანი,
ვიდრე არა ყოველი გუამო შენი შეთავრდომად გეჰენიასა
ცეცხლისასა: მ 5, 29 DE.

ვერ შესაძლებელ არს ერთისა თუალისაგან წყაროება გამო-
დინებად ტკილი და მწარცხ: ი. ბოლნ. ქადაგ. 53,19.

უკუეთუ გნებაჲს თანაწარსლვად სასუფეველი ესე ჩემ-
გან, ხოლო ნუ ნებაჲ ჩემი, არამედ ნებაჲ შენი იყავნ: ლ 22,42 C.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არა ერთხელ შევხვდებით მსჯელო-
ბას ინფინიტივთან დაკავშირებულ პირდაპირ და ირიბ ობიექტებზე, მის
უნარზე ზმნური კონსტრუქციის შექმნისა, მაგრამ არაფერია აღნიშნუ-
ლი იმის შესახებ, თუ რა მოსდის სათანადო ზმნის სუბიექტს ამ ზმნის
ინფინიტივად ქცევის შემთხვევაში, როგორაა გამოხატული ინფინი-
ტივის ლოგიკური სუბიექტი.

უნდა განვსხვავოთ ორი შემთხვევა: ან იგი ძირითადი ზმნის სუ-
ბიექტს უდრის (...იწყო ქოლად ქარმან... ისწრაფა მან შენე-
ბად ტალავარი...), ანდა ძირითადი ზმნის ირიბ ობიექტს წარმოად-
გენს (უბრძანა მას შენებად ტალავარი... ...მნებაჲს მე ხილვად კა-
ცი იგი...). ესაა ჩვეულებრივი. რაც შეეხება ზემოთ განხილულ შემ-
თხვევებს, ინფინიტივთან სუბიექტის დაკავშირება იმავე ფორმით, რა
ფორმითაც იგი ზმნასთან გვხვდება, უჩვეულო მოვლენაა და, თუ წარ-
მოდგენილი ინტერპრეტაცია დასაშვებია, იგი ძველი ქართულის ინ-
ფინტივის სხვა ენათა ინფინიტივისაგან განმასხვავებელ ერთ-ერთ
ნაშნად უნდა ჩაითვალოს.

ბ) ინფინიტივი რელატიურ-გარდაუვალი ზმნის კონსტრუქციას
ქმნის. ამ შემთხვევაში მას ირიბი ობიექტი უკავშირდება მცემითი
ბრუნვს ფორმით:

არა შევიწყინო მე შედგომად კუალსა მისსა: სინ. მრავ.
228.3; ისწრაფეს დამონებად და შედგომად მკდომსა მას
კეთილის-მოდულესა: კიმ. I, 119,1; ...ღირს მყავ მე მიმთხუეად
ლუაწლსა მას წმიდათა მოწამეთა შენთასა: აბო 73,33.

...შემძლებელ ვართ თხოად ღმრთისაგან და მიმთხუევად სათხოელსა ჩუენსა: მამ. სწ. 166,7; ...ვეედრებოდეს მას საღმრთოსა ცხორებასა მიმთხუევად: მოც. აპოკრ. 65,34; ...ღირს გუყვენინ უფალმან ...ნაწილსა მას მარჯუენეთასა მიმთხუევად: ცხ. იოვ. და ეფთ. 13,12; ვერ შემძლებელ ვართ ჩუენ მიწდომად სიმდიდრესა მას სახელსა მისისასა: აბო, 60,9; ...ვერვინ მკურნალთაგანი შემძლებელ არს მას მიწუდომად: წ. წმ. პანტ. 54,39—55,1; ვერ შემძლებელ არს გონება ჩუენი მიწუდომად საზომსა მათსა... ბლვ. 33,16ა.

...არლარავინ იკადრა მიახლებად ჟუარსა მას საუფლო-სა და ძელსა მას ცხორებისა ჩუენისასა: წარტყ. იერ. 53,20; ...ისწრაფე განშორებად ბოროტსა ჩუეულებასა... მამ. სწ. 161,1 და სხვ.

იგივე სახელი განხილულ ინფინიტივებთან ზოგ შემთხვევაში ნათესაობითი ან ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმითა წარმოდგენილი:

ღირს იქმნე საწადელისა შენისა მიმთხუევად: ტიმ. ანტ. 346,29; ...და არავინ შემძლებელ არს მიწუდომად ღმრთეებისა მისიისა... ბლვ. 114,29.

გ) პიცემით ბრუნვაში დასმული სახელი შეიძლება შეგვხვდეს მსახურებად ტიპის ინფინიტივებთან (იხ. ზევით). იგი ძათანადო გარდამავალი ზმნის ირიბი ობიექტს შეესაბამება. მაგალითად:

ესრეთ ყოველნი წყალნი ისწრაფდეს ბრძანებასა მას შემოქმედისასა მსახურებად: ექ. ღლ. 80,25; ვერ იკადრეს მიხედვად პირსა მისსა: კიმ. I, 156,11; რომელთა იკადრონ შეურაცხ-ყოფად და გინებად ბრძანებასა მეფისასა, მსგავსად ამისა წარწყმდედ: რიფს. 175,21.

დ) ინფინიტივი ზოგჯერ გარდამავალი სამპირიანი ზმნის კონსტრუქციას ქმნის. ამ შემთხვევაში ინფინიტივს ორი სახელი ჯუკეშირდება — ერთი სახელობით და მეორე პიცემით ბრუნვაში, რომლებიც შესაბამისი ზმნის პირდაპირ და ირიბი ობიექტს წარმოადგენენ. ასეთი შემთხვევები იშვიათია:

უკუეთუ... არცა ინებოს მამამან მის ქალისამან მიცემად მას იგი ცოლად, ვეცხლი მისცეს მამასა მის ქალისასა: გამ. 22,17.

უმჯობეს არს ჩემდა მიცემად იგი შენდა, ვიდრე მიცემად იგი სხუასა ქმარსა: დაბ. 29,19.

არამედ უმჯობესად შეერაცხე შორჩილ-ყოფად თავი ჩემი ბრძანებასა უფლისა ჩემისასა: აბო 56,10.

და შენ, ყრმაო, წინადაწარმეტყუელ მაღლის იწოდო, რამეთუ წარპ-
ძლუე წინაშე პირსა უფლისასა განმზადებად გზათა მისთა, მიცე-
მად მეცნიერებაჲ ცხოვრებისაჲ ერსა თვსსა ... ლ 1,76,77 C.

უკუეთუ წარმართთაჲ მიცემად ჭერ-იჩინა ღმერთ-
მან სინანული იგი ცხოვრებისაჲ ... მოც. 11,18.

და იგი თავადი პირველ განვიდეს წინაშე მისა სულისა და ძალი-
თა ელიაშისთა... განმზადებად უფალსა ერი მომზადე-
ბული: ლ 1,17 DE.

ჭერ-არსა მიცემად ხარკი კეისარსა ანუ არა? მრკ
12,14 DE.

სხვა შემთხვევებში ერთ-ერთი ამ სახელთაგანი (ან სახელობითი
და ან მიცემითი ბრუნვა) სხვა ბრუნვის ფორმიტაა წარმოდგენილი,
ეკრძოდ ნათესაობითში ან ნანათესაობითარ ვითარებითში დგას.

...განვიდეს... განმზადებად უფლისა ერი განგდებული: ლ
1,17; ჭერ-არს თუ ხარკისა კეისარსა მიცემაჲ: მრკ 12,14...

ე) უფრო ხშირია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ინფინიტივი გარ-
დამავალი ორპირიანი ზმნის კონსტრუქციას ქმნის: იგი მართავს პირ-
დაპირ ობიექტს სახელობით ან მიცემით ბრუნვაში⁸⁵. ოდენ ნომინა-
ტიური წყობის ენებში, როგორც ცნობილია, პირდაპირი დამატება
ბრალდებით ბრუნვაში დგას და ამ ფორმიტაა წარმოდგენილი პირიან
ზმნასთანაც და ინფინიტივთანაც.

პირდაპირი ობიექტი სახელობით ბრუნვაშია: მაშინ ჟებრძანა იესუ
მოწაფეთა მათ წყალი მოღებად: ევსტ. მცხ. 169,23; და ვერცა
კეთილითა ქადებითა არწმუნა მამული რჩული პყრობად: იქვე,
174,14; უკუეთუ ვინმე უძლოს ქვშაჲ ქუეყანისაჲ აღრაცხად,
ნათესავიცა შენი აღრაცხოს: დაბ. 13,16; ... რომლისათჳს ეფუცა უფა-
ლი მამათა თქუენთა მოცემად თქუენლა ქუეყანაჲ: ვკ.
13,5 და სხვ.

⁸⁵ ა. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49, თ. შარაძენიძე, იქვე,
ი. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 672; ა. კიზირია, დასახ. ნაშრომი, გვ.
162—163. საინტერესოა, რომ შ. ძიძიგური კონსტრუქციის ამ სახეობას „დამატებით-
მასდარულ კონსტრუქციას“ უწოდებს, რომლის ნიშანდობლივ თვისებად ავტორს
მოაჩნია. მასდარის მიერ პირდაპირი დამატების მართვა. ამ ტიპს კონსტრუქციისას
ავტორი განასხვავებს „გარემოებით-მასდარული კონსტრუქციისაგან“, რომელშიც
დამატება არ მონაწილეობს: ბრძანა შენებად ეკლესიაჲ — დასხდეს ქამად.

ეს ტერმინები ჩვენ მოსახერხებლად გვეხვეწება მცირეოდენი შესწორებით: „და-
მატებით-მასდარული კონსტრუქციის“ ნაცულად „დამატებით-ინფინიტიური კონს-
ტრუქცია“, „გარემოებით-მასდარული კონსტრუქციის“ ნაცულად კი „გარემოებით-
ინფინიტიური კონსტრუქცია“ (იხ. ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის,
კავშირები და საკავშირებელი სიტყვები, გვ. 54).

პირდაპირი ობიექტი მიცემით ბრუნვაშია: მეცა გულ-მოდგინე ვეჟენ უ ძ ლ ი ე რ ზ ს ს ა ჩეშა ა ლ ე ბ ა დ: აბო 56,19; იწყეს ქ ა- მა დ მ ა რ ა დ ის მ ე ტ ყ უ ე ლ თ ა ს უ ლ ის ა სა ზ რ დ ე ლ ს ა მ ა ს ს ი ტ ყ უ ა ს ა: ხანძთ. ვ, 53; და არცა ღირს ხარ სახელსა მისსა სმენად: კიმ. II,34, 12 და სხვ.

სემანტიკური თვალსაზრისით იგივე წევრი შესიტყვებისა (პირდაპირი ობიექტი) ზოგჯერ ნათესაობითის ან ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმით გვხვდება: ნათესაობითში დგას, როდესაც წინ უსწრებს ინფინიტივს, ნანათესაობითარ ვითარებითშია, თუ მოსდევს მას. ასეთი წევრი უბრალო დამატებადაა კვალიფიციერებული სპეციალურ ლიტერატურაში⁸⁶.

ინფინიტივთან შეწყობილი სახელი ნათესაობით ბრუნვაშია: ...ვერ ძალ-გიც ერთისა თმისა განსპეტაკებად გინა დაშავებად: მ 5,36 DE; ვერ კელ-ეწიფების ხესა კეთილსა ნაყოფისა ხენუმისა გამოდებად: მ 7,18 DE ...და ვერ კელ-ეწიფა მათ ვერცაღა პურისა კამად: მრკ 3,20 DE; ჯერ-არსა კეისრისა ხარკისა მიცემად ანუ არა: ლ 20,22 და სხვ.

ინფინიტივთან შეწყობილი სახელი ნანათესაობითარ ვითარებითშია: ...მოვიდა ძმ კაცისაჲ ცხოვნებად წარწყმედულისა: მ 18,11 C; გამოვიდა მთესვარი თესვად თესლისა თვსისა: ლ 8,5; და ალაღო პირი თვსი... გმოზად სახელისა მისისა: ... გამოცხ. იოვ. 13,6.

„ცხოვნებად წარწყმედულისა“, „თესვად თესლისა“ და „გმოზად სახელისა“ სინტაგმების მეორე წევრი ცალკე აღებული ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ემთხვევა, მაგრამ ვითარებითი ბრუნვის მომდევნო პოზიციაში „ქალაქად ბენიამენისა“, „ძედ კაცისა“ სინტაგმათა ანალოგიით ნანათესაობითარ ვითარებითადაა გაგებული.

ერთ-ერთი საბუთი განხილულ ფორმათა ასეთი კვალიფიკაციისა არის ის, რომ ნანათესაობითარ ვითარებითად მიჩნეულ ფორმას ძველსავე ქართულში ენაცვლება პირის ნაცვალსახელთა ვითარებითი ბრუნვა: ჩემდა, შენდა, ჩუენდა, თქუენდა, მისა(—მისდა), მათა (—მათდა)⁸⁷:

⁸⁶ არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53—54; ი. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 710—711; ა. კიზირია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 163.

⁸⁷ ამ ნაცვალსახელთა შესახებ: ვ. თოფურიია, ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ქანურში, ენიმკის შოაშვე, I. გვ. 181; არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54; მისივე, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1964, გვ. 194—195; ი. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 710.

...გამოხუდით მახვლითა და წათებითა შეპყრობად ჩემ-
და: მ 26,55 DE; ...მოსულ ხარ აქა წარწყმედად ჩუენდა-
მრკ 1,24;

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ I და II პირის ნაცვალ-
სახელები ინფინიტივთან მიმართების თვალსაზრისით განსხვავდებიან
არა მარტო სახელებისაგან, არამედ მესამე პირის ნაცვალსახელებისა-
განაც. არც ერთი შემთხვევა არ შეგვხვდა ისეთი, რომ ინფინიტივის
პირდაპირ ან ირიბ დამატებად გვექონდეს მე, შენ, ჩუენ,
თქვენ.

ეს ნაცვალსახელები, როგორც ცნობილია, არ იბრუნვიან, ერთი
და იგივე მე, შენ, ჩუენ, თქვენ ზმნურ კონსტრუქციაში შე-
საძლებელია მოგვევლინოს სახელობითი, მოთხრობითი და მიცემითი
ბრუნვის ფუნქციით⁸⁸. ჩვენთვის საინტერესოა ის შემთხვევები, რო-
დესაც ისინი პირდაპირი ობიექტის როლში გვევლინებიან:

გაფუცებ შენ ღმერთსა, ნუ მტანჯავ მე: მრკ 5,7DE და

ვინ დამადგანა მე მსაჯულად და განმყოფელად თქვენ ზედა?
ლ 12,14.

პირველ შემთხვევაში ნაცვალსახელი მიცემითი ბრუნვის ფუნქ-
ციას ასრულებს, მეორეში — სახელობითისას. საინტერესოა შემდეგი
მაგალითი, სადაც მე და შენ ნაცვალსახელები სამპირიანი გარ-
დამავალი ზმნის პირდაპირი და ირიბი ობიექტია: ნათესავთა შენთა
დამვდელთ მოძღუართა მომცეს მე შენ? ი 18,35 DE... *первосвя-
щенники предали тебя мне*. ისმის კითხვა: რატომ არ გვხვდე-
ბა იგივე ნაცვალსახელები ინფინიტივის პირდაპირ ან ირიბ დამატე-
ბად? გვაქვს: გამოხუდით შეპყრობად ჩემდა, არანდროს არ
გვხვდება; გამოხუდით შეპყრობად მე. შდრ. მესამე პირის ნაცვალ-
სახელები: აღუთქუა მიცემად მას იგი: მოც. 7,5 გ.

ეს საკითხი სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს. უნდა ვიფიქროთ,
რომ მისი გარკვევა ხელს შეუწყობს ინფინიტივთან დაკავშირებული
ზოგი ისტორიული ხასიათის საკითხის გადაწყვეტას.

ზემოთ განხილული კონსტრუქციებიდან განსაკუთრებულ ყურა-
ღლებას იმსახურებს ინფინიტივის მიერ პირდაპირი ობიექტის მართვის
შემთხვევები. როგორც დავინახეთ, ასეთ კონსტრუქციათა ოთხი ძი-
რითადი ტიპი გამოიყო: ინფინიტივთან დაკავშირებული სახელი დგას

⁸⁸ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 99—100; არნ. ჩიქო-
ბავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბი-
ლისი, 1948, გვ. 2—3; არ. მარტიროსოვი, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებ-
ში, გვ. 292—293.

სახელობითში, მიცემითში, ნათესაობითსა და ნანათესაობითარ, ვითარებითში:

უბრძანა და დეხად ჭაქკ ქედსა მისსა: შუშ. VIII, 27.
ლირს იქმნეს მიღებად კორცსა და სისხლსა
ქრისტესსა: ხანძთ. გ 54.

...იწყეს... მონასტრებისა შტ. ნებად: ხანძთ. ი 43 და
იწყონ შენებად ეკლესიისა: ზარზმ. 166, 18.

პირველსა და მეორე შემთხვევაში, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნულა, ინფინიტივი ზმნისებურ სინტაქსურ ძალას ავლენს: დამატება მასთან იმ ბრუნვაშია წარმოდგენილი, როგორც იგი გარდამავალ ზმნასთან იქნებოდა პირველ და მეორე სერიაში:

„უბრძანა, რაჟთა დადოს ჭაქკ ქედსა მისსა“, ანდა „...ვიღებდეს კორცსა და სისხლსა ქრისტესსა“.

მესამე და მეოთხე შემთხვევაში კი გვაქვს სახელებისათვის დამახასიათებელი სინტაქსური ურთიერთობა: მართული სახელი პრეპოზიციული წყობისას, მართულ-შეთანხმებული — პოსტპოზიციურში.

როგორია თითოეული ამ კონსტრუქციის ხვედრითი წონა? ოთხთავის მონაცემები ასეთია: ინფინიტივთან გვხვდება დამატება

სახელობით ბრუნვაში — 110-მდე

მიცემით ბრუნვაში — 30-მდე

ნათესაობითსა და ნანათესაობითარ ვითარებითში — 90-მდე.

ცალკე გამოვყავით თანიათი მრავლობითის ფორმები, რომელთა საერთო რაოდენობა 55-ს არ აღემატება.

ჩანს, რომ ზმნური მართვის შემთხვევათა ხვედრითი წონა დიდია. მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ინფინიტივის პოზიციები საგრძნობლადაა შერყეული.

დგას საკითხი: ხომ არ ემორჩილება რაიმე კანონზომიერებას ერთი მხრივ, სახელობით და მიცემით ბრუნვიანი დამატებისა და ნათესაობითის ან ნანათესაობითარ ვითარებითის ხმარება, ე. ი.

შენებად } ეკლესიაჲ შენებად ეკლესიისა ან
 } ეკლესიასა, და ეკლესიისა შენებად

მეორე მხრივ, სახელობითისა და მიცემითის ხმარება. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, თვით ინფინიტიური კონსტრუქციის შიგნით როგორია მიცემითი და სახელობითი ბრუნვების განაწილება; მათი მონაცვლეობა თავისუფალია, თუ შეპირობებულია რაიმე ფაქტორებით?

მკვლევრები საკითხზე მსჯელობისას ერთ საერთო დასკვნამდე მიდიან: არც პირველსა და არც მეორე შემთხვევაში კანონზომიერება არ შეინიშნება.

„მოქმედებითი გვარის ზმნისაგან ნაწარმოებ ვითარებითში დას-
პულ მასდართან პირდაპირი დამატება სახელობითშიცაა და მიცემით-
შიც, რომელთა ხმარებაში რაიმე კანონზომიერება არ შეინიშნება“⁸⁹.

„... ამ ორი ბრუნვის (სახელობითისა და მიცემითის) ხმარებაში
კანონზომიერება არ შეიმჩნევა“.

ერთი მხრივ, სახელობით-მიცემითისა, ხოლო, მეორე მხრივ,
ნანათესაობითარი მიმართულებითის ხმარება არ არის განსაზღვრული
იმ ზმნის ბუნებით, რომლისგანაც მასდარია ნაწარმოები“⁹⁰.

ამ დასკვნას არსებითად ჩვენც ვიზიარებთ პირველი შემთხვევის
მიმართ.

ნათესაობითისა და ნანათესაობითარი ვითარებითის ხმარება „ვი-
თარებით ბრუნვაში დასმულ მასდართან“ ინფინიტიური კონსტრუქ-
ციის რღვევის, თანდათანობითი გადაშენების ნიშანია. ასეთი შენაც-
ლება შემთხვევითი ხასიათისაა. ამას თვალნათლივ ადასტურებს ძვე-
ლი ქართული ენის ძეგლთა პარალელური ტექსტების შედარება, სა-
დაც სახელობითისა და მიცემითის მონაცვლეობა ნათესაობითთან და
ნანათესაობითარ ვითარებითთან არა ერთ შემთხვევაში ვლინდება. საი-
ლუსტრაციო მასალა დასახელებულია სათანადო გამოკვლევებში, ჩვენ
აქ რამდენიმე მაგალითს დავუმატებთ:

DE

C

აქა ჯერ-არს შენდა აღე ბად ცხედარი შენი	არა წეს-იყო შენდა აღკი- ღე ბად ცხედრისა მაგის
---	--

ი 5,10

ძალ-გიცა სასუმელი შე- სუმად, რომელი მე შევსუა...	გიძლავს სასუმელისა შე- სუმად, რომელ ჩემდა შესუმად არს...
---	--

მრკ 10,38

ძალ-მიც დარღუევად ტა- ქარი ესე...	შემძლებელ ვარ დარღუევად ტაძრისა...
--------------------------------------	---------------------------------------

მ 26,61

და იწყეს მუსრვად თავსა ქუვილისასა...	... და იწყეს მუსრვად თავ- ისა კოვილისა...
---	--

მ 12,1 და სხვ.

⁸⁹ არ. მართიროსოკი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 52—53.

⁹⁰ თ. შარაძენიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 427.

შენიშნულია, რომ აღიშის ოთხთავი ნათესაობითი ბრუნვის გამოყენებისადმი იჩენს მიდრეკილებას. ახალი ფორმებისაკენ მისწრაფება ამ ძეგლის დამახასიათებელ თვისებადაა მიჩნეული⁹¹.

რაც შეეხება მეორე შემთხვევას — სახელობითი და მიცემითი ბრუნვების საკითხს, აქ ჩვენ განსხვავებულ თვალსაზრისზე ვდგავართ მასალის ანალიზის საფუძველზე გამომქლავნდა მეტად საყურადღებო გარემოება, კერძოდ ის, რომ შემთხვევათა დიდი უმრავლესობა აღნიშნულ ბრუნვათა ხმარებაში გარკვეულ კანონზომიერებას ემორჩილება. გაირკვა, რომ ინფინიტივის დამატება ამ უკანასკნელის გარდა ანგარიშს უწყევს იმ ზმნას, რომელთანაც ინფინიტივია დაკავშირებული.

წინადადებაში ინფინიტივის (და მისი კონსტრუქციების) პოზიციითა დადგენისას შემთხვევათა ორი ძირითადი ჯგუფი გამოიყო: ერთი, როდესაც ინფინიტივი (ან მისი კონსტრუქცია) ზმნის კონსტრუქციის ძირითად წევრს — ქვემდებარეს, პირდაპირ დამატებას ენაცვლება, და მეორე, როდესაც იგი წინადადების მეორეხარისხოვან წევრს — უბრალო დამატებას, მიზნის გარემოებას ენაცვლება.

ზმნის გავლენა შემთხვევათა პირველ ჯგუფზე ვრცელდება. ინფინიტივის დამატებათა არჩევანს ზმნა განაპირობებს: თუ ინფინიტიური კონსტრუქცია სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის ადგილს იკავებს, მისი დამატება სახელობით ბრუნვაში იქნება, ხოლო თუ მიცემითბრუნვიან სახელს ენაცვლება, მისი დამატებაც მიცემითი ბრუნვის ფორმით იქნება წარმოდგენილი.

განვიხილავთ თითოეულ შემთხვევას ცალ-ცალკე:

ა) გარდამავალ ზმნებთან ინფინიტიური კონსტრუქცია, როგორც აღინიშნა, პირდაპირი დამატების ფუნქციას ასრულებს. თუ ზემოხსენებული წესი სწორია, მაშინ გარდამავალ ზმნათა პირველი სერიის ფორმებთან დაკავშირებული ინფინიტივის დამატება მიცემით ბრუნვაში უნდა იდგეს, მეორე სერიის ფორმებთან — სახელობითში.

„ისწრაფა“ გარდამავალი ზმნაა: ... ვ ი ს წ რ ა ფ ი თ მონაგებთა შეკრებასა: მამ. სწ. 225, 8—9.

... უკუეთუ ჩუენ არა ვ ი ს წ რ ა ფ ო თ აქავე აკოცაჲ მათი: იქვე, 129, 18:

ისწრაფის იგი მას

ისწრაფა მან იგი

თესვად მას

თესვად იგი

⁹¹ ი. იმნაიშვილი, აღიშის ოთხთავი რედაქციულად: თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, 30, 31, 1947, გვ. 184—192, მისივე, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები... გვ. 672, 673.

ინფინიტივის დამატება მიცემით ბრუნვაშია:

თითოეული მათგანი ისწრაფდა თესვად კაცთმოყუ-
არებასა ეფრ. ას. 34,10.

უღელსა მისსა აღებად ისწრაფდა ...ტიმ. ანტ.
322,21.

ისწრაფდა უკუე თესლი უღმრთოთაჲ აღკოცად ნა-
თესავსა მართალთა... ხრონ. გ. მონაზ. 16,30.

ისწრაფდეს დედანიცა დაკნობად სიკეთესა
თვისა: იქვე. 35, 25—26.

ისწრაფდით დამარხვად ერთობასა მას სულისა-
სა საკრებლითა მით მშვიდობისათა: ეფეს. 4,3.

ნუ ისწრაფი თხოვად სასწაულსა აღათანგ.
238,48.

კაცად-კაცი ისწრაფდა განკურნებად მოყუ-
ასსა და თავსა თვსსა.. ეფრ. ას. 35,27.

ინფინიტივის დამატება სახელობით ბრუნვაშია:

ვისწრაფე ესე უწყებად თქუენდა და მათა კიმ.
II, 69,1.

ხოლო აწ ვისწრაფო გამოცხადებად შენდა საქმე
იგი... კიმ. I, 1,13.

ვისწრაფოთ დაცვად სიტყუაჲ და მცნებაჲ
მღდელისაჲ... ლიმ. 102,13.

მყრალობაჲ განბანად ვისწრაფოთ სინ. მრ.
18,10.

ისწრაფა მათ მიერ აღდგინებად ეკლესიასა შინა
საცთური ბოროტი: კიმ. I, 99,6.

გულს-მოდგინედ ისწრაფეთ მოგებად იგი ...მამ.
სწ. 188,28.

და ბეჭედი სახელისა უკეთურისაჲ მის ისწრაფოს ყო-
ველთა ზედა დადებად მარჯუენესა ზედა ...გამოცხ. იოვ. 80,32 თ.
„ვიკადრებ“ ზმნასთან ინფინიტივის დამატება მიცემით ბრუნვა-
შია:

ვერ ვიკადრებ თუალითა ხილვად წმიდასა წმიდა-
თასა: ბოლნ. ქადაგ. 39,6.

უშეტესლა ვიკადრებ უშიშად სიტყუასა მას ღმრთი-
სასა სიტყუად ფილპ. 1,14.

...ნულარა იკადრებთ დარღუევად დიდებულსა ხან-
ძთასა... ხანძთ. თ. 16..

არღარავენ იკადრებდა გარემოეს-მყოფთა მათი დაბათა და სოფელთა შინა მოპარვად რასმე... ტიმ. ანტ. 385, i.

...და ყოვლადვე ვერ იკადრებდა იგი აღმოთქუმაღ სიტყუასა: ი. ბოლნ. ქადაგ. 13, 8.

და ვერარას იკადრებდეს უწესოსა საქმესა ქმნად... ცხ. იოვ. და ეფთ. 44, 9.

„იკადრა“ ზმნასთან ინფინიტივის დამატება სახელობითშია:

არამედ მიზეზი საქმისაჲ ამის ვერეინ იკადრა კითხვად წმიდისა მის: ხანძ., მშ 23.

მართალი იყო კაცი იგი და ვერ იკადრა სიტყუაჲ გმობისაჲ დადებად წმიდასა მას ქალწულსა: სინ. მრ. 38, 12.

არა ღირს არს იგი ცხოვრებად, რომელმან იკადრა ესე ყოფად... კიმ. 1, 292, 37.

სხუაჲ სარწმუნოებაჲ ვერეინ იკადროს თქუმაღ ანუ აღწერად ანუ სწავლად: იქვე, 101, 18.

და იკადრეს თქუმაღ ერთი ნებაჲ და ერთი საქმე ორთა მათ ბუნებათაჲ იქვე, 99, 8.

და სიხარულითა ვერ ვიკადრე ახილვად ზე პირი ჩემი ქუეყანით ... კიმ. II, 77, 11.

და იკადრა თქუმაღ სამი გუამოვნებაჲ ღმრთეებისაჲ... იქვე, 185, 30.

პ(რ)ცხუენოდენ არიოზს. რომელმან დაბადებულად იკადრა თქუმაღ სიტყუაჲ იგი ღმრთისაჲ... ასურ. მოლ. ცხ. 9, 24.

და არავენ იკადრა სიტყვს-მიგებად იოვანშსა სიტყუაჲ ფიცხელი... მოც. აპოკრ. 82, 34 და სხვ.

ამ ზმნასთან წესიდან გადახვევის ორი შემთხვევა შეგვხვდა. მოსალოდნელი სახელობითის ნაცვლად მიცემითი ბრუნვა დადასტურდა:

არღარა ვიკადრო საქმედ უჯერობასა ტიმ. ანტ. 391, 27.

ხოლო დათავანი ვინმე მახლობელად მათსა წარპვლიდა და ესმა ერთი სიტყუაჲ, ხოლო სხუასა ვერღარა იკადრა სმენად: ხანძთ., ნე 54.

„ბრძანა“ და „ინება“ ზმნების პირველი სერიის ფორმები საზოგადოდ იშვიათია და მათთან ინფინიტიური კონსტრუქცია არ შეგვხვედრია, ამდენად მხოლოდ სახელობით ბრუნვიანი კონსტრუქციების დასახელება შეგვიძლია:

ბრძანა

აწ ბრძანე დაკრძალვად საფლავი იგი: სინ. მრავ. 157, 18.

აწ ბრძანენ მეფობამან შენმან მოცემად ტყვეი: ცხ. გ. მთწ. 197,14.

ბრძანე მოღებად წყალი და მჩუარი და დაბანე აპოლონი: კიმ. I, 134,34.

ბრძანა მიცემად ნეშტნი იგი წმიდისანი მის: იქვე, 160,3.

გუშინ ბრძანა ძლიერებამან კელმწიფებისა თქუენისამან შეპყრობად ქაენი იგი: კიმ. II, 33,11.

და ბრძანა განცხადებულად წინადადებად ბრძანებაჲ იგი მეფისაჲ: იქვე, 45,36.

მაშინ უბრძანა მოღებად ევლოგიაჲ ზეთი კანდლისა მისგან: ხანძთ. ნდ 16.

...უბრძანა მოსეს ...უდაბნოს კლდისაგან უღალისა აღმოცენებად წყალი... ზარზმ. 157,14.

...უბრძანა მოღებად თავი თვისი: მრკ 6,27.

აჰა ესერა უბრძანო დაკრძალვად კარი ეკლესიისაჲ კლიტითა... სინ. მრავ. 70,16.

ევედრნეს მეფესა, რათა უბრძანოს მოყვანებად მკეცი ერთი: ცხ. გ. მთწ. 304,14.

უბრძანა დედაჲ მათ ყრმათაჲ შეყვანებად წინაშე მისი: კიმ. I,46,37.

შთაჯდა თვთ მთხრებლსა მას და უბრძანა მოსხმად ნათხარი იგი მიწაჲ, ვიდრე ყელადმდე: იქვე, 156,4.

მაშინ უბრძანა მეფემან ზედა ერსა მას თესვად ოქროჲ და ვეცხლი: იქვე, 165,7.

ხოლო ნეტარჲან საბა უბრძანა მცირედ თვისისაგანრე დადებად პატიოსანი იგი გუამი მისი: კიმ. II, 175,37 და სხვ.

ინება

...არა ვინებე განგრძობად ცხოვება ესე წმიდისაჲ მის: ცხორ. საბ. ას. 170,10.

და ამისთვის ვინებე უწყებად თქუენდა... ხილვაჲ ჩუენებისა ამის: კიმ. I,219,33.

არა ვინებეთ განღებად საფლავი მათი: სინ. მრავ. 278,38.

...ინებენ უფალმან მოცემად ჩუენდა მადლი ესმ... ხანძთ., ვ 82.

ინება აღშენებად ეკლესიაჲ: არიმათ. 67,12.

ინება ღმერთმან გამოცხადებად საფასმ იგი დაფარული იოვანესი: კიმ. I,22,23.

არამედ კაცობრივითა ბუნებითა ინება კამად პასეჭი იგი: კიმ. 1,91,21.

... ინება დაუნჯებად საფასჲ ესე მიუწდომელი უკუნისამდე: იქვე, 1,124,13.

...არცაღა მცირედ ინება კამად პური ჩუენი: ეფრ. ას. 40,15.

...არა ინებეს ძეთა ბენიამენისთა სმენად კმაჲ ძმათა თვსთაჲ... მსაჯ. 20,13.

ინება დიდმან კოსტანტინე აღშენებად სახელსა თვსსა ზედა ქალაქი კერძოთა დასავალისათა: ხრონ. გ. მონაზ. 261,12.

შეუძლებს

იგი უბიწოჲ უფროჲსსა დიდებასა მიიწია, რომელსა ვერ შეუძლებს ენაჲ ესე ჩემი თქუმაღ: სინ. მრავ. 202,11.

და არს იგი გლახაკ და ამისთვის ვერ შეუძლება ყოფად მას: ლიმ. 93,16.

და თვთ მეთჲ იგი მათი ძაძასა შთაიკუმიდა... და ესრჱთ შეუძლებდა განრიებად შეურევებულსა მას ქალაქსა მრავლისა მისგან ურვისა... სინ. მრავ. 108,3.

და მწუხარე იყვნეს, რამეთუ ვერ შეუძლებდეს აღნთებად სანთელსა სახელად ნეტარისა მის კიმ. 1,249,19.

... ვერცა შეუძლებს უძლურებაჲ გონებისა ჩუენისაჲ მოთხრობად მას იქვე, 338,32.

შეუძლო

ვერ შეუძლიან ხილვად სიჲდიდრე იგი ზეცისაჲ წარუვალი: მამ. სწ. 193,34.

ვერ შეუძლოს განდევენად საღმობაჲ კორცთაგან... იქვე, 157,22.

მინდობაჲ სოფლისა საფასეთა მსგავს არს მიყრდნობასა ლერწმისა დაჩეჩკლისასა, რამეთუ ვერ შეუძლოს ტკრთვად მიყრდნობილი იგი უძლურებითა: იქვე, 188,20

უსარგებლო არს სიბრძნე, რომელმან ვერ შეუძლოს განდევენად სენი იგი ბოროტი სულისაგან თვსისა: იქვე, 157,23.

და ვინმე შეუძლოს საშინელი იგი მოსლვაჲ უფლისაჲ მოთხრობად: კიმ. 1,220,11.

ანუ ვინაჲ შეუძლო კუერთხმან განკმელმან გამოდებად ნაყოფი: I, იქვე, 184,20.

ვითარ უკუე შეუძლოს უძლურმან ბუნებითა კეთილად გამოთქე მად სასწაული შობისა შენისაჲ? იქვე, 174,11.

დიდისა ლავრიანისა და სხუთა მონასტერთა უდაბნოესათა შეუძლეს მცირეთა ჟამთა დათესვად ოროგინჭსი იგი მედგარი სარწმუნოებაჲ: კიმ. II, 211,9.

...ფრიადისაგან მცირე დი ძლით შეუძლევ აღწერად და წარმოვეც თქუშნდა... ცხ. გ. მთწ. 214,24.

და მცირემან მქვშამან სიჰყვრტშ იგი ძლიერებისაჲ შეუძლის დაყენებად: სინ. მრავ. 220, 30 და სხვ.

„შეუძლო“ ზმნა თავისებურია იმ თვალსაზრისით, რომ იგი ხან ორი პირის გაგებას შეიცავს, ხან სამი პირისა: რომელმანცა შეუძლო მას შებილწებად: მრკ 7,15 (შეუძლო მან მას იგი), შდრ. ვერ შეუძლოთ ღმრთისა მონებად... ლ 16,13 (შეუძლოთ თქუენ იგი). ზმნის ფორმის ომონიმურობა ზოგჯერ კონსტრუქციასაც ომონიმურს ხდის. როგორ გავიგოთ შემდეგი წინადადება:

რახსათვს ჩუენ ვერ შეუძლეთ მას განძებად: მრკ 9,88. თუ ზმნა ორპირიანია (ჩუენ ვერ შეუძლეთ (იგი) განძებად მას), მაშინ „მას“ ინფინიტივის პირდაპირ ობიექტად უნდა გავიგოთ და ასეთი მაგალითი, როგორც ზოგადი წესის დარღვევის შემთხვევა, ასახსნელი იქნება. ხოლო თუ იგი სამპირიანია (ჩუენ ვერ შეუძლეთ მას (იგი) განძებად), მაშინ ინფინიტივი დამატების გარეშე იქნება წარმოდგენილი და ზემოთ განხილულ მაგალითთა რიგში ვერ ჩადგება. ჩვენი აზრით, აქ სამპირიან ზმნასთან უნდა გვქონდეს საქმე. საკონტროლო საშუალებად გამოგვაღებება შემდეგი: ინფინიტივის მასდარად გადაქცევა მასთან დაკავშირებული სახელის ფორმის შეცვლას უნდა იწვევდეს:

რომელმან ვერ შეუძლოს განდევნად სენი რომელმან ვერ შეუძლოს განდევნაჲ სენისაჲ. ჩვენთვის საინტერესო შემთხვევაში ასეთი ცვლილება არ ხდება: ჩუენ ვერ შეუძლეთ მას განძებაჲ (თუმცა შესაძლებელია მეორე ვარიანტიც: ჩვენ ვერ შეუძლეთ განძებაჲ მისი).

სამაგიეროდ აშკარა გამოჩაგლისთან გვაქვს საქმე შემდეგ მაგალითში: არცა ჰსუამან დაბადებულმან შემიძლოს ჩუენ განყენებად სიყუარულსა ღმრთისასა... რომელთა მიმართ, 8,39 (მან შემიძლოს ჩუენ (იგი) განყენებად სიყუარულსა).

სხვა შემთხვევებიდან შეიძლება დავასახელოთ:

ხოლო წმიდაჲ იგი აღუთქემიდა ყოფად ამას: სინ. მრავ. 72,28, შდრ.

მე არასადა აღგიტქე შენ ყოფად ესე: იქვე, 73,6.

განიზრახვიდა უფიცბლესსა ცხორებასა მოპოვნე-
ბად: კიმ. 1,222,35. შდრ. იზრახა ფარულად განტეეებად
იგი: მ 1,19 DE.

და აწ მე მაიძულებთ ამას ყოფად?: შუშ. V, 10, შდრ. ხო-
ლო მე მცირედ ვაიძულე მიღებად ქამადი: იქვე, VII,20.

2) გარდაუვალ ორპირიან ზნათა ერთ ჯგუფთან (ჰნებაეს, უნდა,
ჰსურს, სწადის, კელ-ეწიფების...) და პირნაკლ ზმნებთან (ჯერ-არს, შე-
საძლებელ არს...) ინფინიტიური კონსტრუქცია სახელობით ბრუნვაში
დასმულ სახელს ენაცვლება. ზემოაღნიშნული წესი ამ შემთხვევებ-
შიც მოქმედებს: ინფინიტივის დამატება სახელობით ბრუნვაშია.

ჰნებაეს

ჰნებაეს ხილვად ადგომამცა მისი: სინ. მრავ. 172,16.

...მამამცა ციქუყანისამ ცნობად არა ჰნებაეს: იქვე, 19,27.

და არღარა ჰნებაეს ხილვად თვისი სოფელი: მოც.
აპოკრ. 67,17.

უკუეთუ ჰნებაეს ცნობად სიტყბოებაჲ მისი, შენცა
გრწმენინ ქრისტმ... აბო 73,23.

უკუეთუ ჰნებაეს პოვნად ცხორებაჲ. მოიგე სიძდაბლე...
მამ. სწ. 299,21.

ჰნებაესა უწყებად სიდიდე მშვდობისამ იქვე, 103,10.

ჰნებაესა ჩემდა გზებად საკუმილო აბანოჲსამ? მოც.
აპოკრ. 58,35.

ჰნებაეს ჩუენ ზედა მოწევნად სისხლი შის კაცისამ:
მოც. 5,28.

უცხოთა ვიეთმე მონაზონთა ჰნებაეს ადგილსა მას აღშენე-
ბად მონასტერო... ზარზმ. 153,10—11.

...ჰნებაეს გარდაქცევად სახარებაჲ იგი ქრისტესი:
გალატ. მიმართ. 1,7.

არავისდა ჰნებაეს მიცემად წიგნი ესე სხუასა: კიმ.
1,205,22.

უნებს

მინებს იგი თხრობად სიწმიდესა შენსა: კიმ. 1,19,7.

არა გინებს ტკრთვად სავანმ იგი ურთი? ეფრ. ას.
3,26.

უნებს რაჲმე სიტყუად შენდა: მ 12,47.

ენება

გენება მოკლვად გუელი იგი გულის-თქუმისაჲ... მამ. სწ. 108,27.

რამ უკუე სარგებელ-იყოს კაცმან, რომელსა ენებოს მომზადებად სერი დიდი მეფისათჳს და მთავართა... იქვე, 206,10.

დალაყათუ ენება დაფარვად მისგან საწყაული იგი... ცხორ. საბ. ას. 165,25.

და ენება ხუასტაგი ნავისა ჩუენისაჲ წარღებად: მოც. აპოკრ. 57,13.

და არცა ენება სმენად სიტყუაჲ მისი: იქვე, 82,44.

უნდა

და მინდა მიცემად მისა წყალი ტფილი: კიმ. I,24,13.

და არა უნდა მას აღღებად აღკრი სარწმუნოებისაჲ: სინ. მრავ. 134,3—4.

და უნდა კუალად დაჰყრობად საყდარი ქალაქისა თჳსისაჲ... ლიპ. 20,18.

რომელსა უნდეს მიღებად კუართი შენი, მიუტევე მას სამოსელიცა შენი: მ 5,40.

ჰსურის

და საყოფელი იგი ჩუენი ზეცით გამო შემოსად გუსურის: 2 კორინთ. მიმართ, 5,2.

ვისმეჰცა არა სუროდა აღსრულებად საკსენებელი წმიდათა მღდელთ მოძღუართაჲ: ი. ბოლნ. ქადაგ. 85,26.

კელ-ეწიფების

და ჩუენ ვერ კელ-გუეწიფების მიცემად მათა ცოლი ასულთაგან ჩუენთა... მსაჯ. 21,18.

ვის კელ-ეწიფების სახლსა ძლიერისასა შესლვად და კურკელი მისი გამოღებად: მ 12,29 DE.

ვერ კელ-ეწიფების ხილვად სასუფეველი ღმრთისაჲ: ი 3,3 და სხვ.

პირნაკლ ზმნებთან:

ჯერ-არს

თქუენგან ჯერ-არს განსაგებელი თქუენი განგებად:
ხანძთ. მბ 106.

ჯერ არს ჩემდა მოკსენებად ცხორებაჲ მათი... სინ.
მრავ. 213,4.

ჯერ-არს უკუე ჩუენდა დღესასწაულობად ესე დღე-
სასწაული: იქვე, 10,28.

აჲ უკუე ჯერ-არს ჩუენდა ცნობად წამალი ესე... მამ. სწ.,
77,12.

არა ჯერ-არს უღებებით წარწყმედად ესევეთარი შესა-
ძინებელი... ბლვ. 53,3.

ჯერ-არს წინა-დაცუეთად და დამარხვად შჯული მოსტ-
სი... მოც. 15,24.

სხუათაცა ქალაქთა ჯერ-არს ჩემდა ხარებად სასუფევე-
ლი ღმრთისაჲ... ლ 4,43.

არამედ ღვწოჲ ახალი თხიერთა ახალთა ჯერ-არს შთასხ-
მად... იქვე, 5,38.

და ჯერ-არს განვეცობად სამთავროჲ მეფეთაჲ მოწყა-
ლებითა ყოველთა კაცთაჲთა ... კიმ. II,106,24.

არა ჯერ-იყო ჩემდა დატევებად იგი და ბრძოლად
უცხოთა ... ბლვ. 121,8.

ჯერ-იყო აღსრულებად წერილი... მოც. 1,16

ესრე წეს-არს აღსრულებად ყოველი სიმართლჲ:
სინ. მრავ. 81,10.

არა კეთილ არს მოღებად პური: მრკ 7,27 და სხვ.

შემთხვევათა დიდი უმრავლესობა განხილულ წესს მისდევს.
ახლა შევჩერდებით იმ შემთხვევებზე, რომლებიც ზემოაღნიშნულ კანონზომიერებას არ ემორჩილებიან.

ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს გარდამავალი ზმნა „იწყო“,
იგი ჩვეულებრივ მეორე სერიის ფორმებში გვხვდება. ამიტომ მოსა-
ლოდნელი იყო, რომ ინფინიტიური კონსტრუქციის დამატება ამ პო-
ზიციაში სახელობითი ბრუნვის ფორმით იქნებოდა წარმოდგენილი.
სინამდვილეში იგი გვხვდება სახელობით და მიცემით ბრუნვებ-
ში. მაგალითები ორივე შემთხვევაზე თითქმის თანაბრად ნაწილდება.

— იწყეს თხრობად სიტყუაჲ იგი ღმრთისაჲ: მოც. 13,5-
შდრ... სასოებით ვიწყო სიმკნესა შენსა. მითხრობად...:

სინ. მრავ. 25,19. ანდა... ვიწყოთ თხრობად (შენდა) ძალსა მისსა... ტიმ. ანტ. 355,17.

ობიექტი სახელობითშია: ვიწყო აწ გამოთქუ-
მად ძალი და სახე თუალთაჲ მათ: თუალ. 48,10; ...სახე-
რებაჲ ვიწყოთ კითხვად: ცხ. გ. მთწ. 336,19.; იწყეს შენე-
ბად მცირე ტალავარი: ზარზმ. 153,8; ...იგი ნიჭი გამოცხა-
დებად იწყო: სინ. მრავ. 24,8; ...იწყო ყოველივე... განს-
ყიდად: კიმ. 1, 125,26; იყო იესუ კითხვად ხატი და
სახელი პირველისაჲ მის წერილისაჲ... იქვე, 117,17; ეპისტო-
ლეთა სახე და ძალი და მიზეზი... ვიწყო აღწერად:
კათოლ. ეპისტ. 36,53

ობიექტი მიცემითშია: იწყეს მკად კეთილსა ყა-
ნასა... ხანძთ. მზ 6; ...იწყეს ქამად... სულისა საზრდელსა მის
სიტყუასა: იქვე, ვ. 54; იწყეს მუსრვად თავსა ქუეილისასა:
მ 12,1DE; ...იწყო ...ადგილსა დაპყრობად ლ 14,9; ...იყო
გამოთქუჲმად ამოებასა სოფლისასა: ბლვ. 76,12; დედა-
კაცმან იყო... ქსოვად სამოსელსა: ტიმ. ანტ. 386,25;
...იწყოს შენგან თხოვად დიდსა... მამ. სწ. 305,12; ...იწყეს
აღსარებად სახელსა ღმრთისა ჩუენისა... კიმ. II, 57,12.

მიცემითი ბრუნვის ხმაურება განხილულ შემთხვევებში გამოჩე-
ლისად ვერ ჩათვლება, ოგი ისევე დამახასიათებელი ჩანს, როგორც
სახელობითი. ჩნდება კითხვა: ამ ბრუნვათა თავისუფალი ზონაც-
ულობის მიზეზი ზმნის სტრუქტურის თავისებურებით ხომ არ არის გა-
მოწვეული?

ამ კითხვაზე დადებითი პასუხის უფლებას გვაძლევს შემდეგი:
ძველ ქართულში „იყო“ ზმნის ნამყო დროის ფორმებს დამატება
ზოგჯერ მიცემით ბრუნვაში შეეწყობა:

ამისა შემდგომად იყოჲ კანონსა ჟამის წირვისასა: იე-
რუს. განჩინ. 131,32.

ვითარცა მიიღეს საზრდელი, კუალად იწყეს სულისა ცხორებისა
ზრახვასა: ხანძთ. ვ 60.

ამ პოზიციაში ჩუულებრივია სახელობით ბრუნვიანი დამატების
ხმარებაც⁹².

ამასა შემდგომად იყო მან ხანძთისა შენებაჲ: ხანძთ. ზ 23;
დაამან იყო განცხადებაჲ შესაყრებელსა შორის: მოც. 18,26ა;

⁹² ი. იმნაიშვილი, სამი სინური ხელნაწერი და მათი ენა, ქართული ენის
ისტორიული კრესტომათია, II, 1963, გვ. 208—209.

...იწყო კელთა ურთიერთას შეტყუელებაჲ: კიმ. I, 115,14: იწყო აღსლებაჲ სუეტსა ზედა... იქვე, 339,36; მიერ თავით იწყო დამტკიცებაჲ ლავრისაჲ მის... კიმ. II, 150,28 და სხვ.

„იწყო“ ზმნის ხსენებულ თავისებურებას ყურადღება მიაქცია ივ. იმნაიშვილმა. ავტორს მეტად საგულისხმო მასალა მოჰყავს და ასკვნის, რომ მიცემით ბრუნვიანი ობიექტი ამ ზმნის ძველისძველი თვისებაა და იგი წარმოშობით ირიბი ობიექტი უნდა იყოს⁹³. ავტორის აზრით, პარდაპირი ობიექტი „იწყო“ ზმნასთან არ ჩანს, ამიტომ მრავალთავეში დადასტურებული მაგალითი (ვიწყოთ დასაბამი ექუსისა თთვსაჲ: მრვ. 270,13) მას შედარებით ახალ მოვლენად მიაჩნია.

ძველ ქართულში რომ „იწყო“ ზმნას პარდაპირი ობიექტი შეეწყობა, ამას ზემოთ დასახელებული მასალა მოწმობს, ხოლო რაც შეეხება ამ ზმნის კონსტრუქციის გენეზისის საკითხს— იგი სპეციალური კვლევის საგანია.

ჩვენთვის ამჟამად არსებითი ის არის, რომ „იწყო“ ზმნასთან ობიექტი ხან სახელობითში იდგა და ხან მიცემითში, მაშასადამე, არსებობდა საფუძველი (ზემოაღნიშნული კანონზომიერების თანახმად) მასზე დამოკიდებული ინფინიტივის დაპატებაც ხან სახელობითში და ხან მიცემითში ყოფილიყო.

წესიდან გადახვევის რამდენიმე შემთხვევა ზემოთ იყო დასახელებული. მათ შეიძლება დაემატოს კიდევ რამდენიმე აშკარა გამონაკლისი. რომელთაც ახსნა, თითქოს, არ ეძებნებათ. ასეთია:

ხასწაევბდით მათ დამარხვად ყოველი, რომელი გამცენ თქუნენ: ხანმ. ლექც. მ 28,20.

აქ მოსალოდნელი მიცემითის ნაცვლად სახელობითი გვხვდება. უნდა აღინიშნოს, რომ გამონაკლისების უმრავლესობა ისეთია, სადაც მოსალოდნელი სახელობითის მაგივრად მიცემითი გვხვდება.

ჯერ არს ჩემდა დღესასწაულსა ამას მოჰვეალსა იერუსალმს აღსრულებად: მოც. 18,21 გ, შდრ. ...ჯერ-არს აღსრულებად მოწვეწული ესე დიდი დღესასწაული: ბლვ. 120,4.

...ცისა და ქუეყანისა დაბადებასა ჰნებავს უწყებად: ექ. დღ. 1,7.

უბრძანა აღვსებად საბანელსა მას წყლისასა: ლალ. და ეპისტ. 369,36.

შესაძლოა, სხვაც აღმოჩნდეს თითო-ორიგა გამოჩენილი, მაგრამ ისინი დაბრკოლებას ვერ შეუქმნიან განხილულ წესს, ვინაიდან, მათი რაოდენობა მცირეა.

შემთხვევათა მეორე დიდ ჯგუფზე ზმნის გავლენა არ ვრცელდება. აქ, როგორც ვიცით, ინფინიტიური კონსტრუქცია უბრალო დამატების ან მიზნის გარემოების ფუნქციას ასრულებს, რის გამოც ზმნასთან მისი კონტაქტი არ არის ისე მჭიდრო, როგორც ზემოთ განხილულ შემთხვევებში. იგი, ასე ვთქვათ, ზმნის კონსტრუქციის გარეთ დგას. გასაგებია, რომ ზემოაღნიშნული წესი აქ არ იმოქმედებს:

ასეთ ინფინიტიურ კონსტრუქციაში ძირითადია მიცემითბრუნვიანი დამატება, გვხვდება სახელობითი ბრუნვაც (უმთავრესად მიზნის-გარემოებით კონსტრუქციებში). აქ რაიმე კანონზომიერების დადგენა კირს.

დამატება მიცემით ბრუნვაშია:

მოვიდა ... მ ე ნ ა დ ს ი ბ რ ძ ე ს ა სოლომონისა... მ 12,42DE.

და იყო ერი იგი დაესხმოდა მას ს მ ე ნ ა დ ს ი ტ ყ უ ა ს ა ღმრთისა: ლ 5,1C.

და წარავლინა იგინი ქ ა დ ა გ ე ბ ა დ ს ა ს უ ფ ე ვ ე ლ ს ა ღმრთისა: იქვე, 9,2.

და ვითარცა მოვიდეს ვ ს ე ბ ა დ წ ყ ა ლ ს ა... გამ. 2,16.

და შევიდოდა ტაძრად მ ი თ ხ რ ბ ა დ ა ლ ს რ უ ლ ე ბ ა ს ა მას ღლეთა განწმედისათა: იქვე, 21,26.

აწ იყავნ განწმადებაჲ ჩუენი მ ო ღ ე ბ ა დ გ კ რ გ ვ ნ ს ა მას სარწმუნოებისასა და უხილავსა მას ს ა რ წ მ უ ნ ო ე ბ ა ს ა თუალითა ხ ე დ ვ ა დ: სინ. მრავ. 78,38.

და მი-ვინმე-ვიდეს ხ ი ღ ვ ა დ ა დ გ ი ლ ს ა მას მსახურთაგანნი მსაჯულისა მის ამირისანი: აბო 76,4.

არამედ მარადის ლოცვითა ღმრთისა მიმართ და ვედრებითა ღმობიერითა მადლი მოეღო მას კ უ რ ნ ე ბ ა დ ყ ო ვ ე ლ ს ა უ ძ ლ უ რ ე ბ ა ს ა კაცთასა... კიმ 1,119,7 და სხვ.

უკუეთუ შემძლებელ ხარ მ კ უ დ ა რ ს ა ა ღ ღ გ ი ნ ე ბ ა დ... შუშ. XIII,17.

აწ ესრცთ შემძლებელ არს უფალი ა ღ ს ხ მ ა დ ა ღ ვ რ ს ა მას სარწმუნოებისასა და სიმართლისასა... სინ. მრავ. 134,8.

ჟეურნალი ქორციელი ვერ შემძლებელ არს გ ა ნ კ უ რ ნ ე ბ ა დ მ ა ს... კიმ 1, 233,27.

ვერცა სიმძაფრე წამლისაჲ შემძლებელ არს განწყედად წყულსა მას მისსა... იქვე, 233,28.

შემძლებელ არს კაცი ხილვად პირსა ზეცისა მეუფისა... მამ. სწ. 116,6.

შენ ვერ შემძლებელ ხარ ტკრთვად უღელსა მას ქრისტესსა ტკბილსა... იქვე, 111,18.

და ჰმადლობდა ქრისტესა კეშმარიტსა ღმერთსა, რომელი მისცემს ნიჭთა თვსთა ყოველთა, რომელნი ღირს არიან მიღებად მას: კიმ. I, 221,24.

და ოდეს-იგი ნიქსა მას ღირს იქმნე მოღებად, მაშინცა მკდომისა მის ბრძოლად მოგეცეს შენ კელმწიფებაჲ: სინ. მრავ... 88,36 და ა. შ.

დამატება სახელობით ბრუნვაშია:

და წარვიდა შუამდინარედ ასურეთისა მოყვანებად თავისა თვისისა ცოლი: დაბ. 28,6.

და რუთ მოაბელი, ცოლი მალონისი, მოვიგე თავისა ჩემისა ცოლად, აღდგინებად სახელი მკუდრისაჲ მის სამკუდრებელსა მისსა ზედა: რუთ. 4,10.

მიიყუანეს იგინი თიანტრონსა მას მკეცთასა მოცემად იგინი შესაქმელად მკეცთა: კიმ. I,121,2.

ცამან ანგელოზნი წარჰოადგინნა... აღმოფხურად წყევამ და დანერგვად ქურთხევამ: ი. მტბ. 1158, XVI, 5.

ძჲ კაცისაჲ არა მოვიდა რაჲთამცა ჰმსახურა ვინმე, არამედ მსახურებად და მიცემად სული თვისი საცხრად მრავალთა: მ 20,28 DE (შდრ. C — მიცემად თავისა თვისისა).

ვინ-მე იყოს მნე იგი სარწმუნოჲ, რომელი დაადგინოს უფალმან მონათა თვსთა ზედა მიცემად ჟამა იფქლისა საწყაული? ლ 12,42 C.

...მახარებელად გლახაკთა მომავლინა მე... და ქადაგებად წელიწადი უფლისაჲ შეწყნარებული: ლ 4,19.

და იგი თავადი პირველ განვიდეს წინაშე მისა მოქცევად გულნი მამათანი შეილთა მიჰართ... ლ 1,17 DE.

ზემოთ განხილულ კანონზომიერებასთან დაკავშირებით შეიძლება გაჩნდეს ეჭვი ასეთი ხასიათისა: აქვს თუ არა საზოგადოდ ინფი-

ნიტივს ზმნურო მართვის უნარი? თუ ინფინიტივის დამატების ბრუნვას ზმნა განაპირობებს, მაშინ იგი ზმნის მიერ მართული სიტყვა, ზმნის დამატება ყოფილა და არა ინფინიტივისა. ეს კი ექვის ქვეშ დაყენებს „აღტოცად“, „გამოცხადებად“ ფორმათა ინფინიტიურობის საკითხს.

ინფინიტივს რომ ზმნისებური მართვის უნარი აქვს, ამას ადასტურებს არა ერთი ზემოთ განხილული გარემოება. კერძოდ, იგი მართავს სახელს იმ შემთხვევაში, როდესაც ზმნის გავლენა გამოირიცხებოდა. გავიხსენოთ მიზნის-გარემოებითი ინფინიტიური კონსტრუქციები.

მაგ., წარვიდა... მოყვანებად თავისა თვისა ცოლი (იხილე ზემოთ). „წარვიდა“ ერთპირიანი ზმნაა, მასთან ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაშია (ამ შემთხვევაში იგულისხმება — იგი). „ცოლი“ მხოლოდ ინფინიტივის მიერ მართული სიტყვა შეიძლება იყოს.

განვიხილოთ გარდამავალი ორპირიანი ზმნის შემცველი წინადადება: ცაპან ანგელოზნი წარმოადგინნა... აღმოფხურად წყევამ (იხილე ზევით). ზმნის კონსტრუქციის ორივე წევრი წარმოდგენილია, და „წყევამ“ რომ ინფინიტივის დამატებაა, ექვს არ უნდა იწვევდეს.

აქვე შეიძლება გავიხსენოთ ის შემთხვევებიც, როდესაც ერთპირიან ზმნასთან დაკავშირებული ინფინიტივი ერთდროულად ორ სახელს მართავს:

იგი თავადი განვიდეს... განმზადებად უფალსა ერთი მომზადებული (იხ. ზემოთ).

„აღტოცად“ ტიპის სიტყვათა ზმნისებური სინტაქსური ძალის საინტერესოდ შეიძლება მოგვეხმოდ ირიბი ობიექტის მართვის შემთხვევებიც, მაგრამ ვფიქრობთ დასახელებული საბუთებიც კმარა.

მაშ, როგორღა უნდა განისაზღვროს ზმნის როლი განხილული კანონზომიერების თვალსაზრისით? მოკლედ შეიძლება ასე ჩამოგვეყალიბებინა: ინფინიტივი მართავს პირდაპირ დამატებას სახელობითსა და მიცემით ბრუნვებში. ზმნა ავ ორი ბრუნვიდან ერთ-ერთის არჩევანს განაპირობებს (როდესაც საამისო პირობები არსებობს), ე. ი. გვაქვს ზმნის მიერ ინფინიტიური კონსტრუქციის მართვა გარედან, ინფინიტივის დამატების არა უშუალო, არამედ შუალობითი მართვა, თუ შეიძლება ასე ითქვას⁹⁴.

⁹⁴ იქნებ უმჯობესი იყოს სინტაქსური დამოკიდებულების ამ სახეს მირთავც ეუწოდოთ შემდეგი შემთხვევის ანალოგიის ძალით: *на წინდებული რუსულში მართავს სახელს ორ ბრუნვაში: на столе, на стол, лежит на столе შესაძლებელია, лежит на стол—არა. ე. ი. თუმცა ზმნასა და ადგილის გარემოებას შორის არ არის მართვის სინტაქსური დამოკიდებულება (შდრ. Лежит—на столе, у стола, под столом, близ стола, около стола), მაგრამ იგი მაინც на წინდებულთა დაკავშირებული სახელის ორი ფორმიდან ერთს ირჩევს. სინტაქსური დამოკიდებულების ამ სახეობას*

აქედან ის დასკვნაც გამოდინარეობს, რომ გარდამავალი ზნა ინფინიტური კონსტრუქციის დართვის შემთხვევაშიც ინარჩუნებს გარდაპვლობასთან დაკავშირებულ თვისებებს და იგი არ შეიძლება სხვაგვარად იქნას ინტერპრეტირებული, თუ არა ასეთად. მაშასადამე, სწორია ვარაუდი, რომელიც მასთან დაკავშირებულ „აღკოცად“ „გამოცხადებად“ ფორმებს (ბრძანა აღკოცად იგი...) ვითარებითი ბრუნვის ომონიმურ ფორმებად, არასინტაქსურ ოდენობად, ინფინიტევად მიიჩნევა.

ძველი ქართული ინფინიტური კონსტრუქციისთვის დამახასიათებელი კანონზომიერება საინტერესო ჩანს ტაბოლოგური თვალსაზრისითაც. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურადან ირკვევა, სხვა ენებისთვისაც არ არის უცხო დაახლოებით ანალოგიური სინტაქსური მიმოთქება. კერძოდ, გერმანულში შენიშნულია, რომ წინადადების ის წევრი, რომელიც გრამატიკულად დამოკიდებულია ინფინიტვისაგან, ფსიქოლოგურად შესაძლებელია დამოკიდებული იყოს იმ შესიტყვებისაგან, რომელსაც ქმნის ინფინიტივი მის მმართველ ზმნასთან ერთად.

„В результате возникают колебания по поволу того, относится ли соответствующий член к инфинитиву или к глаголу, который управляет инфинитивом ...Следствием этого служит перенос грамматического управления с инфинитива на глагол в личной форме“⁹⁵.

ზემოთ წარმოდგენილი იყო ინფინიტუის კონსტრუქციათა ყველა შესაძლო სახეობა. გაირკვა, რომ ძველი ქართულის ინფინიტივს აქვს უნარი შექმნას აბსოლუტურ-გარდაუვალი, რელატიურ-გარდაუვალი, გარდამავალი ორპირიანი და სამპირიანი ზმნის შესაბამისი კონსტრუქციები. აქ შეიძლებოდა ერთგვარი ავტომატური წესი ჩამოგვეყალიბებინა, კერძოდ: ინფინიტივის კონსტრუქცია შესაბამისი ზმნის კონსტრუქციას უდრის ერთი პირის (სუბიექტის) გამოყლებით.

აბსოლუტურ-გარდაუვალი ზმნის შესაბამის ინფინიტივს ჩვეულებრივ სახელი არ უკავშირდება (რამდენიმე შემთხვევა მასთან სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის ხმარებისა გამოჩაყლისის შთაბეჭდილებას ტოვებს):

მირთვის უწოდებენ. მაგრამ იქვე აღნიშნულია, რომ „მირთვა შორეულ კავშირში იმყოფება მართვასთან“, მირთვა ულამდე დაცვა ილი მართვაა. მართვის დასკვნების ხაზით მივდივართ მირთვისაკენ. ამ საზზე კი შეიძლება შემოგვხედეს ისეთი მოვლენები, რომელთა ესაზებ ძელია თქმა, მართვაა იგი თუ მირთვა“ (არხ. ჩიქობავა, მართვი წინადადების ბრობლება ქართულში, I. გვ. 155). ჩვენ მიერ განხილული ფაქტები ერთ-ერთ ასეთ რთულ მოვლენას წარმოადგენს.

⁹⁵ Г. Пауль. Принципы истории языка, გვ. 350.

ხვალისაგან უნდა განსლვად გალილეად: ი DE 1,43, შდრ. ...უნდა, რაათა განვიდეს (იგი).

რელატიურ-გარდაუვალი ზმნის შესაბამის ინფინიტივს შეიძლება ირიბი ობიექტი — მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელი დაუკავშირდეს: ...ლირს მყავ მე მიმთხუევად ღუაწლსა მას: აბო 73,33, შდრ. რაათა მივემთხვე მე ღუაწლსა მას...

გარდამავალი ორპირიანი ზმნა შესაბამის ერთწევრიან ინფინიტიურ კონსტრუქციას გვაძლევს (...უბრძანა დადებად ჯაჰკ ჭედსა მისა: შუშ. VIII, 27, შდრ. უბრძანა რაათა დადოს ჯაჰკ (მან)...), ხოლო სამპირიანი ზმნა — ორწევრიან ინფინიტიურ კონსტრუქციას (ბრძანა მიცემად იგი მას: მ 14,9, შდრ. ბრძანა, რაათა მისცეს მან მას იგი).

განხილული კონსტრუქციები თვალსაჩინოდ შეტყველებენ „დადებად“, „მიცემად“ ტიპის სიტყვათა ზმნურ სინტაქსურ ძალაზე. მაგრამ ისინი მოიცავენ შემთხვევათა ერთ ნაწილს. მათ გვერდით, როგორც აღინიშნა, თანაარსებობენ ისეთი კონსტრუქციები, რომლებშიც ინფინიტივის ზმნური მართვის უნარი არა ჩანს. რამდენადაც ინფინიტივად წოდებული ოდენობები ინარჩუნებენ ფორმის თვალსაზრისით დამოუკიდებლობას (კვლავ არ აღიქმიან ვითარებით ბრუნვად), ამდენად ასეთ ინფინიტივს და მასთან დაკავშირებულ სახელს ნათესაობითში ან ნანათესაობითარ ვითარებითში ისევ ინფინიტიური კონსტრუქცია შეიძლება პირობითად ეუწოდოთ, ისეთი კონსტრუქცია, რომელსაც ინფინიტივის რღვევის პირველი ეტაპი გაუვლია: ზმნური მართვის უნარი დაუკარგავს.

ბრძანა შენებად ეკლესიაჲ — ბრძანა შენებად ეკლესიისა|| ბრძანა ეკლესიისა შენებად — ბრძანა შენებაჲ ეკლესიისაჲ...

შეიძლება ზედმეტი არ იყოს ამ კონტექსტში ერთგვარ ტიპოლოგიურ პარალელს მივმართოთ:

ცნობილია, რომ ბერძნულში ინფინიტივის ჩამოყალიბებული სისტემა არსებობდა, მაგრამ, სპეციალისტების სიტყვით, იგი, როგორც ფორმათა სისტემა, მოკვდა ბერძნული ენის ევოლუციის პროცესში.

ფრანგი ენათმეცნიერი P. Burguière, ავტორი მონოგრაფიისა „ინფინიტივის ისტორია ბერძნულში“, აღნიშნავს, რომ „ინფინიტივის მორფოლოგიური სისტემის გაქრობა... დამამტკიცებელია ღრმა ცვლილებებისა, რომლებიც ეხება ზმნის არა მარტო სხვადასხვა ფორმების რიცხვს და რაგვარობას, არამედ მის ფუნქციასაც ფრაზაში.

ამგვარი ცვლილება ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ინფინიტივის გადაგვარებას წარმოექმნას სიცარიელე და დაეტოვებინოს ენა უძლური, გამოეხატა ის, რაც მას ეკისრებოდა... ერთადერთი დამაკმაყოფილებელი ჰიპოთეზა არა მხოლოდ ენათმეცნიერული, არამედ ლოგიკური თვალსაზრისითაც არის ის, რომ ურთიერთმონაცვლე გამოთქმები პარმონიულად მოქმედებდნენ იმ დროს, როცა ინფინიტივმა იწყო შემცირება ხმარებაში... იყო კონკურენცია კილოებს შორის მათ მიერ ინფინიტივის პროგრესულად განდევნის პროცესში⁹⁶.

ახლა კვლავ ძველი ქართულის სინამდვილეში გადმოვინაცვლოთ. ვერაფერს ვიტყვით ამა თუ იმ კილოს გავლენის შესახებ ინფინიტივის რღვევის პროცესზე (კილოებისა და ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ურთიერთმიპართებისა და გავლენების საკითხი დღესდღეობით არ არის სათანადოდ შესწავლილი), მაგრამ ის კი ფაქტია, რომ ძველ ქართულში ურთიერთმონაცვლე კონსტრუქციები დასტურდება: ინფინიტიური, მასდარული თუ სხვა გარდამავალი სახეობის კონსტრუქციები თანაარსებობენ.

ხომ არ შეიძლება იმავე ფაქტებს საპირისპირო შეფასება მივუყვანო, იქნებ შესაძლებელია პარალელური კონსტრუქციების არსებობა ინფინიტივის ჩამოყალიბების პროცესის მაჩვენებლად მივიჩნიოთ? ჩვენის აზრით, ამ ვარაუდის დასაბუთება გაძნელებდა, და აი რატომ:

უძველეს წერილობით ძეგლებში გვხვდება ინფინიტივის ყველა ის სახეობა, რომელიც შემდეგ პერიოდშია დადასტურებული. ამ თვალსაზრისით თუ განვიხილავთ ხ ა ნ მ ე ტ და ჰ ა ე მ ე ტ ტექსტებს, შემდეგ სურათს მივიღებთ:

ინფინიტივი მართავს სახელს სახელობითსა და მიცემით ბრუნვებში:

რამეთუ სათნო-იყო მამამან თქუენმან მოცემად თქუენდა სასუფეველი: ხანმ. ლექც., ლ 12,32.

ოდეს იგი იეზაბელს ხეგულებოდა დაპყრობად ეენაჟი იგი ნაბუთჴსი... ხანმ. მრავალთ. 14,7.

და ხასწავებდით მათ დამარხვად ყოველი, რომელი გამცენ თქუენ: ხანმ. ლექც., მ 28,20.

ესრე შეუენის აღსრულებად ყოველი სიმაართჴ: ხანმ. მრავალთ. 6,10.

და თანამეინაჴეთა ბრძანა მიცემად იგი მას: ჰაემ. მ 14,10.

⁹⁶ P. Burguière, Histoire de l'infinitif en grec, Paris, 1960, გვ. 8—9.

და არცაღა ჩაქუეებითა ვის ქელ-ჰეწიფა შე ბო რ კ ი ლ ე ბ ა დ
იგი: ჰაემ. მრკ 5,3.

და ჰიყო ვითარ ერი დაესხმოდა მას სმენად ს ი ტ ყ უ ა ს ა
ღმრთისასა: ჰაემ. ლ 5,1.

ინფინიტივი „იწყო“ და „ჰნებაეს“ ტიპის ზმნებთან:

და ჰუბრჩანა მათ შე-რ ე-ღ გ ი ნ ე ბ ა დ მცირედ: ჰაემ. ლ 5,3.

ალუთქუა მას მი ც ე მ ა დ რ ა ლ ც ა ი თ ხო ვ ო ს: ჰაემ. მ 14,7.

...ვერ ქელ-ჰეწიფების მოს ლ ვ ა დ ჩემდა... ჰაემ. ი 6,65; და
იტყოდეს ურთიერთას და ვის ქელ-ეწიფების ც ხ ო ვ რ ე ბ ა დ: ჰაემ.
მრკ 10,26.

ვინაჲ ძალ-გვც აქა გ ა ნ ძ ლ ე ბ ა დ პურითა ესოდენისა ერისა
უდაბნოსა ზედა: ჰაემ. მრკ 8,4 და სხვა.

ინფინიტივი პირნაკლ ზმნებთან:

ჯერ-არს ძისა კაცისა მი ც ე მ ა დ ქელთა კაცთა ცოდვილთა-
სა ჯ უ ა რ ს-ცუმად: ხანმ. ლექც. ლ 24,7.

ჰუადვილშს არს მანქანისა საბელი ქურელსა ნემსისასა
გ ა ნ ს ლ ვ ა დ, ვიდრე მდიდარი შე ს ლ ვ ა დ სასუფეველსა ღმრთი-
სასა: ჰაემ. მრკ 10,25.

ინფინიტივი მიზნის გარემოებათ:

არა მოვედ წ ო ლ დ ე ბ ა დ მართალთა, არამედ ცოდვილთა სი-
ნანულად: ჰაემ. მრკ 2,17.

მირბოდეს თ ხ რ ო ბ ა დ მოწაფეთა მისთა: ხანმ. ლექც. მ 2ბ,6.

მოვიდეს წ ო ნ ა დ ა ც უ ე თ ა დ ყრმისა მის: ჰაემ. ლ 1,59.

აწ ესერა მივალ იერუსალჴმდ მ ს ა ხ უ რ ე ბ ა დ წმიდად: ხანმ.
პრომ. 15,25.

ხ ა ნ მ ე ტ და ჰ ა ე მ ე ტ ტექსტებში სულ 52 მაგალითი შეგვჩ-
და „ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარისა“. ამათგან 11 შემთხვე-
ვაში იგი შეიწყობს პირდაპირ ობიექტს. მცირე მოცულობის ტექსტ-
ში დაღასტურებული ზმნური მართვის შემთხვევები მოწმობს, რომ ეს
თვისება (ზმნური მართვის ძალა) და ინფინიტივის სხვა ფუნქციები
არაა ახალი „აღქოცად“ ტიპის სიტყვებისათვის. ზემოთქმულს უნდა
დაემატოს აგრეთვე ის, რომ ეს ფორმები ფართოდაა გავრცელებული
ძველ ქართულ ნათარგმნ და ორიგინალურ ძეგლებში. ამ თვალსაზრი-
სით საინტერესოა ოთხთავის ტექსტის ჩვენება.

ი წ ყ ო ზმნა 71-ჯერ გვხვდება და მას ყველა შემთხვევაში „აღქო-
ცად“ ტიპის ფორმები ერთვის.

ქ ე ლ-ე წ ი ფ ე ბ ი ს — 58 შესაძლებელი შემთხვევიდან 54-ში ინფინიტივია, 4 შემთხვევაში — მასდარი სახელობით ბრუნვაში.

შ ე უ ძ ლ ო — 19 შემთხვევიდან ცხრამეტივე ინფინიტივს დაიბრუნეს.

შ ე მ ძ ლ ე ბ ე ლ ვ ა რ	— 28	შემთხვევიდან	— 28
შ ე ს ა ძ ლ ე ბ ე ლ ა რ ს	— 9		— 9
ძ ა ლ-მ ი ც	— 24		— 24
ა ც ა დ ე	— 10		— 10
ე გ უ ლ ე ბ ი ს	— 15		— 11
ჭ ე რ-ა რ ს	— 55		— 35 (ინფინ.). 20 (მასდ.)
ბ რ ძ ა ნ ა	— 27		— 14

როგორც ჩანს, ინფინიტივის ხმარება კანონზომიერია ამ ზმნებთან და საკმაოდ გავრცელებული.

რა მდგომარეობაა V—XI საუკუნეების სხვა თხზულებებში?

რიგ შემთხვევებში ძეგლთა შორის შეინიშნება მცირეოდენი განსხვავებები როგორც ინფინიტივის გამოყენების ინტენსიურობის, ისე მის მიერ სახელთა მართვის თვალსაზრისით. ეს შეიძლება გამოწვეული იყოს მწერლის თუ გადაწერის სტილით, სათარგმნი ენის გავლენით, თემატიკით თუ სხვა ფაქტორებით. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ არსებითი ხასიათის სხვაობას არა აქვს ადგილი. მაშასადამე, შეიძლება განზოგადდეს ზემოაღნიშნული დებულება ძველი ქართულის მიმართ და ითქვას, რომ ინფინიტივის ხვედრითი წონა დიდია ძველ ქართულში.

მეორე დასკვნა, რომელიც ძველი ქართულის მასალის ანალიზიდან გამომდინარეობს არის ის, რომ ინფინიტივის ამ თავისებური სახეობის შემდგომი განვითარების ტენდენცია არ შეინიშნება. ხოლო რამდენადაც მეთერთმეტე საუკუნის შემდეგდროინდელი ძეგლების შესწავლით ირკვევა, რომ ინფინიტივი თანდათანობით გამოდის ხმარებიდან, გვაქვს უფლება მისი ქრობის ტენდენციები ძველ ქართულშივე ვეძებოთ.

ინფინიტივი XII—XVIII საუკუნეების ძეგლებში

საკითხის ისტორიულ ასპექტში განხილვა გვიჩვენებს, რომ ინფინიტივი თანდათან გამოდის ხმარებიდან, მის ადგილს ძველ ქართულშივე არსებული მონაცვლე ოდენობები იჭერენ.

ამ თვალსაზრისით შევაშოვნეთ მეთერთმეტე საუკუნის შემდეგდროინდელი ძეგლები.

ცნობილია, რომ გ. მთაწმიდლის თხზულება „ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი“ (XI ს.) ძველი ქართულის ნორმებს მისდევს, მაგრამ რიგ შემთხვევებში ახალი ფორმების ხმარებისადმი იჩენს მიდრეკილებას, რაც შეიძლება გამოვლინდეს „ფონეტიკურ საკითხებში, სახელთა ბრუნებასა და ზმნის უღვლილებაში, სინტაქსურ მოვლენებსა და სიტყვების შერჩევაში“¹. ეს ტენდენცია ხელშესახებია ჩვენთვის საინტერესო ფორმათა ხმარებაშიც.

ძეგლში ჩვეულებრივია ინფინიტივის შემცველი წინადადებები ...ჯერ-იჩინა გამოჩინებად ...2,3; აღვისწრაფდი ხილვად... 45,7; ...იწყეს ზრახვად შჯულისა: 53,3; არა იკადრონ მოკსენებად: 76,2 და მისთანები.

მაგრამ ზმნური მართვის შემთხვევები ძალიან იშვიათად გვხვდება, სულ ორიოდ მაგალითის დასახელება შეგვიძლია:

და ვერარას იკადრებდეს უწყესოსა საჟმესა ჟმნად: 98,6.

...იწყო გმოზად ჭრისტეანეთა უბიწოსა სარწმუნოებასა: 53,4.

ამიტვისკა პოვა საწყალობელი ვინმე, ... რომელი შემძლებელ იყო დატევენად ყოველსა ძალსა მისსა: იქვე, სვნაქს. რედ. 59,29.

ავტორი უპირატესობას აძლევს ინფინიტივის ადგილას ზმნის ან მასდარის ხმარებას, ზოგჯერ რთულ ქვეწყობილ წინადადებასაც მიმართავს: ენება... შეწირვამ... მსხუერპლისამ: 79,3; უბრძანა მოღება

¹ ა. შანიძე, გიორგი მთაწმიდლის ენა „იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრების“ მიხედვით, გვ. 81—82.

ცეცხლისაჲ: 79,10: არა ჯერ-არს ესრეთ უქამოდ აღსვამ მამისა: 105,4: უბრძანა, რაჲთა გორგის დაუტეოს შამობაჲ: 39,2 და სხვ.

ყოველივე ამის გამო მოსალოდნელი იყო, რომ შემდეგდროინდელ ძეგლებში ასეთივე მდგომარეობა იქნებოდა², მაგრამ ფაქტობრივი ვითარება სხვაა.

„გორგი ათონელის ცხოვრება“³ მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში დაიწერა, ტექსტი გამოცემულია XII საუკუნის ხელნაწერის მიხედვით. სურათი ასეთია: ჩვეულებრივია ინფინიტივის ხმარება ყველა ფუნქციით და, რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, ინფინიტივი მართავს დამატებას სახელობით და მიცემით ბრუნვებში:

აწ ბრძანენ მეფობამან შენმან მოცემად ტყვეჲ: 197,14.

...კადნიერ ვიქმენ ქელყოფად საქმესა ამა დაღსა და სულიერსა უწყებასა მითხრობად და წინადადებად ცხობებასა და მოლუაწებასა ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგისსა... 214,22.

აგრეთვე: ...განძლიერებად უძღურებაჲ ჩემი: 212,4; ...მოსრვად ნათესავსა: 208,11; ...სიკუდილსა მითხრობად: 211,18; სწავლად მორჩილებასა, ...მიცემად კორცსა და სისხლსა ქრისტესსა: 207,1: ...ცნობად ნებასა ღმრთისასა: 204,18; ...გამოღებად ნაყოფსა: 191,10⁴ და სხვ.

საინტერესოა აგრეთვე მეორე თხზულება — „რაჲდენ პირველმოწამის მარტვილობა“⁵, რომელიც XII საუკუნის მეორე ნახევარში დაწერილი, ხოლო გამოცემულია XVIII საუკუნის ხელნაწერის მიხედვით. მოცულობით ეს ძეგლი დაახლოებით ხუთჯერ ნაკლებია „გორგი ათონელის ცხოვრებაზე“, დროის მიხედვით მერმინდელია, მაგრამ მდგომარეობა არ იცვლება: ინფინიტიური კონსტრუქციის ოცამდე შემთხვევაა დასტურდება. აქედან ხუთი ზმნური მართვის ძალას ავლენს:

...სურვიელ ხართ სმენად ზედა მიწე ვენილობასა მოქალაქობისა მისისასა... 241,36.

2 იხ. არ. მარტიროსოვი, მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის..., გვ. 58.

3 ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, 1946, გვ. 189—214.

4 „გორგი მთაწმიდლის ცხოვრების“ ენას ნ. გოგუაძის სპეციალური წერილი მიეძღვნა. ავტორი სხვა დამახასიათებელ მოვლენათა შორის ინფინიტიური კონსტრუქციების საკითხსაც სათანადო ყურადღებას უთმობს: იხ. „გორგი მთაწმიდლის ცხოვრების ენა“, ფილოლოგიური ძიებანი, I თბილისი, 1964, გვ. 45—47.

5 ძველი ქართული ლიტ. კრესტომათია, გვ. 241—246.

...იგიცა ღირს იქნეს შეესაღწა სასუმელსა უკუდავე-
ბასა: 242,38.

ასევე: ...მსახურებად ცეცხლსა: 246,3; ...აღრიცხუად სიმრავლე-
სა: 241,26; ...დიდების-მეტყუშლებად ქრისტესსა... 241,34.

„ქართლის ცხოვრების“ სხვადასხვა საუკუნის თხზულებათა ენობ-
რივი ანალიზი საშუალებას გვაძლევს თვალყური ვადევნოთ ჩვენთვის
საინტერესო მოვლენას ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე.

„ქართლის ცხოვრება“ საერო მწერლობის ძეგლადაა მიჩნეული⁶,
მაგრამ ენობრივი თვალსაზრისით იგი ძველი ქართული სასულიერო
მწერლობის ენის ტრადიციათა გაგრძელებას წარმოადგენს და ერთ-
გვარი კონსერვატიულობით თითქოს ემიჯნება კიდევაც საერო მწერ-
ლობის მეორე და ძირითად შტოს: „ვეფხისტყაოსანს“, „ვისრამიანს“,
„ამირან-დარეჯანიანს“... ასეთი დასკვნის საფუძველს გვაძლევს, პირ-
ველ ყოვლისა, ინფინიტიური კონსტრუქციების გავრცელებულობი-
სა და სახეების შესწავლა ამ ძეგლებში.

ამ თვალსაზრისით შესწავლილია „ქართლის ცხოვრების“ ორივე
ტომის ყველა თხზულება. აქ განვიხილავთ მხოლოდ მეორე ტომის
ძეგლებს, რომლებიც XIII—XVII საუკუნეებს განეკუთვნებიან⁷.

შეიძლება ითქვას, რომ განხილულ ძეგლებში „აღტოვად“ ტიპის
ფორმები ფართოდაა გავრცელებული, სულ შეიდასამდე შემთხვევა
აღინუსხა. აღსანიშნავია ისიც, რომ აქ თავს იჩენს ინფინიტიური
კონსტრუქციის ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ყველა შე-
საძლებელი სახეობა.

მიუხედავად ამისა, საგრძნობია განსხვავება ძველი ქართულისაგან,
რაც, პირველ ყოვლისა, გამოიხატება ისეთ შემთხვევათა სიხშირეში,
რომლებშიც მოსალოდნელი ინფინიტიური კონსტრუქციის მაგივრად
მონაცვლე კონსტრუქციები იხმარება (მასდარი სახელობით ან მიცე-
მით ბრუნვებში, მომავლის მიმღეობა ვითარებით ბრუნვაში, ზმნური
შესიტყვება...).

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ზმნური მართვის შემთხ-
ვევები, რომელთა რაოდენობა ინფინიტიურ კონსტრუქციათა საერთო
რაოდენობასთან შედარებით მცირეა (შეფარდება ასეთია 700:30),
მაგრამ თვით ფაქტი სახელთა მართვის არსებობისა მეტყველებს იმა-

6 ს. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 046.

7 როგორც „ქართლის ცხოვრების“ გამომცემელი ს. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს,
მეორე ტომში წარმოდგენილია ის საისტორიო თხზულებები, რომლებიც ეხება
XII—XVII საუკუნეთა საქართველოს ისტორიას, გიორგი მესამის დროით დაწყე-
ბული ეოდრე XVII საუკუნის დასასრულამდე. მაშასადამე, არც ერთი მათგანი
XII საუკუნეზე აღრინდელი არ შეიძლება იყოს.

ზე, რომ საისტორიო თხზულებათა ავტორები ძველი ქართულის ნორმებს მიჰყვებიან.

ეს ბუნებრივიცაა, ვინაიდან ისინი ძველი ქართულის ტრადიციებზე არიან აღზრდილნი, აქვთ სამწერლობო ენისა და წყაროების კარგი ცოდნა. თუ ეს ნორმები ბოლომდე არ არის გატარებული, ალბათ, იმიტომ, რომ საისტორიო თხზულებათა დამწერნი თავს ვერ აღწევენ მათი თანამედროვე ენის გავლენას.

დავსახელებთ ზმნური მართვის რამდენიმე მაგალითს. ობიექტი სახელობით ბრუნვაშია:

...და შენ გობრძანებია ქართველთათვის აღებად კრმალი მუსლუმანთა კოცად: ისტ. აზმ. 93,4.

ითხოვა მანცა მშუდობა და აღუთქუა მოცემად ურიცხვ საქონელი: იქვე, 106,11.

ამიერიითგან განგება ღირს, რომელმან შეუძლოს აღწერა მიცემად წარმართებანი თამარის საქმეთანი... ცხ. მფ. მფ. თამ. 123,20.

იწყო კითხვად ვაქარმან მან მიზეზი შთაგდებისა მისისა ზღუად: ეამთაღმწ. 202,5.

და ვერეინ იკადრა გამოთხოვად გუამი მეფისა: იქვე, 292,4.

და ესრეთ მოქადულ იყო დაპყრობისათვის საქართველოსა... რათამცა კელეწიფა პყრობად პირი ყოვლისა ქუეყანისა: ახ. ქ. ცხ. 11, 455,13.

...მნებაეს ახალ-აღმოცენებული იგი მწუანვილი მოღებად ჩემს წინაშე: ახ. ქ. ცხ., 111, 535,20.

და ამან არა თავს-იღვა დაფარვად საქმე ესე: იქვე, 538,15.

ობიექტი მიცემით ბრუნვაშია:

...ლიხთ-იმიერიითგან იყო წესი დადგმად გვრკნსა თავსა სამეფოსა... ისტ. აზმ., 26,23 (ერთ-ერთ ხელნაწერშია — გვრკვნისა).

ნეფსით არაეინ მართლმადიდებელთაგანი იკადრებს მღვდელმოქმედებასა სეფისკუერს თქუენ... მოცემად: იქვე, 82, 9—10.

ამისთვის კელ-ყო აღშენებად საყოფელსა გამმარჯუებელსა მისსა ზეშთაყურთხელსა ვარძიისა ღმრთისმშობელსა: იქვე, 90,23.

...იწყო აღლესვად ორპირსა მახვლსა... ცხ. მფ. მფ. თამ. 117,11.

...იწყო შენებად შუამთას მონასტერსა დედისა ღმრთისასა... ახ. ქ. ცხ., 111, 492,15.

...მძლავრებით აიძულებდეს ფერკითა დათრგუნეად ხატ-სა მას: იქვე, 495,20.

ვერღარა შეუძლეს ტკრთად ბოროტის ყოფასა ოს-თასა: იქვე, 500,18 და სხვა.

როგორც ითქვა, „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებები ანფინი-ტივის გამოყენების თვალსაზრისით ძველი ქართულის ნორმებს შა-ყვებიან. მაგრამ ისეთი ფორმების არსებობა, როგორიცაა „დაუწყეს ღენა“: 355,17; „დაუწყო ბრძოლა“: 55,20; „დაუწყეს ზურაბს ლაპა-რაჟი“: 409,21; „დაუწყო მტერობა“: 413,4 და მისთანები ნათლად შე-ტყველებენ, რომ ეს ნორმები საგრძნობლადაა შერყეული და თხზუ-ლებათა შემდგენლები ხალხური, სასაუბრო ენის ძლიერ გავლენას გა-ნიცდიან.

საისტორიო თხზულებათა ენობრივი თავისებურებები თავს იჩენს ვახუშტის ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ იმ განსხვა-ვებით, რომ ზმნური მართვის შემთხვევები ამ უკანასკნელში არ დას-ტურდება. არქაული სტილით გამოირჩევა წიგნის შესავალი ნაწილი („მკითხველთათვის სიტყვა რაჟსათვის არს შრომა ესე“), სადაც ავტორი ზოგადად მსჯელობს ნაშრომის დანიშნულებაზე. ხშირია ასეთი კონს-ტრუქციები: „...კვალადცა ჯერ არს კითხვად და არა უგულებელს ყო-ფად...“ 3,1; „ჯერ არს რიცხვად“: 3,8; „...ჯერ არს ცხორებად“: 2,33; „...არავის ძალუცს მოქცევად“: 1,6; „...არღარა შემძლებელ ვართ ქელ-ყოფად“: 1,9; „...იწყიან ბრძოლად“: 15,21 და ა. შ.

ინფინიტივის შემცველი წინადადებები გვხვდება შრომის ძირი-თად ნაწილშიც (განსაკუთრებით იწყო ზმნასთან), მაგრამ მათი რაოდენობა მცირეა.

სურათი გამარტივებულია საერო პოეზიასა და მხატვრულ პრო-ზაში. ზმნური მართვის შემთხვევები აქ უკვე აღარ გვხვდება. ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს „ვეფხისტყაოსანი“, თუმცა აქაც ასეთი შემთხვევები საძებარია:

...კვლა გაგზავნეს სხვანი კაცნი სასიძოსა მოყვანებად: 516.

...ფატმან ფერხთა მოეხვია: არა ღირს ვარ პირსა ჰკრე-ტად...: 1119.

...ჩემნი სპანი მოვიდიან საჰერეტლად და ჩემად ქებად,

ვერ იტყვიან, ვერ მიმხვდარან ქებასაცა მოხსენებად: 453.

8 ამ თვალსაზრისით შესწავლილია „ვეფხისტყაოსანი“, „ვისრამიანი“, „ამი-რან-ღარეჯანი“, „რუსულანი“, „სიბრძნე სიტყუისა“...

თუ მიჯნური ვარ, ერთი ვხამ ხელი მინდორთა მე რებად:
არ მარტო უნდა გაჰრილი ცრემლისა სისხლსა ფერე-
ბად? 784.

ყველაზე მეტად გავრცელებული და აქტიურად მოქმედ: ჩანს მიზნის გარემოებითი კონსტრუქცია, გვხვდება ინფინიტივის გამოყენების სხვა შემთხვევებიც. „ვეფხისტყაოსანი“, „ამირან-დარეჯანი“ და „რუსუდანიანი“ ერთნაირ ვითარებას გვიჩვენებენ ამ მხრივ. რამდენიმე მაგალითს დავასახელებთ.

მიზნის გარემოებითი ინფინიტივის ნიმუშებია:

გათენდა, ბანად წავიდა მზე, სოფელს შუქ-ნაკიდები: ვტ. 1255; მუნ გარდავხე მოსვენებად... იქვე, 591; მოვიდა ნახვად ყოველი მის ქალაქისა კრებული: იქვე, 676; ...ზღვათა მეფისა ასულისა გამოყვანებად წადი... ამირანდარეჯ., 11,4; წამოდგეს ყოველნივე ხედვად... და დადგეს კვრეტად: იქვე, 17,24—25; ოც დღეს მას კლდეში იყვნეს... ზიდვად თვალისა და მარგალიტისა... რუსუდ. 62,10; ...როგორც მუხლის კოცნად წარდგეს, ზავ უკუმოხლტა... იქვე, 97,2

გარდაშვალ ზმნებთან: მეფემან ახმა ღურაჯთა მითხრა მიტენად ქალისა... ვტ. 342; გულსა სევდა შემეყარა, ვიწყე ქირთა მოპოვნებად: იქვე, 516; ...დაიწყო შექირვებად და კითხვად: ამირანდარეჯ. 35,18; გვიბრძანა წვევად: იქვე, 176,18; ...ხელვეყა მისთა საფლავთა შენებად: რუსუდ. 158,12; რომლითა ენითა შეუძლო ქებად და შესხმად მოწყალებათა და სიმდაბლეთა მისთა; იქვე, 157,4 და სხვ.

გარდაუვალ ზმნებთან: ...სიბერისაგან დიდისა ველარ შემძლებელ ვარ წინაშე თქუენსა მოსვლად: ამირანდარეჯ. 8,30; ვერ შემძლებელ არს ენა ჩემი წარმოთქმად და გული ჩემი თავს დებად: რუსუდ. 600,31; ვინ შემძლებელ არს ქველის მოქმედებათა შენთა აღრიცხვად: იქვე, 599,31 და სხვ.

პრედიკატულ წევრად: ...კურთხეულმცა აზრის მიწა იგი, რომელმან ზავისებრი ნაყოფი გამოიღო, რომელი ადრე მოსვლად არს თქვენსა წინა: რუსუდ. 93,18.

„ვისრამიანა“ და „სიბრძნე სიცრუისაში“ მხოლოდ მიზნის გარემოებითი კონსტრუქციები გვხვდება და ისიც იშვიათად, მაგალითად:

და ყოვლისა ქვეყანისა დედანი კვრეტად მოვიდეს:
ვისრ. 7.23. ...უველანი მისდა ნახვად მოდიოდეს: იქვე, 48.14.

...თუცა მეფე იყო, კაციმცა გაეგზავნა პოვნად სიბრძნ.
სიცრ. 43.10; შეცილებაზე წავიდნენ ყადთან კითხვად: იქვე,
45.15: ერთი მეპატრონე შევიდა მარანსა თვისსა ნახვად ღვინისა:
იქვე, 76.2 და სხვ.

საერო მწერლობის ძეგლთა მაძალაში ორი მომენტი იქცევს ყუ-
რადლებას:

1) როგორც ითქვა, ინფინიტივის ზმნური მართვის შემთხვევები
აღარ შეინიშნება, მასთან დაკავშირებული სახელი ჩვეულებრივ ან ნა-
თესაობითში დგას, ან ნანათესაობითარ ვითარებითში. ზმნური მარ-
თვის ადვილს იჭერს მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაქსური დამოკი-
დებულება. გვაქვს: ...ზღვევად სისხლისა... (ამირანდარეჯ.), ...ჭაბუ-
კობისა ძებნად... (იქვე) და მისთანები. პარალელურად შეინიშნება
ტენდენცია შეთანხმება ფორმალურად სრული სახით გამოიხატოს:
ძებნად მისად, წერად წერილისად და სხვა. ასეთი
შემთხვევები ჩვეულებრივ მიზნის გარემოებით ინფინიტივთან დას-
ტურდება.

გამოჭრილ ვარ სახლით ჩემით ვით ირემი ძებნად წყლი-
სად: ვტ. 855; ხამს დავსხდეთ ქმნად ღიმილისად: იქვე,
1350.

შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ღონის გაჩე-
ნა რითმის თუ კეთილზმოვნების საჭიროებითაა გამოწვეული.

შტრ. შერმე ვიშიშვი, მეფეო, თქვენად კადრებად
ამისად:

..ცთების და ცთების, სიკვდილსა ვინ არ მოელის
წამისად;

მოვა შემყრელი ყოველთა ერთაგან ღლისა და
ღამისად.

თუ ვერა გნახე ცოცხალმან, ყოფამცა მქონდა
ეამისად: 801.

ანას მხარს დაუჭერდა ის ფაქტი, რომ ღონი ზოგჯერ, გვხვდება
იქ, სადაც მისი ხმარება გაუმართლებელია: იგი თანაირ მრავლობითსაც
ერთვის: ვინ დამბადა, შეძლებაცა მანვე მომცა ძლევად მტერთად:
792.

ასეთი ახსნა დამაკმაყოფილებელი არ იქნება, ვინაიდან სრული
შეთანხმების შემთხვევები გვხვდება ტაევის შიგნითაც და პოო-

ზაულ თხზულებებშიც:

გიგობს გაქრა ძებნად მისად: გავარდნა და
ველსა რბოლა: 585;

კვალრა ზოტბა ქებად მისად, სასახენი
დიდნი სახნა: 1047 და სხვ.

წაველით ჩვენცა შევლად აბან ქამანისძისად: ამი-
რანდარეჯ., 73,30; ძებნად მისად წასულა იგი ლომთა ლომი
ნოსარ ნისრელი: იქვე. 25,25 და სხვ.

ღონი ჩნდება მსაზღვრელის პრეპოზიციულად ხმარების დროსაც:
წამოსულხარ ჩემად ძებნად... ვტ. 300; კვლა მოვიდე შენად
ნახვად... იქვე. 665;

...აწ რადგან თქვენ მისად ძებნად მიხვალთ, მეც დამიც
გული თქვენთანა: ამირანდარეჯ. 26,17; ავსიტყვამ მეფის უნახაობა
ველარ გასძლო და წავიდა მათად ნახვად: სიბრძნ. სიცრ. 33,9
და სხვ.

2) ისეთი სახელები, როგორიცაა ლხინი, ნადიმი, ომი, ძილი...
სპეციფიკური სემანტიკის გამო მასდარის უფლებებით სარგებლობს,
მათი ვითარებითი ბრუნვის ფორმა სათანადო კონტექსტში მიზნის გა-
რემოებას გამოხატავს:

...ქამა და სევა ძილად დაწვა: რუსულ. 43,16.

...ოთხი ათასი კაცი ნადიშად დაჯდებოდა: იქვე, 95,4.

და მეოთხესა დღესა გვაწვიენეს ნადიშად სხვასა სახლსა ცო-
ტასა: ამირანდარეჯ. 89,19.

ჰკითხა ინდო კაბუკმან: — აქა ჩემად ომად მოსრულხარო? იქ-
ვე, 45,27 და სხვ. შდრ. ახალი სალიტერატურო ქართულის ვიზი-
ტად ჩამოვიდა... ვიზიტად ეწვია... და მისთანები. მა-
გალითად, მოსკოვში ოფიციალურ ვიზიტად ჩავიდნენ
კაპოზის სახელმწიფოს მეთაური... და მისი თანმხლები პირნი: გაზ.
„თბილისი“, 1960, 29/1, გვ. 1: ...ვიზიტად ეწვია... გაზ. „თბი-
ლისი“, 1960, 23/1, გვ. 1.

სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთხელაა აღნიშნული, რომ სა-
შუალო საუკუნეების ძეგლთა ენა არ არის ერთგვაროვანი. ცნობი-
ლია, რომ მეთორმეტე საუკუნიდან სალიტერატურო ენაში შეიქრა
მძლავრი ნაკადი ცოცხალი მეტყველებისა, რამაც სალიტერატურო ენის

9 ამგვარი გამოთქმები განსაკუთრებით იკიდებს ფეხს პრესის ენაში.

განვითარება ახალი გზით წარმართა: დასაბამი მიეცა ახალ ქართულ სალიტერატურო ენას¹⁰. ჩვენ მიერ ზემო განხილული ძეგლები („ვეფ-ხისტყაოსანი“, „ამირან-დარეჯანი“, „ვისრამიანი“; „რუსუდანი-ანი“, „სიბრძნე სიცრუისა“) ქართული ენის განვითარების ამ ძირითად ხაზზე ძევს. ამიტომ, რომ შესაძლებლად მივიჩნიეთ ჩვენთვის საინტერესო საკითხის განხილვისას ძირითადად მათ დავყვარდნობოდით. ამ ძეგლთა მიხედვით შეიძლებოდა დაგვესკვნა, რომ ინფინიტივი თანდათან გამოდის ხმარებიდან. მეჩვიდმეტე საუკუნის ძეგლებში იგი ჯერ კიდევ გვხვდება. შედარებით სიცოცხლისუნარიანი ჩანს მიზნის გარემოებითი კონსტრუქცია.

ძეგლებში განსხვავებული ვითარება დატურდება. მათი შედარება ამ თვალსაზრისით ნათელს ხდის, რომ მათ შორის არსებული განსხვავებანი იმდენად ქრონოლოგიური ხასიათის არ არის, რამდენადაც სტილისტურის. „ამირან-დარეჯანი“ და „ვისრამიანი“ ერთი ეპოქის თხზულებებია (XII ს.), „რუსუდანიანი“ და „სიბრძნე სიცრუისა“ სხვა ეპოქისა (XVII ს.), მაგრამ „გამოცხადებად“ ტაპის სიტყვათა გამოყენების თვალსაზრისით, როგორც დავთანხეთ, „რუსუდანიანი“ აღრინდელ ძეგლებთან ერთიანდება, ხოლო „ვისრამიანი“ — გვიანდლებთან.

შენიშნულია, რომ თვით ერთი თხზულების ყველა ადგილი ერთი და იმავე სტილით არ არის გამართული. მაგალითად, „რუსუდანიანი“ გვხვდება ანდერძები, მიცვალებულთა დატირება, წერილები, სადაც ავტორი ამაღლებულ, მაღალფარდოვან სტილს მიმართავს, მაშინ როდესაც თხზულების ძირითად ნაწილში თხრობა სადაა და მარტივი¹¹. მაღალფარდოვანი სტილის შემქმნელ ერთ-ერთ საშუალებას ინფინიტივის გამოყენებაც წარმოადგენს. დავამოწმებთ ერთ ადგილს: აქა ფრიდონისაგან პაპასთან გასამჟღავნებელი წიგნის მიწერა:

„ეჰა, ჩენის კეთილისა ანბისა სმენისა მეძიებელნო... მოგითხრობ აჰისად ნაცვლად სიტყვითა საზარელითა საქმეთა განსაქროთმელთა.. ვერ შემძლებელ არს ენა ჩემი წარმოთქმად და გული ჩემი თავს დებად, გარნა არა დრო მცემს სულთქმისა საღმობანი და მწვენ გონებისა ურვანი...“ და სხვ.

XII—XVIII საუკუნეთა ლიტერატურა ქანრობრივი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა: გვაქვს საერო პოეზიაცა და მხატვრული პროზაც, ისტორიული და დიდაქტიკური თხზულებები, საკანონმდებლო

10 არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 018.

11 ივ. გიგინეიშვილი, „რუსუდანიანი“, იხ. რუსუდანიანი, ილია აბულაძისა და ივანე გიგინეიშვილის რედაქციით, გვ. XXIX.

ხასიათის ძეგლები და საბუთები. სხვადასხვა ქანრსა და თემატიკას განსხვავებული სტილი შეესაბამება. ამა თუ იმ თხზულების ავტორი სხვადასხვაგვარი მომზადებისაა. მათი უმრავლესობა ძველი ქართულის ტრადიციებზეა აღზრდილი. ამიტომ ისინი სათანადო შემთხვევაში თავისუფლად მიმართავენ ძველი სამწერლო ენისათვის დამახასიათებელ მორფოლოგიურ მოვლენებსა და სინტაქსურ კონსტრუქციებს, თუმცა ამავე დროს თავისი თანამედროვე სასაუბრო ენის ძლიერ გავლენასაც განიცდიან. ამიტომაც, რომ საშუალო საუკუნეების ენა ნარევი ხასიათისაა და მკაცრ ნორმებს მოკლებულა¹².

სტილებრივი განსხვავებანი ძველ ქართულშიც შეინიშნება, იმ ენაში, რომელიც მტკიცედ ჩაპოყალბებული ნორმებით ხასიათდება და ქანრობრივად შედარებით ერთფეროვან ლიტერატურას ემსახურება. მაგალითისათვის შეიძლება შეგვედარებინა გიორგი მთაწმიდლის თხზულებები, ერთი მხრივ „იოვანეს და ეფთჳმეს ცხორება“ და მეორე მხრივ, მის მიერ ნათარგმნი „ექუსთა ღლეთაჲ“¹³ და „თარგმანებაჲ ქებისა ქებათაჲსა“¹⁴. ეს უკანასკნელნი ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის ნორმებს მიჰყვებიან, კერძოდ, ინფინიტივი ფართოდაა გამოყენებული, ზმნური მართვის შემთხვევებიც დასტურდება, მაშინ როდესაც „იოვანეს და ეფთჳმეს ცხორებაში“ მდგომარეობა გამარტივებულია (იხ. ზევით). აქ, რა თქმა უნდა, სათარგმნი ენის გავლენაცაა გასათვალისწინებელი.

სტილის თვალსაზრისით სხვაობა განსაკუთრებით თვალში საცემია XII—XVIII საუკუნეების თხზულებებში.

საგრძნობია განსხვავება სულხან-საბა ორბელიანის „სწავლანისა“¹⁵ და „სიბრძნე სიცრუისას“ შორის: ამ უკანასკნელში მხოლოდ მიზნის გარემოებითი ინფინიტივი გვხვდება, „სწავლანიდას“ კი შეიძლება დავგესახელებინა ინფინიტივის გამოყენების სხვა შემთხვევების არაერთი მაგალითი:

...ვინაჲთჳან უვეცხოლდ შიშველი იშვებო ს კაცი, თვინიერ ვეცხლისაჲცა შემძლებელ არს ცხორებად საბა, III, 110,7.

¹² ივ. გიგინეიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. XXV.

¹³ ბასილი დიდი, ექუსთა ღლეთაჲ, ტექსტი გამოსცა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ, თბილისი, 1947.

¹⁴ ხელნაწ. A—55, გ. ნოსელის თხზულება გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო გ. კიკნაძემ.

¹⁵ სწავლანი თქმულნი სულხან-საბა ორბელიანის მიერ: თხზულებანი, III, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ი. ლოლაშვილმა, 1963.

ვინ შემძლებელ არს ბრძანებასა ღმრთისასა შეცვალებად: იქვე, 322,22.

...გიბრძანათ კეთილად მწყსად: იქვე, 209,38.

...არცა დათრობად აიძულებდა: იქვე, 105,30 და სხვ.

შუასაუკუნეების ძეგლთა შესწავლა სტილის თვალსაზრისით მეტად რთულ პრობლემაა და ჩვენი მიზნის სფეროს სცილდება. ჩვენთვის აშკარად არსებითია ის, რომ ინფინიტივი გვხვდება XVII—XVIII საუკუნეების საშწერლო ენაში. იგი, ასე ვთქვათ, დარბაისლური, მაღალფარდოვანი სტილის ერთერთი დამახასიათებელი ხერხია.

ინფინიტივის გამოყენებას არ ერაღება „კალმასობის“ ავტორი. შემთხვევები ინფინიტივის ხმარებისა XVII—XVIII საუკუნეების პოეზიაშიც დადასტურდა. აქაც ძირითადია მიზნის გარემოებითი ინფინიტივი, სხვა შემთხვევათა უპრავლესობა „იწყო“, „აიძულა“ „შემძლებელ არს“ ზმნებთან შეგვხვდა.

— მაგალითად:

მსწრაფლ გამოვიდნენ და იწყეს კედრებად ღვთისა: კალმ. I, 95,27.

მოიღეს ვახშამი და იწყეს ჰამად: იქვე, 239,30:

ესენი გარეთ სახლში დასხნენ და იწყეს უბნობად: იქვე, 179,38.

იწყო თხრობად შემდგომითა ხატითა: კალმ. II, 161,26.

ვერვინ სადა შემძლებელ იქმნა ბრძოლად მისა: იქვე, 86, 22—23.

...მიბრძანებდა მე წერად... იქვე, 29,6.

ვიწყე ამბვის გაღექსვად, დაუწყე მეა წერობა: თანიაშ. ამირანდარეჯ. 4,4.

ნათესავ მოდგმამ გვარ ტომმან მისმან ეს ვიწყე წერებად... დიდმოურ. 475,1.

თქვა: „მოსულხართ ჩემად ნახვად, შემგონებლად, გულის-ღებად“: თეიმ. I, 43,144.

...ვირთვის მოვკვდი და ვეწამე — აღარ მიმიშვა ჰერეტადო: იქვე, 10,61.

იწყო ბანად ფერხთა თვისთა მოწაფეთა, როგორც ხამსო: თეიმ: II, 281,3 და სხვა.

როგორც ცნობილია, მეთვრამეტე საუკუნის სამოციან წლებში ქართული სალიტერატურო ენის ბუნებრივი განვითარების ხაზი შეწყ-

და. რაც ანტონ პირველის მოღვაწეობასთან არის დაკავშირებული¹⁶.
...ენა დამძიმდა უმართებულო ფორმებით. უცხო კონსტრუქციებით და
წარაშრთა მრუდი გზით¹⁷.

შესაძლებელია, ანტონის გავლენას მიეწერებოდეს ის არქაული
სტილი. რომლითაც ზასიათდება „სამართალი ბატონიშვილის დაეთი-
სა“-¹⁸. იგი საკანონმდებლო თხზულებათა წრეს ეკუთვნის, დაიწერა პე-
თრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნეთა მიჯნაზე, მაგრამ გაცილებით ნეტო
არქაულობით ზასიათდება, ვიდრე საკანონმდებლო ზასიათის მეორე
ძეგლი — „ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული“-¹⁹. რომელიც
XVIII საუკუნის დასაწყისშია შედგენილი. დავასახელებთ რამდენიმე
მაგალითს:

უკეთეთ ვინმე იყადროს თვნიერ მეფისა დაღებად ახალ ბა-
ეო, იგი საჰეფოსა ჟურუმითა განიკანონოს ერთისა ორად მოღებო-
თა: სამართ. ბ. დ. 13,9.

ოდეს შეიყარენ ამხანაგად, ნურავინ იყადრებს თვნიერ ანკა-
რიშისა განსწორებისა განსწორებად: იქვე, 11,2.

უნცა ჰსცნას ორგულეა ვისიმე, ჯერ-არს მისდა შესაბანა აღ-
გილსა გამოცხადებად: იქვე, 21,28.

არა აქუს ნებაჲ სნეულსა განსყიდვად მაქულისა რაჲ-
სამე და ნივთისა: იქვე, 27,3.

ხოლო ამისთვისცა ხამს მოხსენებად... იქვე, 101,1 და სხვ.

XII—XVIII საუკუნეების ქართული ენის შესასწავლად განსაკუთ-
რებული მნიშვნელობა ენიჭება ისტორიული საბუთების ენას.

საინტერესოა, გვხვდება თუ არა „გამოცხადებად“ ტიპის სიტყ-
ვები ისტორიულ საბუთებში?

ამ თვალსაზრისით საბუთების სრულად შესწავლა ჩვენი მუშაობის
ამ ეტაპზე არ მოხერხდა, მაგრამ გარკვეული ნაწილის გათვალისწი-
ნება მარცხ შევძელით. მდგომარეობა ასეთია: საბუთების უმრავლესო-
ბა ჩვენთვის საინტერესო ფორმებს არ იცნობს.

16 არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 020.

17 ა. შანიძე, ანტონ I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე: ძველი ქარ-
თული ენის კათედრის შრომები, 9, 1964, გვ. 77—79.

18 „სამართალი ბატონიშვილის დავითისა“, ტექსტი გამოსცა და გამოკლევა და-
ურთო დავით ფურცელაძემ, თბილისი, 1964.

19 ქართული სამართლის ძეგლები, I, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრე-
ბული, ტექსტები გამოსცა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლი-
ძემ, თბილისი, 1963.

ასეთი საბუთები ყოველდღიურ ყოფა-ცხოვრებით საკითხებს ეხება, ცხოვრებისეული მომენტების ამსახველია, შესაბამისად, მათი სტილი სადაა, ბუნებრივი. სპეციალისტების აზრით, ამ ტიპის საბუთების ენა ცოცხალი სასაუბრო მეტყველების ანარეკლს წარმოადგენს. ამის საფუძველზე შეიძლება გაკეთდეს დასკვნა: სასაუბრო მეტყველებაში ინფინიტიური კონსტრუქციების გამარტივება გაცილებით ადრე უნდა დაწყებულიყო, ვიდრე სამწერლო ენაში.

ინფინიტივი გვხვდება ზოგიერთ არქაული სტილით დაწერილ საბუთში. ქრონოლოგიას ამ შემთხვევაში ისეთი დიდი მნიშვნელობა არა აქვს, როგორიც სხვა ფაქტორებს, კერძოდ, გადამწერის განათლების დონეს, ან იმ პირის წარმომავლობას თუ მდგომარეობას, რომელსაც ეს საბუთი ეხება²⁰. მაგალითად, მოსალოდნელია, რომ ანტონ I კათალიკოსისაგან ბოძებული წყალობის წიგნი არქაული სტილით იყოს დაწერილი. ასეთ საბუთში ინფინიტივის ხმარებაც მოსალოდნელია. მართლაც, საბუთის დასკვნით ნაწილში ვკითხულობთ: ...რომელმანცა ამისდა შლად და ქცევად კელ-ყოს, ჩვენთა კანონთა ქვეშე განიკანონოს: დოკ. თბ. ისტ. I, 251,19.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ საბუთების დაწერისას თავისებური სტანდარტი ყოფილა შემუშავებული. განსაკუთრებული არქაულობა საბუთის შესავალ და დასკვნით ნაწილებში შეინიშნება. ინფინიტივიც უმეტესად ამ ადგილას გვხვდება.

მაგალითად:

...ქელ-ყავ და გულს მოდგინედ ვიწყე ძიებად: დოკ. I, 10.9 (1579 წ.).

...ვინცა და რამანცა კაცმან... შეცვალოს და კელყოს ამისად შლად, ქცევად და გამოკუებად... რისხავსმცა დაუსაბამო ღმერთი: იქვე, 10,25 (1579 წ.).

დაახლოებით იგივე ფორმულა მეორდება 1601 წლის საბუთში: აწე ვინცა და რამანცა ძემან... იკადრონ ჩუენგან სურვილით და სასოვეებით მცირეთა ამათ ნალუაშთა შლად და არა დამტკიცებად, ღმერთმან ყოველივე კეთილი გაგებული მისი დაუმტკიცებელ ყოს... იქვე, 13,32.

შდრ. 1698 წლის საბუთი: ვინც ეს ნასყიდობა მოგიშალოს რისხამს თავათ ღმერთი: იქვე, 105,7.

²⁰ ისტორიულ საბუთებთან დაკავშირებული საკითხები დაწერილებითაა განხილული ივ. ქავთარაძის ნაშრომში „ქართული ენის ისტორიისათვის“, XII—XVIII სუეუნეები, თბილისი, 1969, გვ. 2—15.

...მართლმსაჯული ჯდეს განკითხვად საყდართა მათ სამონელთა: იქვე, 115,15, (1701 წ.).

ბუნება ანგელოზთა ვერ შემძლებელ არს ქებად ღიდებისა შენისა... ისტ. საბ. IV, 57, 10—11 (1678 წ.).

პირნი ჩუენნი ვერ შემძლებელ არიან ჯეროვნად ქებად შენდა: იქვე, 60,36.

...დაემყარე შორის ცასა და ქუეყანასა და იწყე დენად მირონისა: იქვე, IV, 13,20 (1629 წ.) და სხვა.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში სალიტერატურო ენაში მომხდარმა რეფორმამ, როგორც ცნობილია, სალიტერატურო ენად აქცია ბუნებრივ სასაუბრო ხალხურ მეტყველებაზე ორიენტირებული ქართული ენა²¹. ამ პერიოდის თხზულებებში ინფინიტივი აღარ გვხვდება. მაგრამ მისი გამოყენების ტრადიცია იმდენად ძლიერია სამწერლო ენაში, რომ მოულოდნელი არ არის იგი მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის მწერალთა ენაშიც დადასტურდეს²², როგორც ერთერთი სტილისტურა ხერხი. ორიოდ მაგალითის დასახელება შეგვიძლია ილიასა და აკაკის მხატვრული პროზიდან:

აქ ცდომა უეჭველია, იმიტომ რომ სწორედ ის თვალია დახუჭვილი, ის ყურია დახშული, რომელიც სკრის სხვის ხედვად, სხვის სმენად: ილია, II, 313,29.

ჩვენ ხედვად და სმენადაც უღონონი ვართ... იქვე, 316,16.

ერთხელ, როდესაც პურის ქამად ისხდნენ დარბაისლები მეფესთან და შეექცეოდნენ ჩვეულებრივად, ვიღაც წვერმოშვებული მესტიერე მოადგათ... აკაკი, VII, 249,7.

ამრიგად, გაირკვა, რომ ინფინიტივი XII—XVIII საუკუნეების სამწერლო ენასაც ახასიათებს. ძველი სასულიერო მწერლობის ხაზს აგრძელებს ამ საუკუნეთა სასულიერო და ისტორიული თხზულებები. განსხვავებულია ვითარება ამავე პერიოდის საერო პოეზიასა და მხატვრულ პროზაში: ინფინიტივის ხმარება შეზღუდულია, ზმნური მართვის შემთხვევები (იშვიათი გამონაკლისის გარდა) აღარ გვხვდება. აქ თავს იჩენს ორი ტენდენცია: ერთი, რომელიც ქართული ენის განვითარების ბუნებრივ ხაზს მიჰყვება და ხასიათდება ინფინიტივის გამოყენების თანდათანობითი შეზღუდვით (ამ ხაზმა საბოლოოდ ინფინიტივის სრულ გაქრობამდე მიგვიყვანა) და მეორე ტენდენცია, რომელიც ცდილობს ძველი ქართულის სხვა ენობრივ თავისებურებებთან

21 არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 025.

22 გ. შალამბერიძე, ილია ჭავჭავაძის ენა, თბილისი, 1965.

ერთად შეინარჩუნოს ინფინიტივიც, როგორც ერთ-ერთი სტილის-
ტური ხერხი.

თავი IV

ინფინიტივი ქართული ენის დიალექტებში

ძველი ვითარების კვალი ზოგიერთ დიალექტშია შემორჩენილი. აქ უკვე აღარ ჩანს ინფინიტივის ხმარების ის მრავალფეროვნება, რომელიც საერო მწერლობის ძეგლებში ჯერ კიდევ შეიმჩნეოდა (იხ. ზევით). მთის კილოებში მიზნის გარემოებითი ინფინიტიური წინადადებებილა გვხვდება და ისიც გარკვეულ შემთხვევებში. ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს თუშური (ამაზე ქვემოთ).

ხევსურულის გარდა, რომელზედაც ჩვეულებრივ ამ კონტექსტში მიუთითებენ ხოლმე²³, შეიძლება დაგვესახელებინა მთიულური, ფშაური, თუშური, აგრეთვე ზემორაქული. განსახილველი ფორმების ოდნავ სახეცვლილი ვარიანტები დასტურდება მოხეურში, გუდამაყრულში, თუშურში, ფშაურში, ხევსურულსა და ინგილოურში.

საილუსტრაციო მასალას მოვიყვანთ დიალექტების მიხედვით.

ხ ე ვ ს უ რ უ ლ ი: წავიდა ერთი მონადირე ნ ა დ ი რ ო ბ ა დ... ქართ. დიალექტ. 22,23; ახლა ეს ხალხიც შამექცა: „ჩვენაც ნ ა დ ი რ ო ბ ა დ წავალთაჲ“: გაბ. 191,21; ჩვენებ წავიდეს პ უ რ ო ბ ა : ჯ და ნ ა დ ი რ ო ბ ა (დ): ხევს. თავისებ. 399,7; ...ჯალაფთ მ წ ყ ე მ ს ო ბ ა დ წამლალეს, გორ-გურთ ვაძოვებ ცხვარსაო: იქვე, 59,7; „შენ მაკვალივ ერთივ, წყალში ჩამივარდავ. დამეკარგავ — უთხარი — ნ ა დ ი რ ო ბ ა (დ) ვიყავივ“: იქვე, 359,13.

ი ვ რ ი ს ხ ე უ ლ ი (თ ი ა ნ უ რ ი) ხ ე ვ ს უ რ უ ლ ი: ის წავიდის ნ ა დ ი რ ო ბ ა დ გუდანში და იქ ფსიტ მოკლა... ქართ. დიალექტ. 151,37.

მ თ ი უ ლ უ რ ი: ზოგჯერ მთელი დღე დგასკე არაყი გაშოკდად: ქართ. დიალექტ. 55,17.

ფ შ ა უ რ ი: ბებერს უთქომ, ტყეში არი, ნ ა დ ი რ ო ბ ა დ წავდაო²⁴.

²³ ხევსურულთან დაკავშირებით იხ. ა. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ე ი ს „მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ძველ ქართულში“, გვ. 58; ალ. კ ი ნ ც ა რ ა უ ლ ე ს „ხევსურულის თავისებურებანი“, თბილისი, 1960, გვ. 59.

²⁴ შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბილისი, 1954, გვ. 153.

ჩიხვა სთქვა სალის კლდისაჲ, მთელ ღამეს ლოცვად მდგარია²⁵... გვ. 201; მადლობას გეტყვისთ, ვისაც კი გული არა აქვს ქუჲადა, ვისაც თვალეზი ზედვად აქვს და არა დასახუჲადა: იქვე, 175; ...იმედი მქონდა... ჩონგური მოვმართე, დავჯე მღერადა: იქვე, 73 და ა. შ.

ზემო რაქული: წვეიდა მთისკენ ნადირობად. დავედებით კამად, დადგებ წირვად..., რაც მიჩნეულია გაქვევებულ გამოთქმებად²⁶.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ დასახელებულ დიალექტებში მიზნის გარემოებითი ინფინიტიური კონსტრუქცია არ არის აქტიურად მოქმედი, იგი ძველი ვითარების ნაშთის, არქაიზმის შთაბეჭდილებას ტოვებს. შედარებით ხშირია და ბუნებრივი მისი ხმარება „ნადირობს“, „მწყემლობს“ ტიპის ნასახელარ ზნებთან და აქაც მას დიდი წარმატებით უწევს კონკურენციას მიზნის გარემოებითი მიმღეობური კონსტრუქცია. მაგალითად, ...ბერდია, ხომიზურაი და იონა გაბურები წასულან სანადიროდ შიბუს: გაბ. 170,13; ოც-ოცი დღისა რო შესრულდნეს, დნეწყყეს სანადიროდ სიარული... თუშ. კილო, 119,10 და ა. შ.

ცალკე განხილვის ღირსია თუშური კილო, ვინაიდან იგი ძველი ქართულის ვითარებას უფრო აქტიურად ეხმაურება, ვიდრე სხვა რომელიმე კილო. ინფინიტიური კონსტრუქცია აქ უფრო სიცოცხლისუნარიანი ჩანს, შედარებით მეტ და მრავალფეროვან მასალაში ვლინდება, და, რაც მთავარია, გვხვდება არა მხოლოდ მიზნის გარემოების

²⁵ გამოქვეყნებულ ფშაურ ტექსტებში ჩვენთვის საინტერესო მაგალითები იშვიათად გვხვდება. უბრალო შემთხვევითობის გამო შესაძლებელია ტექსტში ესა თუ ის მოვლენა არ დადასტურდეს, მაშინ როდესაც იგი ხალხურ მეტყველებაში გამოიყენება.

მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ ზემოთ მოყვანილი სხვა დიალექტოლოგიური მასალის გვერდით დაგვემოწმებინა ვაჟა-ფშაველას ნაწარმოებთა სათანადო აღვლინები. ცნობილია, რომ ვაჟა ფშაურ კილოზე წერდა. მან არა მარტო თავისი გმირები ამეტყველა ფშაურად, არამედ ეს კილო გამოიყენა საკუთარი პოეტური მეტყველებისათვის (ივ. გიგინეიშვილი, ახალი ქართული სალიტერატურო ენა და ვაჟა-ფშაველა, გაზ. „სახალხო განათლება“, 1951, №14, 15). ამდენად ზემოთ მოყვანილი მასალა სანდოა და მასზე დაყრდნობით ფშაური კილო მთის სხვა კილოთა რიგში დგება. მასალა დამოწმებულია: ვაჟა-ფშაველა, II, ლექსები, ა. აბაშელის და ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1950.

²⁶ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 233.

ფუნქციით. არამედ დამატების ფუნქციითაც, აგრეთვე „ყოფად არს“ ტიპის შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად.

განვიხილავთ სამ სხვადასხვა შემთხვევას:

1. კითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი მიზნის გარემოებას გამოხატავს და ამ ფუნქციით მისი ხმარება ჩვეულებრივია. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მიზნის გარემოებითი კონსტრუქცია აქ არ არის დამახასიათებელი მხოლოდ ზმნათა გარკვეული ჯგუფისათვის, როგორც ეს სხვა კილოებში შეიძინეოდა²⁷. ამაზე მეტყველებს ქვემოთ მოყვანილი საილუსტრაციო მასალა.

აქვს ღორ წამოარდნილიყო-დ' გაჰყენებულებიყუ: — ესეწავ ჩემ შე-
კჳმად გადმოფრინდაჲ! ქართ. დიალექტ. 123,2.

აბაჰა. ამ გელსაც დაშინებოყუ: ესეწავ ჩემ შეკჳმად მორბი-
საო-დ'... იქვე, 123,5.

სერთხენ აქვს ძროხა დეჲყარგა-დ' წავიდნეს ორნივ და-ძმებ
კვლევეად: იქვე, 121,37.

...მესამეს წელს რუსის ჯარიც შემოსულიყუ შამილის დაქე-
რად: იქვე, გვ. 116,31.

ქვესურთაც გიჲყვას თუშთ გასაჰირი-დ' მოვიდნეს მოშვე-
ლებად: იქვე, 106,7.

დიდოებ სოფელში წასრულიყვნეს სახლების დამტყრევეად:
თუშ. კილო, 97,20.

მოჰყვდარიყო ვინაჲმ პირიქით, ეთჲვ ტირილად წავიდნე-
თაო-დ'... იქვე, 99,2.

მატრო ტირილად წასრულ ჩილოს: თ. უთურგ²⁸.

მოშუდლების ხანს დიაყცებ ტირილად წავიდნეს: გ. ც.

არ გვცალის ბეჩავ, არ, დღედაჲ თიბჲად დავდით: გ. ც.

აგრ ვარ შაბათსავ დიაყცებს ჩეჩად უძახოვ: „ვეფქრობ, შა-
ბათს ქალებს მოუხმომ მატყლის საჩეჩად“: გ. ც.

პირის დაბანად წაყჲწ წყალი: თ. უთურგ.

მიხო შეშაჰკრად წასრულ ტყეში: „მიხო შეშის მოსაჰკრე-
ლად წასულა ტყეში“: თ. უთურგ.

მეა'-დ ჩემ მამაჲ შეშაჰკრად²⁹ ვიყვენთა'-დ სიყქითან მოვდით:

გ. ც.

²⁷ მაგ. ზევსურულში ამგვარი წარმოება -ო ბ სუფიქსიანი ნასახელარი ზმნების მასდარის თავისებურებადაა მიჩნეული (ალ. კინჰარაული, დასახ. ნაშრომი, გვ. 59).

²⁸ ესარგებლობთ თ. უთურგაიძისა და გ. ცოცანიძის მასალებით, აგრეთვე ჩვენ მიერ ჩაწერილი ტექსტებით.

²⁹ უკანასკნელ ორ მაგალითში ყურადღებას იქცევს „შეშაჰკრად“ ფორმა. „შე-
შაჰკრად წასრულ“ ნიშნავს შეშის კრად, საკრელად წასულს.

2. ინფინიტივი გვხვდება შედგებ ზმნასთან:

ტირილად შედგებ — ტირილს დაიწყებს, ტირილს შეუდგება;

ტირილად შედგ — ტირილი დაიწყო, ტირილს შეუდგა;

ტირილად შემდგარ — ტირილი დაუწყია, ტირილს შესდგომია.

შედგებ ზმნა რელატიურ-გარდაუვალია, მოითხოვს სუბიექტს სახელობითა და ობიექტს მიცემით ბრუნვებში („საქმეს შედგ, საქმეს შედგებ“); კეტოლაც ქალაცი, თუ არ გუცჯავრდნ საქმეს არ შედგებ; ამ ჩითს გადუხდება-დ' წინდაცს შეედგებნ; გ. ც.

ქვემოთ დასახელებულ მაგალითებში კი ამ ზმნასთან ობიექტის ნაცვლად ინფინიტივი დგას. ძველ ქართულში გარდაუვალ ზმნათა ერთა ჩგუფთან ინფინიტივის ხმარება ჩვეულებრივი მოვლენაა (იხ. გვ. 87). სტრუქტურული თვალაზრით თუშურის ზემოაღნიშნული ფაქტები სწორედ მას შეესაბამება. მაგრამ სემანტიკური თვალაზრით ის უფრო ახლოს დგას ძველი ქართულის „იწყო ტირილად“. „იწყო ქმნად (საქმედ)“ კონსტრუქციებთან.

საინტერესოა, რომ თუშურში გვხვდება გამოთქმა კამად უნდ, მაგრამ იგი ძველი ქართულსებურად კი არ გაიგება („კამა უნდა“), არამედ მიზნის გარემოების ფუნქციით იხმარება და ნიშნავს „საქმელად უნდა“.

დავსაბუთებთ რამდენიმე მაგალითს:

თურ ამამციცოსსულ მენდინ საჩხრეკასი-დ' მიწკონასი-დ' გამოცუნტულეზულაჟო-დ' კამად შემდგარიყუ: ქართ. დიალექტ. 122,34 — „კატას სუნი ეცა საჩხრეკასი და მიწკონასი, გამოცუნტულეზულა და კამა დაუწყია“.

მიზეზაც ბალლი, ბეჩავ, მიზეზაცი; პატაიაც რო გუცბრულუ. მაშიე ტირილად შედგებ — „მიზეზიანი ბავშვია. მიზეზიანი. სულ ცოტა რომ აწყეინო, ტირილს დაიწყებს: გ. ც.

მონა მოკნავის ქარ უღელში ცოხნად შედგებ — „უღლი გუთნისდელის ხარი უღელში ცოხნას დაიწყებს“: გ. ც.

„შეშკარა“ — თავისებური კომპოზიტია. კითხვას იწვევს მისი პირველი წევრის ფორმა — შეშა. მასდართან დაკავშირებული არსებითი სახელი ანალოგიურ შემთხვევებში უბრალო დამატებადაა კვალიფიცირებული და ის ჩვეულებრივ ნათესაობით ბრუნვაში დგას (იხ. ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, გვ. 205), მაგ., მიწისძვრა, მებისტეხა. გულისთქმა, კინწისყვრა. გულისცემა და სხვ. მოსალოდნელი იყო, რომ შეშა-ც ნათესაობითში მდგარიყო. უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი ფორმა მთის კავასიურ ენათა გავლენას მიეწერება. ამ თვალაზრისით საინტერესოა ზუნძური ინფინიტივის ჩვენება: წულ უოტიზე ანა — „შეშკარად წავიდა“ (იხ. არნ. ჩიქობავა, ილ. ეერცვაძე, ზუნძური ენა, გვ. 252).

ქათამ რომ ეჭლომად შედგებ, პირს დასლებს — „ქათამო რომ კედომას დაიწყებს, პირს დაალებს“: გ. ც.

შოთა ვენაქში მოვიდა-დ' მაშიე ბარვად შედგ — „შოთა ვენახში მოვიდა და მაშინვე ბარვა დაიწყო“: თ. უთურგ.

შუა ტირილში თებუორიკაც სიცილად შედგ — „შუა ტირილში მაქალაქუნამ სიცილი დაიწყო“: გ. ც.

სალამოს ხან ჩამიბუტრა-დ პატა ჟინეჭულადაც შედგ — „სალამო ხანს ჩამოიბუტრა და ჟინეჭულაც დაიწყო“: გ. ც.

კახეთ რამდენ ხანნ, მკად შედგნეს, ჩვენ კი ჭერ თიბვადაც არ გავსულვართ — „კახეთში რამდენი ხანია, (რაც) მკად დაიწყეს, ჩვენ კი ჭერ სათიბადაც არ გავსულვართ“: თ. უთურგ.

შევდგენთ კი ნიავებადა-დ' წვიმაიც დიქწყუ — „ის იყო დავიწყეთ განიავება, რომ წვიმაც დაიწყო“: გ. ც.

დილაივ არყის სმად შემდგარი-დ' სვამს-დ' სვამს — „დილიდანვე არყის სმა დაიწყო და სვამს და სვამს“.

3. ინფინიტივი შემონახულია „თქმად არს“ ტიპის შედგენილ შემსმენელში. ასეთი შემთხვევები ძალიან იშვიათია.

რაჟის თქმად ხარჩ — „რა უნდა თქვა, რა გაქვს სათქმელი, რას ფიქრობ, რა განგიზრახავს“: გ. ც.

რადარამ დაეჭდები-დ' დასცუდლებ ბიჭუ, რაჟისიმ თქმად-დ' ქნად ხარჩ — „რატომ არ დაჭდები და დაწყნარდები, ბიჭო, რას ფიქრობ და რის გაკეთებას აპირებ“: გ. ც.

მეს ბაღლ ცამის თქმად არს, რომევე შინ წავიდნეთაც — „ბავშვს იმის თქმა უნდა, რომ შინ წავიდეთ“: თ. უთურგ.

ვაშრაბის წყაროს შევეყარ, შესმად ვიყავი — დამიშრაჰ.

თუმცა ამ გამოთქმებში კატეგორიულობისა და მომავლის სემანტიკა დაჩრდილულია, ვფიქრობთ, მაინც ექვს არ უნდა იწვევდეს, რომ იგი სტრუქტურული თვალსაზრისით ძველი ქართულის „თქმად არს“, „აღსრულებად არს“ კონსტრუქციების ნაშთია.

მთის კილოებში „ნადირობად“, „შეშობად“ ფორმების პარალელურად გვხვდება „ნადირობ“, „შეშობ“, აგრეთვე „ჟოლობ“, „წნელობ“, „ხილობ“ და სხვ. ეს ფორმებიც მიზნის გარემოების ფუნქციით იხმარება. „შეშობ“ ნიშნავს შეშაზე, შეშის მოსატანად, „წნელობ“ — ე. ი. წნელის მოსაპყრელად, წნელისათვის, „ჟოლობ“ — ე. ი. ჟოლოსათვის, ჟოლოს საკრეფად.

მოვიყვანო სათანადო მასალას:

მოხეუარი: მახსონ, რო ერთხალის ნადირობ ვიყაუ ერთ აღაგას... ქრესტ. 182,4; ეს პატარა ვახტანგი ზემო მამულებში ნადირობ წავიდა... ქართ. დიალექტ. 45,1; ნადირობ როცა იმდის კაცი, ჩუეულება გოქ ასეთი: იქვე, 49,15: ...ვიყვენიო ბროლობ ყუროს მთის ზაითა: იქვე, 49,28; ...მთაჩი წავალ ნადირობ: ყაზბეგი³¹, 163,33; 117,20; 290,14; მახიაისი, მეც ხილობ წავალ! იქვე, 68,17 და სხვ.

გუდამაყრული: აბა, მე ნადირობ წავალ ეხლაო და სადამოზე საჩქაროდ აქ მულო: ქართ. დიალექტ. 99,12.

თუშური: შეშობ წასრულიყუ ტყეში: იქვე, 116,27.

ფშაური: ერთხელ ვიყავით ეოლობ... იქვე, 127,13.

ერთხელის ჭოროს ახალ ქალამანნი სცმიან. თურმე ძნის საზიდავ მარტილის წნელობ მივალის: იქვე, 143,2.

ხევსურული: ...თვალ-ქრელო ჩვენო აბულეთაო, ნადირობ არ იყვიაო? ხევს. თავისებ., 59,10.

ზემოაღნიშნული წარმოება მოხეურის თავისებურებად იყო მიჩნეული³². მართლაც, ყველაზე ფართოდ იგი ამ კილოშია გავრცელებული. ა. შანიძის აზრით, „მოხეურის ასეთ შემთხვევებში ძველი ქართულის „ინფინიტივის“ ნაშთია შემონახული შეკვეცილი სახით. ივ. ჭავთარაძეც „ნადირობ“ ფორმას (მასდარის ვითარებითის ნაცვლად ფუძის გამოყენებას) მეორეულად მიიჩნევს: წავიდა ნადირობად—წავიდა ნადირობ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ იგი ერთგვარ განსხვავებას ხედავს „ნადირობ“ და „ხილობ“ ფორმებს შორის იმ აზრით, რომ ეს უკანასკნელი მწერლის (აღ. ყაზბეგის) მიერ შექმნილ, ერთგვარ სტილიზებულ ფორმად მიაჩნია.

შესაძლებელია, ორივე ფორმა ერთნაირად ბუნებრივი და დამახასიათებელი იყოს ხალხური ენისათვის. ამაზე მეტყველებს ჭერ ერთი, მოხეურიდან დამოწმებული სათანადო მასალა და მეორეც, აღნიშნული ფორმების გავრცელებულობა სხვა კილოებში (თუშურში, ფშაურში, ხევსურულში და ა. შ.).

მაგრამ განსხვავება, ერთი მხრივ. „ნადირობად“||„ნადირობ“, „მწყემსობად“||„მწყემსობ“ და, მეორე მხრივ, „ხილობად“||„ხილობ“,

³¹ აღ. ყაზბეგი, რეული თხზულებანი, II, თბილისი, 1947.

³² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, 1953, გვ. 63; ივ. ჭავთარაძე, მოხეური კილო ყაზბეგის ენაში, თსუ შრომები, XXXV, 1949, გვ. 97; ო. ქაჭაია, Московский диалект грузинского языка, ავტორეფერატი, 1954, გვ. 17—18.

„შეშობ“. „წნელობ“ და სხვა მსგავს ფორმებს შორის მაინც არაა, ოღონდ სხვა თვალსაზრისით; კერძოდ, პირველი ნასახელარი ზმნისაგან ნაწარმოები მასდარია (ნადირობს — ნადირობა), მისი ვითარებითი ბრუნვის სრული ან შეკვეცილი სახეა, რასაც ვერ ვიტყვით „წნელობ“, „ეოლობ“ ფორმების მიმართ. ეს უკანასკნელნი ნაზმნარ სახელს კი არ უნდა წარმოადგენდნენ (*შეშობა, *წნელობს, *ეოლობა... ზმნები თითქოს არ დასტურდება), არამედ ნადირობად||ნადირობ ფორმათა ანალოგიით უნდა იყვნენ ნაწარმოებნი. ისინი ნასახელარი ზმნების მასდარიის მოდელს იყენებენ და იხმარებიან სპეციფიკური მნიშვნელობით — მიზნის გარემოების ფუნქციით.

მთის კილოებში მიზნის გარემოებითი ინფინიტივის ფორმათა სხვაგვარი გამარტივებაც ჰდება, კერძოდ, აკარგება ბოლოკიდური თანხმონითი ელემენტი ღ: ნადირობად — ნ ა დ ი რ ო ბ ა ჰ³³.

ასეთი ფორმები ხევესურულში, ფშაურსა და მოხეურში გვხვდება და პარალელურ „ნადირობად“||„ნადირობ“ ფორმათა გვერდით აღიანი იშვიათია.

მაგალითად:

აბესალომი წავიდა ნ ა დ ი რ ო ბ ა თავისი ამალანითა: ქრესტ. 183,34.

...ჯერ არ წავსულვარ პ უ რ ო ბ ა: რაზიკ. 193,15.

...სინიკო იყო-დ იობა, წამოსულიყვენ თ ი ო ბ ა: რაზიკ. 242,250.

როდესაც ვინმე ხნიერო გარდაიცვლება, იტყვიან: „დათეხ მ ა რ ო ბ ა წავიდა“—ო (დათეხი ადგილია ჩეჩნეთში)³⁴.

მიზნის გარემოებითი ინფინიტიური კონსტრუქცია ინგილოურშიც არის შემონახული, ოღონდ აქ ყველა სხვა კილოთაგან განსხვავებული ფორმები გვხვდება. მთის კილოთა „ნადირობად“ ტიპის შესატყვისად ინგილოურში დასტურდება „ნ ა დ ი რ ო ბ ა ნ“ და „ნ ა დ ი რ ო ვ ა ნ“ წარმოება.

აქ, ისევე როგორც სხვა კილოებში, მიზნის გარემოებითი ინფინიტური იწარმოება გარკვეული სემანტიკური ჯგუფის ზმნებიდან. გვხვდება „ნადიროვან“||„ნადირობან“, „თამაშოვან“, „მპკანკლოვან“, „ზახლოვან“ და სხვ. გვხვდება, აგრეთვე, „კურდლოვან“ (=კურდლობად, კურდღელზე სანადიროდ), „შიშობად“ (=შეშობად), „კაკლოვან“

³³ ივ. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 97; ო ქ ა ჯ ა ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 17—18; ალ. კ ი ნ კ ა რ ა უ ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 59.

³⁴ ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელნაწერი მასალები („მომთაბარეობა“), რვ. 5.

(=კაცლობად, კაკალზე, კაკლის მოსაკრეფად) და სხვა, რომლებიც მთის კილოებში დადასტურებული „წნელობად“||„წნელობ“ ტიპის ანალოგიური ჩანს და ამდენად შედარებით ახალი წარმოებისა უნდა იყოს „ნადირობან“||„ნადიროვან“ ტიპთან შედარებით.

ბოლოკიდური -ნ ვითარებითი ბრუნვის ნიშანია -ღ-ს ღირებულება³⁵ და ის გარეშეობა, რომ იგი არქაულ ფორმებში გვლინდება, მხარს უჭერს იმ თვალსაზრისს, რომელიც -ნ-ს უძველესი ბრუნვის ნიშნად მიიჩნევს.

რაც შეეხება -ოვ და -ობ თემის ნიშნებს, მათი მონაცვლეობის ფაქტები შენიშნულია არა მხოლოდ ზმნებში, არამედ სახელებშიც³⁶.

მაგალითად:

ერღეფა კაკით ნადიროვან არქენაჲ და ვასილ მადიან ყოფილ—ერთხელ კაკიდან სანადიროდ არსენა და ვასილი წასულან—რ. ლამბ.,³⁷ 250,26.

...ფეხირები გაგზავნა ნადირობან (ალიაბათი): ...ქერდოვან წასულ (კაკი=საქურდავად. ქურდობად); ადე. შიშობან წაჲ (კაკი)³⁸ და სხვ.

განხილული მასალიდან ჩანს, რომ შიშის გარემოებითი ინფინიტივი სხვადასხვა კილოში დასტურდება: მთის კილოებიდან ზევსურულში, ფშაურში, მთიულურში, მოხეურსა და თუშურში, აგრეთვე, ზემორაქულსა და ინგილოურში. ცნობილია, რომ ამ კილოებში ხშირ შემთხვევებში შემონახულია არქაული ვითარება, ისეთი ლექსიკურ-გრამატიკული მოვლენები, რომლებიც არც ბარის კილოებში და არც თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში აღარა ჩანს. ასეთი ხასიათის არის ზემოთ განხილულ შემთხვევათა დიდი ნაწილი („ნადირობად“, „ქამად“, „ყოფად არს“ და მისთანები). შემთხვევათა მეორე ნაწილი შედარებით ახალი რიგის მოვლენები ჩანს, ამ არქაულ-ტიპის ანალოგიით წარმოები („წნელობად“, „კაკლობად“, „კურდღლოვან“ და სხვ.).

რამდენიმე, თანაც ტერიტორიულად დაშორებულ კილოში (მაგალითად, ზემორაქულსა და ინგილოურში) შემორჩენილი ძველი ფორმე-

35 გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბილისი, 1966, გვ. 176; ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნეთა ფუნქციები..., გვ. 750.

36 ი. იმნაიშვილი, იქვე.

37 რ. ლამბაშიძე, ინგილოური კილო, თსუ შრომები XXXb, 1947.

38 გრ. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრ.

ბის არსებობა. აგრეთვე. თუშურში დადასტურებული ვითარება გვევარაუდებინებს. რომ

ა) ინფინიტიური კონსტრუქციის სხვა ტიპებიც არ იყო უცხო ქართული კილოებისათვის, და

ბ) ინფინიტიური კონსტრუქციები დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო არა მხოლოდ ძველი ქართული სამწერლო, არამედ ცოცხალი სასაუბრო ენისთვისაც.

ინფინიტივთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი

ძველ ქართულში ინფინიტივის ფუნქციით კიდევ ერთი ფორმა გვხვდება — ესაა მასდარის ნათესაობითი ბრუნვა. ძველი ქართული ინფინიტივის დახასიათება არ იქნება სრული, თუ არ გაიკვეთა ინფინიტივის ფუნქციის მქონე მეორე ოდენობის ბუნება და ამ ოდენობის მიმართება ინფინიტივის ძირითად სახეობასთან. მასდარის ნათესაობითი ბრუნვის თავისებურებას ყურადღება მიექცა ჯერ კიდევ აღრინდელ გრამატიკებში (ანტონი, პლ. იოსელიანი). თანამედროვე მკვლევართაგან იგი განხილულია არ. მარტიროსოვისა და ი. იმნაიშვილის ნაშრომებში. განსაკუთრებით სრულადაა მოვლენა დახასიათებული ი. იმნაიშვილთან. შემდგომ მსჯელობაში დავეყრდნობით დასახელებული ავტორების დასკვნებს.

გარკვეულია, რომ ინფინიტივის ფუნქციით გვხვდება მარტივნიშნის ნათესაობითი, მასდარის ნათესაობითი ბრუნვა ემფატიკური ა-ს გარეშე.

იგი იხმარება მხოლოდ უნდა, უნებს, პნებაეს, ეგულების, სწადის, კელეწიფების, ჯერ-უჩნს, გულმან-უთქუა ზმნებთან, მაშასადამე. მასდარის ვითარებითი ბრუნვისათვის დამახასიათებელ პოზიციასთან მხოლოდ ერთ შემთხვევაში (იხ. ზევით, თავი II,2).

დამახასიათებელია, აგრეთვე, რომ მასდარის ნათესაობითი ბრუნვა ნათარგმნ ძეგლებში დასტურდება. ი. იმნაიშვილის მიერ დასახელებული ასი მაგალითიდან მხოლოდ ორი შემთხვევაა დამოწმებული ორიგინალური თხზულებებიდან.

1 ი. იმნაიშვილი. სახელთა ბრუნება..., გვ. 174—183; არ. მარტიროსოვი, მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის, გვ. 48—49.

დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს ჩვენი მასალიდან:

...უკუეთუ ქამის გინდეს, გექმნეს შენ იგი ტაბლა... სინ.
მრავ. 219,7.

...არა უნდა სუმის: კიმ. I, 91,10.

...უკუეთუ ქორწინების გინდეს, გექმნეს შენ ქმარ:
39. 219,14.

ხოლო ბალავარს უნდა წარსლების საყოფელად თვსა... ბლვ.
79.13ა.

...მინებს სწავლის: სინ. მრავ. 21,38.

ვიდრეცა იგი უნებნ მისულის... იქვე, 232,10.

...უკუეთუ სწავლის რამე უნდეს, სახლსა შინა თვსთა
ქმართა ჰკითხედ მათ: 1 კორინთელთა მიმართ, 14,35.

უკუეთუ გნებავს ჩუენ თანა ყოფის, მოვედ ლიმ. 107,12.
და სხვ.

დასახელებულ ავტორთა დაკვირვებებს შეიძლება დავუმატოთ
შემდეგი: მასდარის ნათესაობით ბრუნვას იშვიათად ზმნური მართ-
ვის უნარიც შეიძლება გამოაჩნდეს: მას შეიძლება დაუკავშირდეს სა-
ხელი სახელობით ბრუნვაში:

და უკუეთუ სხუათაცა წმიდათა მოწამეთა ვისჲცა უნებნ ნაწი-
ლი მიღების: ლიმ. 94,38.

...მას არა უნდა ესე ყოფის: იქვე, 31,21.

რომელსა უნდეს თქუენ შორის თავი თჳსი დიდ ყოფის,
იყავნ იგი მრწემ თქუენ შორის: მამ. სწ. 266,21.

და უკუეთუ გნებავს შენ ცნობის ძალი მცნებისაჲ ამის...
სწ. H (41v).

და უკუეთუ გნებავს ცნობის სიდიდე მისი: იქვე, 40².

მამასაღამე, მასდარის ნათესაობითი ბრუნვა ინფინიტივის მეორე
სახეობას წარმოადგენს, მაგრამ პირველთან შედარებით მეტად შე-
ზღუდულია როგორც ფუნქციებით, ისე ზმნური მართვის თვალსაზ-
რისით (მასთან შეწყობილი სახელი მხოლოდ სახელობით ბრუნვაში
გვხვდება და ისიც ძალზე იშვიათად). მასდარის ნათესაობითი ბრუნვა
ინფინიტივის ვნიშვნელობით ძველ ქართულშივე იწყებს გაქრობას, სა-
ერო მწერლობის ძეგლებსა და დიალექტებში მისი კვალიც კი არ
ჩანს.

ის გარემოება, რომ იგი ნათარგმნი თხზულებების ენისათვის არის
დამახასიათებელი, მეტყველებს მის ხელოვნურ ხასიათზე და საფუძ-

² უკანასკნელი ორი მაგალითი ივ. იმნაიშვილს მოჰყავს ხელნაწერებიდან. იხ.
გვ. 177.

ველს აძლევს ი. იმნაიშვილს. რომ „უნდა სწავლის“ კონსტრუქცია ინფინიტივის გადმოსაცემად სათარგმნ ენათა გავლენით შექმნილ კონსტრუქციად მიიჩნიოს. გასარკვევია, რომელი ენის და რა სახის გავლენა იგულისხმება ამ შემთხვევაში.

კვლევის ამ ეტაპზე ჩვენ არ გვაქვს ხელთ ისეთი საბუთები, რომ აღნიშნულ მოსაზრებას სხვა ვარაუდი დავუპირისპიროთ. გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ, როგორც ცნობილია, ინფინიტივი სხვა ენებში გენეტურად ნაზმნარი სახელის მიცემით, ვითარებით. აღგალობით ან სხვა ლოკატიური შინაარსის ბრუნვას უკავშირდება (იხ. ქვემოთ). ამ შემთხვევაში კი ნათესაობითა ბრუნვა გვაქვს. ეფიქრობთ. საკითხი შემდგომ კვლევას მოითხოვს.

ნაზმნარ სახელთა თავისებურებების გათვალისწინება ძველ ქართულში შესაძლებელს ხდის ინფინიტიური კონსტრუქციების გენეზისთან დაკავშირებით გარკვეული ვარაუდი გამოითქვას.

ძველ ქართულში ნაზმნარ სახელებთან (მასდართან, მიმღეობასთან) დაკავშირებული სახელი ჩვეულებრივ ნათესაობით ბრუნვაში დგას. მაგალითად, *კერმის მსყიდელი* (ი 2,15). *მოქმედი* *სიცრუვისანი* (ლ 13,27) ან *გოდლისა შენებაჲ* (ლ 14,28). *მოღებაჲ პურისაჲ...* (მ 15,26C) და სხვ. ყველა შემთხვევაში საქმე გვაქვს მსაზღვრელ-საზღვრულთან. პრეპოზიციულ წყობაში — მართულ მსაზღვრელთან, პოსტპოზიციურში მართულ-შეთანხმებულთან. ესაა ნორმა. ამის გვერდით ნაზმნარ სახელებთან მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელიც გვხვდება³. შევსებით ჯერ მიმღეობას:

1) მიცემითბრუნვიანი დამატება მოქმედებითი გვარის მიმღეობებს მოუღის, მაგალითად:

...*გიყუარდინ ქეშმარიტსა და სამართალსა მამხილებელი*, რამეთუ უფროჲს და უმჯობეს არს საფასეთა უმშჯავროდ მოგებულთა: მამ. სწ. 156,27.

...*არნ იგი ვითარცა აღმასრულებელი ნებასა მტერისა თქსისასა*: იქვე, 166,22.

...*სისხლითა სისხლისათჳს ყოველთა მაცხოვრისა შენაცვალეობასა აღმასრულებელი*: ამას. 227,16; შდრ. ...*შჯულისა აღმასრულებელი*: რომაელთა მიმართ. 2.27.

³ ნაზმნარ სახელებთან მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელი პირიანი ზმნის შემკიდრეობადაა მიჩნეული: იხ. ი. იმნაიშვილი. სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 689—693; ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, გვ. 186—187.

...მოქალაქობასა წმიდათა ადმწერელთა გონებისა საღი-
მე თუალთა განწმედლიად ჟერ-იყო ქონებაჲ... ასურ. მოლ. ცხ. ბ
144, 6—7.

და მრავლად აშინებდეს მას მრისხანებასა და გულის-
წყრომასა სასტიკებით მაჩუენებელნი მისამიმართ: იქვე, გ. 43,15.

...კუალად უცხადესადრე ეჩუენა მას ქრისტი, ურწმუნოები-
სა მას მისსა მაყუედრებელი ...დიოს კოსტანტ. 172,38.

...ყოვლითურთ მიბაძვებასა მოძღურისასა მოსწრაფე იყო... ყო-
ველსავე სიმდაბლესა და მორჩილებასა მაჩუენებელი მო-
ძღურისა მიმართ თვისისა: ასურ. მოლ. ცხ. ბ 148,38.

...და შერაცხილ იყო წინაშე კაცთა ვითარცა მოწამე, აღმსარებე-
ლი მბრძანებელსა სიმდაბლისა და მოთმინებისასა: მამ. სწ.
8,17, შდრ. ...მამისა თვისისა აღმსარებელი ...დიოს კოსტანტ.
180,34.

მღგომარეობა არ იცვლება მაშინაც, როდესაც მიმღეობა შედგენი-
ლი შემასმენლის სახელად ნაწილს წარმოადგენს:

...იყო იგი მართალსა სარწმუნოებასა აღმსარებელი: ლიმ.
123,4; შდრ. ...აღმსარებელნი მართლისა სარწმუნოებისანი...
კიმ. I, 119,19.

არა აქვს მნიშვნელობა მიმღეობის ბრუნვასაც:

წრფელობითი — იყავ შენ... მოსწრაფედ მაღვძებელ სულსა:
მამ. სწ. 156,30.

სახელობითის მაგალითები ზევით დავასახელებთ.

მოთხოვითი — აღმწერელმან სიტყუასა ქმნისასა, ნე-
ბსით დაუტევა განსაგებელი ეპისკოპოსობისაჲ... ხრონოლრ. 302,16.

ვითარებითი — შემოპყრიბენ წარმართნი... მაქებელად სა-
ხელსა შენსა: დასდ. აღდგ. I, 269,330.

— ერთი თქუენთაგანი დაადგერით აქა მაძოვნებელად კარაუ-
ლებსა ძმათსა: ასურ. მოლ. ცხ. გ 115,3 და სხვ.

2) შედარებით ნაკლებია ასეთი დამატება მასდართან. აი, რამდენ-
იმე მაგალითი:

არა სათნო არს ჩუენდა დატეევებაჲ სიტყუსა ღმრთისაჲ და მსახუ-
რებაჲ ტაბლებსა: მოც. 6,2.

და არა გნებავს დამორჩილებაჲ ბრძანებასა თვთმპყრობე-
ლისა მეფისასა: კიმ. II, 49,8.

კსენებაჲ სახელსა ღმრთისასა გამდევნელ ეშმაკთაჲ არს:
მამ. სწ., 993.

ჯერ-არს წინაშე მეფეთასა მეტყუელებაჲ სამართალსა და არა ტყუილისა სიტყვას: კიმ. I, 168,20.

...ჯერ-იყო ნებისა მის კორცთაჲსა აგებულებაჲ და დამორჩილებაჲ ნებასა მას ღმრთეებისასა: იქვე, 100,20.

და არა გნებავს დამორჩილებაჲ ბრძანებასა თვთმპყრობელისა მეფისასა: კიმ. II, 49,8.

უადვილეს არს... განცდაჲ ქედსა მას ეკლესიისა გუამისასა: თარგ. 119rb.

გულისკმის-ყოფაჲ ჯერ არს ძალსა მას იგავისაჲსა: იქვე, 76rb.

...თუჲსი არს ნათლისმცემელისაჲ განკსნაჲ საბელსა ჯამლთასა: იქვე, 138 va და სხვა.

აქვე შეიძლება გავიხსენოთ ზედსართავი სახელის უფრობითი ხარისხის ფორმები, რომლებიც ზმნური წარმოშობისადაა მიჩნეული სპეციალურ ლიტერატურაში⁴. მათთანაც შესაძლებელია შესადარებელი სახელი მიცემით ბრუნვაში იდგეს. მაგალითები ცნობილია, ორიოდეს დავასახელებთ:

...შესწორებულად შემოქმედისა მზე და მთოვარე მკალსა და ჯინკველსა უწინეს არიან: ექ. დღ. 79,34.

...წამალი საკურნებელი სულისაჲ ფრიად უადვილეს და უმარჯუე არს წამალსა კორცთა წყლულებისასა ...მამ. სწ. 80,22.

ნაზმნარ სახელებთან მიცემით ბრუნვიანი სახელის ხმარება უძველესი მღგოშარეობის ამსახველი უნდა იყოს. ნაზმნარი სახელების წარმოშობისათვის ამოსავალია ზმნის აწმყოს ფუძე, რომელსაც ობიექტის მიცემით ბრუნვიანი კონსტრუქცია აქვს. ბუნებრივია, თუ ეს კონსტრუქცია ნაზმნარ სახელებსაც გადაჰყვებოდა.

ზმნისგან ნაწარმოებ სახელებთან ზმნური კონსტრუქცია დასტურდება სხვა ენებშიც. იგი არ არის უცხო მთის კავკასიური ენებისთვის. ვლ. ფანჩიძის სპეციალური წერილი⁵ მიეძღვნა უღურისთვის დამახასიათებელ მოვლენას. კერძოდ, შენიშნულია, რომ სამივე ნაზმნარი სახელი (მასდარი, მიმღობა, აბსოლუტივი) მართავს მასთან შესიტყვებაში მყოფ სახელს იმ ბრუნვაში, რომელიც დასტურდება შესაბამისი ზმნის პირიელ ფორმასთან. ავტორი პარალელს ავლებს ძველი ქართულის ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდართან და ზმნური მართვის ამ

4 ა. შანიძე, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, I, 1936; მისივე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 144—145.

5 ვლ. ფანჩიძე, ნაზმნარი სახელის მიერ სახელის მართვა უღურ ენაში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XII, 1960, გვ. 405—408.

სახეს პირველად, უძველეს მოვლენად მიიჩნევის, იმ დროის გადმონაშთად, როდესაც სახელისა და ზმნის ფუძეები გაუდიფერენცირებელი იყო.

§ ნაზმნარ სახელებთან დადასტურებულ ზმნურ მართვას იგი უპირისპირებს ინფინიტივისთვის დაჰახასიათებელ მართვას, რომელიც შეძენილია, მეორეულია.

ჩვენის აზრით, უდურის ზემოაღნიშნული ვითარება შეიძლება გაეთანაბრდეს შენებად სახლსა, მშენებელი სახლსა კონსტრუქციებს, რომლებიც მართლაც პირველადი, უძველესი უნდა იყოს.

რაც შეეხება „ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარის“ კონსტრუქციას (ჯერ არსა მიცემად ხარკი კეისარსა — მრკ 12,14), იგი მეორეული ჩანს, რთულია პირველთან შედარებით. მისი ჩამოყალიბების ერთ-ერთი ვარაუდი შეიძლება ასეთი იყოს: აქ, ფიქრობთ, შესაძლებელია ორი საფეხურის გამოყოფა:

თავდაპირველად ნაზმნარ სახელებს (მასდარს, მიმღეობას) ზმნისგან გადმოყოლილი მიცემით ბრუნვიანი კონსტრუქცია ჰქონოდათ: მშენებელი სახლსა, მშენებელმან სახლსა შენება სახლსა, შენებამან სახლსა და ა. შ. ამ უკანასკნელს ვითარებით ბრუნვაში (შენებად სახლსა), საფიქრებელია, ძირითადად სუბინუშის ფუნქცია უნდა ჰქონოდა და იხმარებოდა, უმთავრესად, მოძრაობის გამომხატველ ზმნებთან (წარვიდა შენებად სახლსა და სხვ.). ნიშანდობლივია, რომ ძველი ქართულის მიზნის გარემოებითი ინფინიტივის დამატება უმრავლეს შემთხვევებში სწორედ მიცემით ბრუნვაში დგას.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ენის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე შენებად სახლსა სინტაგმას სპეციფიკური ფუნქციები დაუქვეშირდა და სწორედ ამიტომ მისი ხმარება შესაძლებელი გახდა სხვა პოზიციებშიც, მაგალითად, გარდამავალ ზმნასთან, რომლის ნაწილობრივად ფორმებთან შენებად ფორმას სახელობით ბრუნვაში დასმული ობიექტიც დაუქვეშირდა: ბრძანა შენებად სახლი.

ზმნასთან მჭიდრო კონტაქტის შემთხვევაში სახელობითი და მიცემითი ბრუნვების ხმარება ზმნის გავლენას დაუქვემდებარდა. სახელობით ბრუნვიანი ობიექტი ანალოგიის ძალით სხვა შემთხვევებშიც გავრცელდა (მაგალითად, წარვიდა შენებად სახლი, თუმცა ასეთი მაგალითები შედარებით მცირეა). წარმოდგენილ ვარაუდს მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ შენიშნული კანონზომიერების გამონაკლისთა უმრავლესობა ისეთია, სადაც მოსალოდნელი სახელობითის ნაცვლად, მიცემითი ბრუნვა გვხვდება (იხ. ზემოთ). როგორც ჩანს, კანონზომიერების

ბოლომდე გატარებას ხელი შეუშალა ინფინიტივის რღვევის პროცესმა.

მაშასადამე, ინფინიტივის ზმნური თვისებები უძველესია, მაგრამ მისი კონსტრუქციის გართულება და გამოყენების მრავალმხრივობა მეორეული ჩანს (გავიხსენოთ ის შემთხვევები, როდესაც ინფინიტივს ერთდროულად ორი სახელი უკავშირდება — იგი... განვიდეს... განმზადებად უფალსა ერბ მომზადებული: ლ 1,17).

რამ გამოიწვია ვითარებითი ბრუნვის ფორმასთან ინფინიტიური ფუნქციების დაკავშირება? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა ძნელია. შეიძლება აღინიშნოს მხოლოდ — შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ ინფინიტივად სწორედ ეს ბრუნვა გვევლინება, და აი რატომ:

1. ვითარებითი ბრუნვის ფუნქციებიდან ძველ ქართულში ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა მიმართულების აღნიშვნა⁶, მომავლის სემანტიკა სივრცისა და დროში. ინფინიტივისათვის, აგრეთვე, ეს ფუნქცია (მომავლის სემანტიკა, მიზნის გარემოების გამოსატყა) ძველი და ძირითადი ჩანს.

2. ინფინიტივი გენეტურად ნაზმნარი სახელის ირიბ ბრუნვას უკავშირდება მთელ რიგ ენებში⁷. ესაა ძირითადად ლოკატიური შინაარსის მქონე ბრუნვები (დატიური, ადგილობითი...). კერძოდ, მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანი სხვა ენებშიც ემთხვევა ინფინიტივის საწარმოებლებს. მხედველობაში გვაქვს ხალდურის (ურარტულის) ჩვენება. არნ. ჩიქობავა მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანზე მსჯელობისას აღნიშნავს, რომ „ი. ფრიდრიხი შესაძლებლად თვლის დააკავშიროს ინფინიტივი და მიმართულებითი ბრუნვა. ასეთი რამ ძველ ქართულშიაც დემონსტრაციულად წარმოგვიდგება (ესე გვლირდა ყოფად...)... ხალდურში მიმართულებითის და ინფინიტივის დაკავშირება ი. ფრიდრიხისათვის მხოლოდ შესაძლებლობაა, ძველ ქართულში კი მიმართულებითისა და ინფინიტივის ამ ჩანასახის ანალოგიური კავშირი უდავო ფაქტია“⁸.

მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებში, როგორც ცნობილია, ინფინიტივის საწარმოებელი ნიშანი მიცემითი ბრუნვის ნიშანს უკავშირდება. საინტერესოა, რომ ერთი და იგივე აფიქსი, რომელიც მიცემითსა

6 არნ. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის. კრებული: სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, 1956, გვ. 23; თ. შარაძენიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, დასახ. კრებული, გვ. 423—432; ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები..., გვ. 735—745.

7 იხ. ზემოთ გვ. 4—5.

8 არნ. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25.

და ინფინიტივში დასტურდება, გამოიყენება, აგრეთვე, მამართლებათი ბრუნვის საწარმოებლად⁹.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ძველ ქართულში დადასტურებული ის შემთხვევები, როდესაც მასდარის მიცემითი ბრუნვა იხმარება იქ, სადაც მისი გამოყენება არ არის მოსალოდნელი¹⁰:

და ვითარცა მიიღეს საზრდელი, იწყეს სულისა ცხორებისა ზრახვასა: ხანძთ. 8,60.

მაშინ იწყეს ქამის-წირვისა გალობასა: კიმ. I, 211,34.

უკუეთუ ვიყო პირველსა ზედა წესსა, შეუძლო წარმართთაგან ცვაასა: მოც. აპოკრ. 77,27.

„იწყო“ და „შეუძლო“ ზმნებთან მასდარი სახელობით ბრუნვაში უნდა მდგარიყო (იწყო გალობაჲ, ზრახვაჲ, ცვაჲ...), თუ იგი ნაზვნარი სახელია (მასდარია). ასეთი მაგალითები მხოლოდ „იწყო“ ზმნასთან რომ შეგვხვდებოდა, მიცემითი ბრუნვის ხმარებას ამ ზმნის კონსტრუქციის თავისებურებას მივაწერდით (იხ. ზემოთ, გვ. 89—91). მაგრამ იგი „შეუძლო“ ზმნასთანაც დადასტურდა (სხვა შემთხვევაშიც მოსალოდნელია შეგვხვდეს), ეს კი გვაძლავს საკითხი სხვა ასპექტში განვიხილოთ.

დასახელებული მაგალითები უნდა განვასხვავოთ იმ შემთხვევათაგან, სადაც მასდარი ზმნის მიერ არის მართული მიცემით ბრუნვაში და, მაშასადამე, მიცემითი ბრუნვის ხმარება კანონზომიერია (იწყება გალობას, აიძულებს ცვას...).

განხილული შემთხვევები „ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარისათვის“ დამახასიათებელ პოზიციებს წარმოადგენს: იწყეს ზრახვად, იწყეს გალობად, შეუძლო ცვად. ვფიქრობთ, ექვს არ უნდა იწვევდეს, რომ ამ შემთხვევებში (იწყო წერას — წერად) საქმე გვაქვს ისტორიულად ერთიანი მიცემით-ვითარებითი ბრუნვის ორ შემდეგდროინდელ სახესხვაობასთან. დასახელებული მაგალითები დამატებით საბუთს წარმოადგენენ სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებიათვის, რომელიც მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვების გენეტურ კავშირსა და ერთიანობას ეარაუდობს¹¹.

⁹ არ. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი, მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის... გვ. 44—45.

¹⁰ ეს მოვლენა შენიშნული აქვს ი. იმნაიშვილს: იხ. ქართული ენის ისტორიული კრესტომათია, II, თბილისი, 1963, გვ. 208—209; ც. ჭურციკიძეს, ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ, თბილისი, 1959, 072.

¹¹ ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით: საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, 1944, ტ. V, № 3.

ძველი ქართული, როგორც ერთგვარი ინფინიტივის მქონე ენა, განმარტოებით დგას ქართველურ ენებში. სვანური ამ მხრივ საყურადღებოს არაფერს გვთავაზობს; რაც შეეხება მეგრულ-ქანურს, აქ შეიძლება დაიძებნოს ზოგი საინტერესო ფაქტი, რომელიც ეხმაურება ძველი ქართული ინფინიტივის ცალკეულ შემთხვევებს და ამდენად საპირობებს ძალიან ღრმა შედარებით შესწავლას. ჩვენ მხოლოდ ზოგადად შევეხებით რამდენიმე საყურადღებო მომენტს.

ა) განაყოფიერებულ ყურადღებას იქცევს ზმნა ქოგაოჰკუ (იწყო) ქანურში, რომელიც მასდარის მიცემით ბრუნვას მოითხოვს¹², „ოჰკომუს ქოგაოჰკუ“ — ნიშნავს „ჰამა დაიწყო“, რაც ძველი ქართულის „იწყო ჰამად“ და „იწყო ჰამას“ კონსტრუქციებს შეესაბამება. დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს:

არ პაპაზი დო არ ხოჯაქ ართი მეუენიში ოკითხუს ქოგაოჰკეს: ქან. ტექსტები, I, 28,11 — ერთმა მღვდელმა და ერთმა ხოჯამ ერთი მეორეს კითხვა დაიწყეს (ზედმიწ. კითხვას დაიწყეს).

...ძურენიშ ოხვენუს ქოგაოჰკუ ხოჯაქ: იქვე, 5,29 = ფურნის კეთება დაიწყო ხოჯამ.

ხჩინიქ-თი ოფათხუს ქოგაოჰკუ: იქვე, 27,26 = დედაბერმაც ფერთხვა დაიწყო.

დუმანიქ მოხთიმუს ქოგაოჰკუ: ყიფ. 2,23 = მტერმა... მოსვლა დაიწყო.

კერემინდიში ოკვათუს ქოგაოჰკეს: ყიფ. დამატ. 12,25 = კრამიტის კრა დაიწყეს.

ჰენთეფეშ ოილუს ქოგაოჰკეს: იქვე, 14,3 = მათი კვლა დაიწყეს და სხვა.

ბ) ქანურში ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი მიზანს აღნიშნავს და შეესაბამება ძველი ქართულის მასდარის ვითარებით ბრუნვას; მაგალითად ... მსქვერიშ ოყვილუშა ვიგზალით¹³ = ირმის მოსაყლაყად წავედით.

ასეთივე წარმოება დასტურდება მეგრულას გარკვეულ გამოთქმებში: ...მიდართუ ოგორუშა (მებნად წავიდა)¹⁴.

¹² არნ. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, 1936, გვ. 411—412; ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული კრესტომათია, II, გვ. 208—209.

¹³ არნ. ჩიქობავა, მასდარისა და მიმღეობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში, გვ. 41—42.

¹⁴ არნ. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფილისი, 1936, გვ. 177.

ბ) გაკვრით კიდევ ერთ საკითხზე: ბოლო ხანებში ორმა ავტორმა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ყურადღება მიაქცია ქანურის იმ შემთხვევებს, როდესაც გარდამავალი ზმნის საწყისთან დამატება თითქოს სახელობით ბრუნვაში დგას მოსალოდნელი ნათესაობითი ბრუნვის ნაცვლად¹⁵.

ავტორები ემყარებიან როგორც ნაბეჭდ ტექსტებს, ისე მათ მიერ ჩაწერილ მასალას. დავასახელებთ ორიოდ მაგალითს მათი ნაშრომებიდან:

მემედიქ ფაქავა ქომულუ დო ფოთინი ოქოსუს ქოგმოქკუ: ქან. ტექსტები I, 77,7—მემედმა ჩვარი მოიტანა და ფესსაყმლის წმენდა(ს) დაიწყო.

...ბერეფე... ქოდოხედეს დო ქითაბი. ოკითხუს ქოგმოქკეს: იქვე, 65,5=ბავშვები დასხდნენ და წიგნის კითხვა(ს) დაიწყეს.

ამ ავტორების აზრით, ესაა თავდაპირველი სახელობითი ბრუნვა და არა გამარტივებული ნათესაობითი, ეს ფაქტი ან ძველი ვითარების გამოხატულებაა (ის, რაც ძველი ქართულისთვის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, ქანურს ნაშთის სახით დღემდე შემონახავს), ან თურქული ენის გავლენის შედეგი.

აღნიშნული ფაქტის კვალიფიკაციის მეორე გზაც არსებობს (და ეს უფრო დამაჯერებელი ჩანს): ქანურში ჩვეულებრივია ნათესაობითი ბრუნვის ფორმის გამარტივება კომპოზიტებში, შაზღვრელ-საზღვრულთან, როდესაც მსაზღვრელს უშუალოდ მოსდევს საზღვრული: ზღვაპიჯი—ზღვაშ პიჯი „ზღვის პირი“, სულემანი ოხორი ← სულემანიშ ოხორი. შესაძლებელია, სწორედ ასე იყოს მიღებული ქითაბი ოკითხუ. მაგრამ ანგარიშგასაწევია გ. კარტოზიას მიერ დადასტურებული ისეთი მაგალითები, როცა სახელი და ნაზმნარი სახელი გათიშულია რაიმე სიტყვით (სახელით, ზმნისართით), სახელი კი მაინც სახელობითი ბრუნვის ფორმით შეეწყობა ნაზმნარ სახელს, მაგალითად,

ქოლოფე ბიგათენ ობახუს ქოგმოქკუ: ქან. ტექსტები, I, 26, რაც ნიშნავს — ძაღლების (ზედმიწ. ძაღლები) ჯოხით ცეპა დაიწყო.

ზემოთ განხილული საკითხები დამატებით კვლევას მოითხოვს. მეგრულ-ქანურის ამ თვალსაზრისით შესწავლამ მოსალოდნელია ბევ-

¹⁵ იხ. კ. დანელიას ნაშრომი „საწყისის წარმოება კოლხურში მეგრულ-ქანურში“, წაკითხულია მოხსენებად თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის ნ. შარი-საღმის მიძღვნილ სხდომაზე 1965 წელს.; გ. კარტოზიას ნაშრომი „ზანურის სინტაქსური თავისებურებანი“.

რი საყურადღებო ფაქტი გამოავლინოს. წინასწარ კი ჰანურისა და ძველი ქართულის მონაცემები საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ისტორიულად ქართველური ენებისთვის (ყოველ-შემთხვევაში ქართულ-ზანურისათვის) „იწყო კამასიქამად“, „წარვიდა ძებნად“ კონსტრუქციები არ ღნდა ყოფილიყო უცხო.

მეგრულ-ჰანურის ზემოაღნიშნული თავისებურებები მხარს უჭერს იმ მოსაზრებას, რომლის მიხედვით ძველი ქართულის ინფინიტიური კონსტრუქცია ძველია და ორიგინალურა, საკუთრივ ქართული და არა უცხო ენათა გავლენით შექმნილი.

როგორც დავინახეთ, ძველ ქართულში მასდარისა და მიმღეობის გვერდით ფუნქციონირებს კიდევ ერთი ნაზმნარი წარმონაქმნი.

იგი, პირველ ყოვლისა, სინტაგმატურ კრილში განხილვისას გამოიყოფა როგორც მასდარისაგან განსხვავებული, დამოუკიდებელი ერთეული. „შენებად“ ტიპის ფორმები სინტაქსური თვალსაზრისით ზმნას უტოლდება. შეიძლება მიჩნეულ იქნას ზმნის სისტემის წევრად, ვინაიდან ზმნისებურ კონსტრუქციებს ქმნის: აქვს უნარი შეიწყოს პირდაპირი დამატება (სახელობით და მიცემით ბრუნვებში), ირავი დამატება (მიცემით ბრუნვაში) და იშვიათი გამონაკლისის სახით ქვემდებარე (სახელობით ბრუნვაში). მაშასადამე, როგორც მმართველი სიტყვა ზმნის თვისებებს ამჟღავნებს, ამდენად ამ საფუძველზე მისი ინფინიტივად მიჩნევა ექვს არ უნდა იწვევდეს.

ფორმით კი ეს ოდენობა მასდარის ვითარებით ბრუნვას ემთხვევა, მაშასადამე, მორფოლოგიის დონეზე მისი გამოყოფის საფუძველი თითქოს არა ჩანს.

არსებობს ჩვენთვის ლაინტერესო ოდენობის კვალიფიკაციის ორი გზა: ან უნდა ვთქვათ, რომ ესაა მასდარის ვითარებითი ბრუნვა, რომელსაც ინფინიტივის სინტაქსური თავისებურებები ახასიათებს, ანდა ვთქვათ, რომ იგი მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ოპონიშური ფორმაა — ინფინიტივია.

ახსნის ორივე გზა დასაშვებია, მაგრამ ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია უპირატესობა მეორე ვარიანტს მიეცეს. და აი რატომ. შემთხვევათა დიდ ნაწილში „შენებად“ ტიპის სიტყვები არ შეიძლება გაგებული იქნას ვითარებითი ბრუნვის ფორმებად. ამ საკითხზე მსჯელობა ზევით იყო წარმოდგენილი (იხ. თავი II, გვ. 49—55). აქ გავიხსენებთ მხოლოდ ერთ შემთხვევას, კერძოდ, გამოიყო კონტრასტული პოზიცია — ბრძანებს შენებად, ბრძანა შენებად — სადაც, თუ „შენებად“ ფორმას ვითარებით ბრუნვად მივიჩნევთ, ზმნა არ ყოფილა გარდამავალი, და პირიქით, თუ ზმნა გარდამავალია (მასთან შეწყობილი პირ-

დაპირი ობიექტი სახელობით ან მიცემით ბრუნვაში უნდა იყოს წარმოდგენილი), „შენებად“ ფორმას ვითარებით ბრუნვად ვერ გავიგებთ.

ზმნის გარდამავლობაში ექვის შეტანის საფუძველი არა გვაქვს. როგორც გაირკვა, ინფინიტივის პირდაპირი ობიექტის ბრუნვას (სახელობითი და მიცემითი ბრუნვებიდან ერთ-ერთის არჩევანს) ზმნა განაპირობებს: ბრძანა შენებად ტალავარი, ბრძანებს შენებად ტალავარსა. გარდაპავალი ზმნა „მართავს“ შეულობით ინფინიტივთან დაკავშირებულ სახელს პირდაპირი დამატების ბრუნვებში.

„შენებად“ ამ შემთხვევაში არ შეიძლება გაგებულ იქნას ვითარებითი ბრუნვის ფორმად, იგი არასინტაქსურ ფორმადაა ქცეული. მაშასადამე, „შენებად“ ტიპის ფორმები განსხვავდება მასდარისაგან, როგორც შესიტყვების დამოკიდებული წევრიც (ფორმაუცვლეულია, არ იბრუნვის).

შეიძლება დავასკვნათ, „შენებად“ ტიპის სიტყვები ნაზმნარი არსებითი სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმებია წარმოშობით, მაგრამ ძველ ქართულში ისინი უნდა აღვიქვათ, როგორც ვითარებითი ბრუნვის ომონიმური ფორმები, როგორც დამოუკიდებელი ერთეულები თავისი ფორმითა და ფუნქციებით.

ზოგი მკვლევარი (მ. ჯანაშვილი, G. Deeters-ი)¹⁶ შესაძლებლად თვლიდა „შენებად“ ტიპის ფორმები სუბინუმად მიიჩნია. რა შეიძლება ითქვას ამასთან დაკავშირებით? სუბინუმის ფუნქციით „შენებად“ ტიპის ფორმათა ხმარება რომ დამახასიათებელია ქართულისათვის, ამას ადასტურებს ზემოთ განხილული მასალა ძველი ქართულის ძეგლებიდან, საერო თხზულებებიდან და ლიტერატურიდან. მაგრამ მას შემდეგ, რაც შესწავლილ იქნა ამ ფორმათა ფუნქციები და კონსტრუქციათა თავისებურებები, ვფიქრობთ, გაძნელებდა სუბინუმთან მათი დაკავშირება. როგორც ცნობილია, სუბინუმიც ნაზმნარი წარმონაქნია, მაგრამ იგი იხმარება მხოლოდ მიზნის გარემოების ფუნქციით, თანაც არა აქვს ზმნური მართვის ძალა¹⁷, „შენებად“ ტიპის ფორმებს კი

¹⁶ საერო თხზულებათა ძეგლებში დადასტურებული შემთხვევები, მ. გაბინსკის აზრით, პოულობს პარალელს ინდოევროპულ ენათა სუბინუმთან იხ. მისი „Этимология балканской утраты инфинитива в свете фактов сепардского языка“: *Revue Roumaine de Linguistique*. XIV, № 6, 1969, გვ. 540.

¹⁷ А. П. Якубинский, *История древнерусского языка*, 1953, გვ. 10; И. М. Тронский, *Историческая грамматика латинского языка*, М., 1960, გვ. 285 და სხვ.

გაცილებით პრავალმხრივი გამოყენება აქვთ, ასე რომ გაცილებით მეტი საფუძველი გვაქვს ისინი ინფინიტივად მივიჩნიოთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი ქართულის ინფინიტივი თავისებურია მრავალი თვალსაზრისით.

მართალია, იგი არასინტაქსური ოდენობაა, მაგრამ საკუთარი, მასდარის ბრუნვისაგან განსხვავებული ფორმა არა აქვს (მდრ. **ხმთ** ← **ხმთი**). მან ვერ მოაწრო საკუთარი ფორმის განვითარება, ისე ალრე დაიწყო გადაშენება.

სხვა ენათა ინფინიტივი, ჩვეულებრივ, ზმნის ზოგადი ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელია. ხშირ შემთხვევაში იგი ზმნის ფორმათა წარმოებისათვის ამოსავალ ოდენობას წარმოადგენს და სალექსიკონო ერთეულადაა ქცეული. ქართულ ინფინიტივს არც ეს ნიშნები გააჩნია¹⁸. ზმნის ზოგად მნიშვნელობას ქართულში ნაზმნარი არსებითი სახელი გადმოსცემს. ინფინიტივმა კი საკუთარი ფორმის უქონლობის გამო ვერც დამოუკიდებელი, ზოგადი მნიშვნელობა განივითარა. მითუმეტეს ვერ იქცეოდა იგი ზმნის ფორმათა წარმოებისათვის ამოსავალ ოდენობად და სალექსიკონო ერთეულად.

ძველი ქართულის ინფინიტივი საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ მასში აისახა ქართული ზმნის ზოგიერთი თავისებურება, კერძოდ, „შენებად“ ტაპის ფორმებს შესაძლებელია დაუკავშირდეს ერთდროულად ორი სახელი (პირდაპირი და ირიბი დამატება): გარდა ამისა, ქართულ ინფინიტივს პირდაპირი დამატება ორ ბრუნვაში — მიცემითსა და სახელობითში შეეწყობა (მდრ. ინდოევროპული ენები, სადაც ამ შემთხვევაში მხოლოდ ბრალდებითი ბრუნვაა გამოყენებული).

მაშასადამე, ძველი ქართულის „წერად“, „შენებად“ ფორმათა სახით ჩვენ საქმე გვაქვს ინფინიტივის მეტად თავისებურ სახეობასთან, „თავისებურ ინფინიტივთან“¹⁹.

ინდოევროპულ ენათა ინფინიტივზე მსჯელობისას გ. პაული ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ვიდრე ეს წარმონაქმნები (ნაზმნარი სახელების დატიური ბრუნვა) გაიგებიან ბრუნვის ფორმად, ხოლო მათი კონსტრუქციული თავისებურებები კვლავ თავდაპირველ (სახელისა და ზმნის ურთიერთობის) სახეობებს მოგვაგონებენ, მანამდის ისინი ჯერ კიდევ არ წარმოადგენენ „ნაპღვილ“ (подлинный) ინფინიტივს. როდესაც მათი ფორმა და სტრუქტურული თავისებურებები დამოუკიდ-

¹⁸ არ. მარტიროსოვი, მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის..., გვ. 45—46. ეს ნიშნები არ არის ერთნაირად დამახასიათებელი ყველა ენის ინფინიტივისათვის, იხ. ზევით, გვ. 7—8;

¹⁹ არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

ბელ სახეს იღებს, იქმნება საფუძველი მათი შემდგომი განვითარებისთვის²⁰.

ინფინიტივის შემდგომი განვითარების საფუძველი ძველ ქართულშიც არსებობდა. „შენებად“ ტიპის ფორმათა სტრუქტურული თავისებურებები უკვე ჩამოყალიბებულია, აღარც მათ ფორმას აქვს სინტაქსურობა, მაგრამ შემდგომი განვითარება ამ მოვლენას აღარ მისცემია. ძველი ქართულის ინფინიტივი, ასე ვთქვათ, განვითარების შუა გზაზეა შეჩერებული. ამ აზრით მას „ინფინიტივის ჩანასახიც“²¹ შეიძლება ეწოდოს.

ძველი ქართულიათვის დამახასიათებელი მოვლენა საინტერესოა ტიპოლოგიური თვალსაზრისითაც, რამდენადაც

ა) ის, რაც რიგი ენებისათვის ინფინიტივის ჩამოყალიბების განვლილ ეტაპადაა ნაგულისხმევი, ძველ ქართულში აქტიურად მოქმედი სინტეზის სახით წარმოგვიდგება.

ბ) ქართულში გამოვლინდა ინფინიტივის რღვევის ზოგადი ტენდენცია, რომელიც რიგ სხვა ენებშიც (ბერძნულში, სერბიულში, ბულგარულში...) შეინიშნება.

²⁰ Г. Пауль, Принципы истории языка, Москва, 1960, гл. 430.

²¹ არნ. ჩიქობავა, ინფინიტივის დიალექტური ვარიანტები ხუნძურში (ავარულში), ენისკის მოამბე, I, 1937, გვ. 89.

К ВОПРОСУ ОБ ИНФИНИТИВЕ В ДРЕВНЕГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В грузинском языке выделяется группа отглагольных имен, состоящая из имен действия (масдара) и причастий. Эта группа по характерным для нее признакам отличается от двух других типов изменяемых слов — имени и глагола.

В древнегрузинском языке, в отличие от новогрузинского, выделяется еще одно отглагольное образование, в частности своеобразный тип инфинитива, который хотя генетически и увязывается с масдаром, но в древнегрузинском он существенно отличается от масдара и проявляет свойства глагола.

Инфинитив древнегрузинского языка по ряду семантических и морфологических признаков значительно отличается от инфинитива других языков¹. Основными особенностями, которые позволяют нам рассматривать эту форму как инфинитив, являются ее функциональные и структурные признаки: эта форма выполняет в предложении функции инфинитива и образует конструкции, аналогичные глагольным.

Целью настоящей работы является описание инфинитивной конструкции в синхронном плане на материале древнегрузинского языка: анализ всех возможных ее типов, установление ее функций и выявление внутренних синтаксических отношений между ее членами.

Указанные вопросы рассматриваются в основном на материале памятников древнегрузинской литературы V—XI вв.

В работе особое внимание уделяется вопросу утраты инфинитива и установлению специфических черт инфинитивной конструкции на различных этапах развития грузинского литературного языка (памятники XII—XVIII вв.).

Используются также материалы из диалектов грузинского языка, сохранивших в ряде случаев архаические формы, и дан-

¹ С этой точки зрения термин инфинитив можно было бы употреб-
лять в кавычках.

ные картвельских языков. Часто с целью сопоставления переводных текстов с оригиналом привлекается и греческий язык.

Во введении на основе существующей научной литературы дан краткий обзор инфинитива в различных языках, причем главное внимание уделяется вопросам, представляющим интерес с точки зрения грузинского инфинитива.

Первая глава посвящена обзору и критическому анализу соответствующей научной литературы.

Направительный падеж масдара квалифицировался в старых грузинских грамматиках как უჩიბო სქესი *učino skesi*, „скрытое наклонение“ (грамматика Антония, 1753 г.), განუსაზღვრებელი სქესი *ganusazğurebeli skesi* „неопределенное наклонение“ (вторая редакция грамматики Антония, 1767 г., грамматики С. Додашвили и П. Иоселиани) и рассматривался отдельно от других форм масдара (отглагольного имени). Первое и сравнительно полное описание этого явления дал Антоний I. Последующие грамматисты, полностью опираясь на его выводы, уточняли выдвинутые им положения, дополняя их иногда результатами собственных наблюдений (в пределах традиции грамматического мышления того времени). В этих грамматиках делались попытки дать морфологическую и синтаксическую характеристику данного явления и, несмотря на ряд неточностей и ошибок, некоторые из этих наблюдений представляют определенный интерес.

Начиная с Д. Чубинашвили, формы типа უჭრაღ *učrad* «писать» перестали привлекать внимание грамматистов, поскольку объектом их исследований стал новогрузинский язык, где эти формы в древней функции перестали употребляться. Однако, несмотря на это, несколько замечаний по интересующему нас вопросу встречаются и у последующих авторов (напр., у Ф. Жордания).

Вопросы, связанные с древнегрузинским инфинитивом, рассматривают и современные исследователи: Г. Деетерс, А. Шанидзе, Арн. Чикобава, Т. Шарадзенидзе, И. Имнайшвили, В. Панчвидзе и др. Специальную статью этому вопросу посвятили А. Маргиросов («К вопросу о генезисе масдарной конструкции в древнегрузинском языке») и Ш. Дзидзигури («Масдарная конструкция предложения»). По мнению исследователей, это характерное для древнегрузинского языка отглагольное образование представляет собой супин (G. Deeters, М. А. Габинский), «зачатки инфинитива» (Арн. Чикобава), «своеобразный инфинитив» (А. Мартиросов).

В данной работе рассматриваются основные вопросы, связанные с инфинитивом древнегрузинского языка. Некоторые положения, уже известные в научной литературе, уточнены, расширены и обоснованы в работе на базе анализа но-

всего фактического материала, в ряде случаев делается попытка разрешить тот или иной вопрос с новых позиций (напр., выделены некоторые новые функции инфинитива, установлены закономерности в управлении им падежами дополнения и др.).

Вторая глава состоит из нескольких разделов, первый из которых посвящен выявлению сходства и различий между масдаром и инфинитивом. Это особенно важно, поскольку форма инфинитива полностью совпадает с формой направительного падежа масдара. Рассмотрение этого вопроса требует предварительного изложения нашей точки зрения относительно масдара.

В современной грузинской лингвистической литературе существуют два противоположных взгляда на масдар. А. Шанидзе считает, что масдар является неспрягаемым глаголом и вместе с причастием образует специфическую группу слов, названную им «сахелзмна» (имя-глагол). Автор аргументирует свое положение в основном тем, что масдар, как отглагольное образование, сохраняет целый ряд глагольных категорий (использует преверб, имеет категории вида, ориентации, а также каузатива а, в редких случаях, залога и времени) и имеет лексическое значение глагола. Наличие же склонения у этих образований А. Шанидзе объясняет их промежуточным положением между глаголом и именем.

Противоположного мнения придерживаются Ари. Чикобава, И. Имнайшвили и др., которые при характеристике этих форм основным считают их склоняемость. Отсюда и определение их как имен, точнее — отглагольных имен.

Мы разделяем этот взгляд в силу того, что именно склонение и спряжение являются взаимноисключающими категориями.

Поскольку масдар — это имя, то ему присущи все морфологические и синтаксические особенности имени (существительного).

В словосочетаниях между масдаром и глаголом устанавливаются синтаксические отношения, идентичные синтаксическим отношениям между именем и глаголом, в частности — переходным: ჩუებ ვისწრაფთ მონაგებთა შეკრებასა ჟენ visçrapit monagebta šekrebasa „мы стремимся к собиранию имущества“: Поучения отцов, 225, 89; უკუეთუ ჩუებ არა ვისწრაფთ აჭაგო აჭოცაჲ მათი... uķuetu ჟენ არა visçrapot akave aqocaj mati... „если мы не будем стремиться здесь же к их истреблению“... там же, 129, 18.

В указанных примерах мы имеем дело с типичной моделью словосочетания с переходным глаголом — координацией. В данном случае особый интерес представляет падеж прямого дополнения. Как известно, в словосочетаниях с глаголом на-

тоящего времени объект стоит в дательном падеже, а в сочетаниях с глаголом группы прошедшего совершенного объект находится в именительном падеже.

Однако в подобных же синтаксических конструкциях с переходными глаголами на месте дополнения встречается форма, которая материально совпадает с формой направительного падежа масдара.

Позиция дательного падежа: ისწრაფდა უკუე თესლი უღბ-
რობათა ალტოცად ნათესავსა მართალთასა isçrapda ukue tesli u-
mrtoťaj aycocad natesavsa martaltasa „стремилось уже потомство
безбожников истребить род праведников“: Хронограф Георгия
Амартола, 16,31.

Позиция именительного падежа: ხოლო აწ ვისწრაფო გა-
მოცხადებად შენდა საქმე იგი xolo ač visçrapo gamocxadebad
šenda sakme igi „а теперь буду стремиться объявить тебе дело
сие“: Кимена, I, 1,13.

В данном случае вместо ожидаемых форм падежей прямого дополнения (дательного и именительного) мы имеем форму направительного падежа.

В связи с этим возникает вопрос об истинной природе этой формы. Анализ, проведенный в работе, показывает, что рассматриваемую форму нельзя интерпретировать как форму направительного падежа масдара.

Это положение подкрепляется и некоторыми другими данными, в частности:

а) Подобные формы встречаются на месте субъекта непереходного двухличного глагола, который должен стоять в именительном падеже: ...არავისდა ჰნებავეს მიცემად წიგნი ესე სხუას aravisda hnebavs micemad çigni ese sxuasa „...никому другому не желает отдавать эту книгу“: Кимена, I, 205, 22.

б) Вместо обычного сочетания—глагол მეშინის mešinīs „боюсь“ + род. пад. имени: ნუ გეშინიხ ყუდრებისა(გან) nu gešinix quedrebisa(gan) „не бойся порицания“—этот же глагол встречается в сочетании с формой масдара в направительном падеже: ეშინოდა შესლვად წინაშე კეისრისა ešinoda šeslvad çinaše ķeisrisa „...боялся предстать перед кесарем“: Синайский многоглав, 251, 2.

Подводя итоги сказанному, можно прийти к следующему заключению: форма масдара в направительном падеже употребляется в определенных конструкциях вместо форм масдара в именительном, дательном, родительном падежах (последних и беспоследних). Это положение становится более ясным, если обратиться к следующей схеме:

isçrapebs gamocxadebasa
 isçrapa gamocxadebaj
 hnebavs gamocxadebaj
 ešinis gamocxadebisa(gan)
 çarvida gamocxadebisatvis

gamocxadebad.

В определении грамматической природы данной формы особое значение приобретает выяснение ее синтаксических взаимоотношений с именами.

Между конструкциями с масдаром и конструкциями с формой в направительном падеже имеется существенная разница. Интересующая нас форма образует конструкции, аналогичные глагольным, ибо она управляет прямым дополнением в соответствующих падежах, тогда как в масдарных конструкциях мы имеем дело с именным управлением, сходным с синтаксическим отношением, присущим связи определения с определяемым.

Исключительного внимания заслуживает тот факт, что форма направительного падежа масдара одновременно может управлять двумя формами (прямого и косвенного дополнения), образуя конструкцию второй серии трехличного глагола. Например, უმჯობეს არს ჩემდა მიცემად იგი შენდა, ვიდრე მიცემად იგი სხუასა ქმარსა umžobes ars čemda micemad' igi šenda' vidre micemad' igi sxuasa kmarsa „лучше для меня отдать ее тебе, чем отдать ее мужу другому“: Бытие, 29, 19.

Таким образом, в результате анализа материала выяснилось: несмотря на то, что рассматриваемая нами форма внешне совпадает с формой направительного падежа масдара, между ними, однако, обнаруживается существенная разница синтаксико-морфологического характера. В первую очередь следует отметить, что это образование в древнегрузинском языке перестало функционировать в качестве направительного падежа, превратившись в застывшую, несинтаксичную единицу, которая, в отличие от масдара, обладает способностью образовывать конструкции, аналогичные глагольным.

Сказанное дает нам основание по-разному трактовать два указанных образования — масдар и форму, омонимичную с его направительным падежом. Последнюю можно квалифицировать как форму инфинитива, а соответствующие конструкции — как инфинитивные конструкции.

Инфинитив и масдар, как отглагольные образования, в основном сохраняют глагольную семантику, поэтому все члены предложения, которые присоединяются к глаголу, могут быть присоединены и к ним.

Возможность замены глагола в глагольных конструкциях инфинитивом и масдаром показывает, что второстепенные члены предложения, связанные с ними примыкающим, изменению не подвергаются.

В масдарной конструкции изменяются лишь основные члены предложения (напр., прямое дополнение).

Из этого следует, что специфику инфинитивной конструкции создает соотношение инфинитива с основными членами предложения (прямым и косвенным дополнением). Следовательно, используя термин «инфинитивная конструкция» в узком смысле, мы имеем в виду конструкцию — инфинитив + прямое и/или косвенное дополнение. Этот же термин в широком смысле предполагает конструкцию — инфинитив + любой член предложения.

Функции инфинитива в предложении. Форма инфинитива в древнегрузинском языке выступает в качестве прямого дополнения, подлежащего, простого дополнения, обстоятельства цели и предикативного члена (именной части составного сказуемого). Ряд этих функций был отмечен в специальной литературе (в трудах А. Мартиросова, Т. Шарадзендзе, Ш. Дзидзигури и др.).

Следует отметить, что указанные функции инфинитива ограничиваются в зависимости от употребления его в сочетании с определенными группами глаголов.

При определении функций инфинитива мы в основном исходим из природы глагола, используя способ замены формы инфинитива эквивалентным членом предложения, что дает нам возможность точно выделить те или иные функции и позиции инфинитива.

1. В функции прямого дополнения инфинитив встречается с определенной группой переходных глаголов, напр., ბრძანა *brdzana* „велел“, გაბიზრახა *ganizraxa* „замыслил“, „задумал“; აიძულა *aizula* „заставил“, არწმუნა *arctuna* „убедил“, იკადრა *ikadra* „осмелился“, იხედა *ixeba* „пожелал“, შესძინა *šeszina* „прибавил“, „продолжил“; შეუძლო *šeužlo* „смог“, „был в состоянии“; არა აუფლა *ara aupla* „не разрешил“, არა უტევა *ara uteva* „не пустил“, გელყო *gel-qo* „приступил“, „взялся“; ჯერ-იხიბა *žer-ičina* „счел нужным“, „пожелал“...

Перечисленные глаголы составляют своеобразную семантическую группу, характерной чертой которой является то, что они не выражают конкретных физических действий, поэтому и дополнение при них, не обозначая конкретного предмета, оказывается в форме инфинитива или имени действия.

2. а) Часто инфинитив встречается с непереходными глаголами, имеющими черты модальности, т. е. выражающими

желание, намерение, возможность... Напр., ჰნებავს „hnebavs“, ჰსურს hsurs, სწადის scadis „желает“; ეგულებს egylebis „намеревается“, უძლავს uzlavs „в состоянии“, „может“; უღირს uγirs „надежит (ему)“, გელ-ეწიფების qel-eγipebis. ძალ-უცაი zal-uc, ძალ-ედვა zal-edva „может“...

В глагольной конструкции gunebavs ჟუნ იგი „мы желаем“ место подлежащего в форме именительного падежа занимает инфинитив.

б) Инфинитив встречается и с такими недостаточными глаголами с отсутствующим лицом, как ჯერ-არს ჯერ-ars „надо“, უმჯობეს არს umჯობეს ars „лучше“, წეს-არს ces-ars „положено“, სამართალ არს samartal ars „справедливо“, ეგების egebis „возможно“...

В конструкциях с данными глаголами инфинитив занимает место подлежащего, напр., ჯერ-არს ჩემდა დღეს და ხვალ და ზეგე წარსლვად ჯერ-ars ჯემდა dγes da xvale da zege წარსლვად „мне должно ходить сегодня, завтра и в последующий день“. Лука, 13, 33, ср... არა ჯერ-არს შეშინებდა არა ჯერ-ars ჟესინებაჟ „не подобает поддаваться страху“.

Анализ приведенных выше конструкций позволяет нам сделать следующее обобщение: инфинитив в качестве подлежащего выступает при непереходных глаголах.

3. В некоторых случаях инфинитив выполняет функцию простого дополнения. Хотя в данном случае он также встречается с непереходными глаголами, однако, в отличие от рассмотренных выше примеров, в данной глагольной конструкции он заменяет не главный, а второстепенный член предложения — простое дополнение в дательном (с послелогом и без послелога), родительном и творительном падежах. Например, არღარა ღირს ვარ მე წოდებად ძედ შენდა არაღა γირს ვარ მე ცოდებად ჯედ ჟენდა „и уже недостойн я называться сыном твоим“. Лука, 15, 19, ср... ანგელოზთა ხილვასა ღირს იქნა angelozta xilvasa γირს იქნა „он удостоился видеть ангелов“. Синайский многоглав, 85, 1.

4. Инфинитив часто выражает обстоятельство цели. В этой функции он встречается с любым глаголом, семантика которого позволяет сочетаться с обстоятельством цели. Формальных ограничений при этом не наблюдается, так как обстоятельственные слова связаны с глаголом примыканием.

Примеры подобных конструкций наиболее часто встречаются с глаголами, выражающими движение: მოვიდა movida

„пришел“ (čarvida, ganvida, gamovida, aγvida, ševida, šemovida...), აღ-
ჟდა აყდა „взошел“, „поднялся“, (miuqda, gardaqda, štaqda...), და-
და dadga „стал“, მიიქა miiksa „возвратился“, მიბიდა mirbida „бе-
жал“, წავიყვანა čaviqvāna „отвел“, მიავლინა miavlina „послал“ и др.

5. Инфинитив в древнегрузинском языке может выступать в роли предикативного члена — именной части составного ска-
зуемого. Мы имеем в виду сказуемое типа ყოფად არს qopad
ars „должно быть“. Глагольной частью в подобном сказуемом обы-
чно является вспомогательный глагол არს (ვარ, ხარ) ars (var, xar)
„есть“ как в настоящем, так и в прошедшем времени, а также изред-
ка უც uc „может“. Одна из характерных черт сказуемого типа
qopad ars — это семантическое слияние компонентов, составляю-
щих формальное единство. Мы не можем привести ни одного слу-
чая разобщения подобного сказуемого. Постоянным является
также и порядок составных частей сказуемого: инфини-
тив—вспомогательный глагол. Например, აღდგომაჲ ყოფად არს
aydgomaġ qopad ars будет воскресение...: Деяния апостолов,
24, 15.

Если глагольная часть составного сказуемого стоит в про-
шедшем времени, то оно как бы выражает будущее в прошед-
шем, что характерно для некоторых индоевропейских языков
(напр., английское Future in the past).

Сказуемое типа qopad ars одновременно выражает бу-
дущее время и категоричность действия (Ф. Жорданна, Г. Де-
етерс, А. Мартиросов, Т. Шарадзенидзе, Н. Натадзе и др.).

Выражение инфинитивом категоричности в данном случае
считается одной из его первоначальных функций. высказы-
но мнение, что это является исходным для значения будущего
времени, причем исследователи в подтверждение этого мнения
опираются на тенденции, отмечающиеся в ряде картвельских
языков (будущее ← сослагательное), а также в ряде совре-
менных индоевропейских языков. Но эта тенденция проявляет-
ся в основном в формах глагола с органическим образованием.
Что касается сказуемого типа qopad ars (будет) то оно по
своему составу является сложным, и его значение будущего,
надо полагать, увязывается с именной частью, поскольку инфини-
тив в роли обстоятельства цели выражает действие, которое
должно совершиться. Эта функция инфинитива является древ-
ней, и она, видимо, должна увязываться с функцией формы
обстоятельственного падежа.

В характерных позициях встречаются как отдельно взятый инфинитив, так и инфинитивные конструкции, общая характеристика которых дана выше. Здесь мы остановимся лишь на инфинитивных конструкциях в узком смысле, т. е. на тех специфических конструкциях, в которых проявляется способность инфинитива управлять, подобно глаголу, именем. Этот признак в основном и позволяет считать формы типа «qorad» инфинитивом.

Инфинитив может иметь конструкции, характерные для однокличных и двукличных непереходных, а также для двукличных и трехкличных переходных глаголов. Сообразно с этим с инфинитивом могут быть связаны прямое дополнение в именительном или дательном падежах, косвенное дополнение в дательном падеже и, в виде исключения, подлежащее в именительном падеже.

Поскольку в грузинском языке «подлежащее» и «дополнение» — это термины, обозначающие типы отношения глагола с именем, то в данном случае их употребление условно. В инфинитивных конструкциях управление осуществляется в одном направлении: инфинитив управляет именем в тех же падежах, что и глагол, не подвергаясь при этом изменениям.

При исследовании различных случаев взаимоотношений инфинитива с именем возникает вопрос, не дает ли основа инфинитива возможность заранее определить, с каким случаем мы имеем дело. Поэтому нам прежде всего необходимо рассмотреть основу масдара.

Основа масдара обычно нейтральна в отношении залога. Как известно, залог различается лишь в нескольких масдарах типа ტება—ტყდობა *teba—tdoba*. В то же время масдар не всегда нейтрален в отношении переходности—непереходности.

Существуют определенные группы непереходных глаголов, которые характеризуются специфическими моделями образования масдара. Таковы масдары, имеющие показатели ომ от (დგობა *dgoba* „стоять“), ოლ *ol* (ჭროლა *krōla* „дуть“), ოლ *il* (ტირილი *ṭirili* „плакать“), а также масдары სლვა *slva* „идти“, სრბა *srba* „бегать“ и т. п. Здесь же следует упомянуть отыменные масдары типа ხადირობა *padiroba* „охотиться“. К названным примыкают все те масдары, которые, следуя ординарному типу образования, все же в отношении формы противопоставляются масдару соответствующего переходного глагола. Например, გორვა—გორება *gorva—goreba* „катиться—катить“.

Инфинитивы, соответствующие этим масдарам, могут иметь конструкцию непереходных глаголов, т. е. инфинитив может сочетаться с косвенным дополнением, если он соответ-

ствуется релятивно-непереходному глаголу, и с субъектом (весьма редко), если он соотносится с абсолютно-непереходным глаголом. К этой группе примыкают также инфинитивы, соответствующие глаголам, утратившим прямое дополнение: მსახურებად msaxurebad „служить“, თაყუანისცემად taquanis-cemad „преклоняться“ и др.

Исходя из этого, можно заключить: одна группа инфинитивов одинаково соответствует по форме переходным и непереходным глаголам. Такие инфинитивы могут образовывать различные конструкции. Вторая (сравнительно малочисленная) группа инфинитивов имеет различные формы для переходных и непереходных глаголов. Некоторые инфинитивы лишены одной из этих форм, поэтому каждый из них может иметь лишь одну конструкцию, характерную для соответствующих переходных или непереходных глаголов.

Виды инфинитивных конструкций.

а) Инфинитив абсолютно-непереходного глагола обычно не образует конструкций в узком смысле: ...ვერ ძალ-მაც აღდგომად ver zal-mic aydgomad „не могу встать“: Бытие, 31, 35.

В редких случаях с таким инфинитивом сочетается имя в именительном падеже, которое можно трактовать как подлежащее инфинитива, поскольку:

1. наличие прямого дополнения при таких инфинитивах исключается,

2. при изменении инфинитивной конструкции в соответствующую глагольную данное имя становится субъектом глагола:

ჰუადვილეს არს მანქნისა საბელი ჯურელსა ნემსისასა განსლვად, ვიდრე მდიდარი სასუფეველსა ღმრთისასა შესლვად huadviles ars manknisa sabeli qurelsa nemsisasa ganslvad, vidre mdidari sasupevelsa. ymrtsisa šeslvad „легче канату пройти сквозь игольное ушко, нежели богатому войти в царствие божие“: Марк, 10, 25.

В специальной литературе не рассматривался вопрос о том, что происходит с глагольным субъектом при замене глагола инфинитивом. Здесь следует различить два случая: 1) логический субъект инфинитива идентичен субъекту глагола (...იწყო ქროლად ქარმან icqo krolad kartman „начал дуть ветер“), или же 2) он является косвенным дополнением глагола (...უბრძაბა მას შენებად ტალავარი ubgzapa mas šenebad țalavari „приказал ему построить шатер“). Эти конструкции являются обычными, а указанный случай сочетания инфинитива с именем в именительном падеже — редкое исключение. Если же представленная интерпретация имени, как субъекта при инфинитиве,

допустима, то это можно считать одним из отличительных признаков древнегрузинского инфинитива.

б) Инфинитив образует конструкцию релятивно-непереходного глагола, и косвенный объект сочетается с ним в дательном падеже: არა შევიწყნო შედგომად კუალსა მისსა აგა ševicqino šedgomad kūalsā missa „не надоест мне идти по его следу“: Синайский многоглав, 228, 3.

в) При сочетании с инфинитивом типа „მსახურებად“ msaxurebad „служить“ имя соответствует косвенному дополнению переходного глагола: ესრეთ ყოველნი წყალნი ისწრაფდეს ბრძანებასა მას შემოკმედისასა მსახურებად esret qovelni cqalni iscrapdes brzapebasā mas šemokmedisasa msaxurebad „так все воды стремились служить воле создателя“: Шестоднев, 80, 25.

г) Инфинитив образует конструкцию, которая характерна для трехличного глагола. В этом случае с инфинитивом сочетаются два дополнения — прямое (в именительном падеже) и косвенное (в дательном падеже): ჳერ-არსა მიცემად ხარკი კეისარსა ანუ არა? žer-arsa micemad xarkī ķeisarsa anu aga? „позволительно ли давать подать кесарю или нет“?: Марк, 12, 14.

д) Наиболее частыми являются случаи, где инфинитив, управляя прямым дополнением в именительном или в дательном падеже, образует конструкцию, характерную для двухличного переходного глагола.

Прямое дополнение стоит в именительном падеже: ...უბრძანა იესუ მიწაფეთა მათ წყალი მოღებად ...ubzana iesu močapeta mat cqali moyebad „приказал Иисус ученикам своим принести воды“: Мученичество Евстафия Мухетского, 169, 23.

Прямое дополнение стоит в дательном падеже: და არცა ღირს ხარ სახელსა მისსა სმენად da arca ħirs xar saxelsa missa smenad „и недостойн ты слышать его имя“: Кимена, II, 34, 12.

Тот же самый с семантической точки зрения член словосочетания (прямой объект) может стоять в родительном падеже или же отглагольном направительном. Первый встречается при препозитивном (პურისა ჳამად purisa čamad „есть хлеб“), а второй — при постпозитивном строе синтагмы (გმობად სახელისა gmo bad saxelisa „порицать имя“).

Примечательно то обстоятельство, что личное местоимение I и II лица с точки зрения их отношения к инфинитиву отличаются не только от имен, но и от местоимений III лица. Мы не обнаружили ни одного случая, когда в качестве прямого или косвенного дополнения при инфинитиве выступали бы ме-

стоименная ზღ მე „я“, ზღბ ზენ „ты“ ზღუბ ზუენ „мы“, ზღუბბ tkuen „вы“ без изменения формы.

Из данного круга вопросов особого внимания заслуживают случаи, когда инфинитив управляет прямым дополнением. Как было сказано, в данном случае выделяются четыре типа конструкций с инфинитивом: имя в сочетании с инфинитивом может стоять в именительном, дательном, родительном и отгениитивном направительном падежах.

В первых двух случаях мы имеем дело с управлением, аналогичным соответствующему глагольному управлению, а в двух последних возникают синтаксические отношения, характерные для имен.

Не подчиняется ли какой-нибудь закономерности распределение падежных форм в сочетании с инфинитивом? В специальной литературе (А. Мартirosов, Т. Шарадзешидзе) на этот вопрос дан отрицательный ответ.

Мы вполне разделяем это мнение в отношении конструкций «родительный падеж + инфинитив» и «инфинитив + отгениитивный направительный падеж». Наличие этих сочетаний свидетельствует о постепенной ломке инфинитивной конструкции, поэтому отсутствие закономерности в этих сочетаниях — явление вполне естественное.

Что касается конструкций «инфинитив + дательный» и «инфинитив + именительный падеж», то в них выявляется определенная закономерность в распределении падежных форм. Как показал анализ материала, падеж прямого дополнения инфинитива зависит, помимо самого инфинитива, также и от глагола, с которым связан инфинитив.

Исследование позиций инфинитива позволяет нам выделить два различных случая его употребления:

1. когда инфинитив заменяет основные члены глагольной конструкции (субъект и объект);

2. когда инфинитив заменяет второстепенные члены предложения (простое дополнение, обстоятельство цели) и, следовательно, связь его с глаголом слабее.

Влияние глагола распространяется на первый случай. Выбор падежа прямого дополнения при инфинитиве определяется глаголом: если инфинитивная конструкция заменяет имя в именительном падеже, то дополнение инфинитива стоит также в именительном падеже; если же эта конструкция заменяет имя в дательном падеже, то тогда и дополнение оказывается в форме дательного падежа.

1) Инфинитивная конструкция при переходных глаголах, как было отмечено, выполняет функцию прямого дополнения. Если сформулированная закономерность реальна, то дополнение при инфинитиве, связанном с формами переходных гла-

голов первой серии, должно стоять в дательном падеже, а второй серии — в именительном. Это полностью подтверждается материалом.

Дополнение в дательном падеже: თითოეული მათგანი ისწრაფდა თესვად ქაცთმოყუარებასა titoeuli matgani isçrapda tesvad kactmoquarebasa „каждый из них стремился сеять человеколюбие“: Ефрем Ассирийский, 34, 10.

Дополнение в именительном падеже: ...ისწრაფა... აღდგინებად ეკლესიას შინა საცთური ბოროტი ...isçrapa aŷdginebad eklesias šina sacturi boroṭi „...поспешил возродить в церкви соблазн злой“: Кимена, I, 99, 6.

2) В инфинитивных конструкциях, связанных с непереходными глаголами типа ჰნებავს hnebavs „желает“, а также с глаголами с недостающим лицом типа ჯერ-არს ჯერ-არს „должно“, дополнение при инфинитиве стоит в падеже, который соответствует падежу подлежащего при глаголе: მნებავს ხილვად აღდგომაცა მისი mnebavs xilvad adgomajca misi „желаю видеть воскресение его“: Синайский многоглав, 172, 16.

Подавляющее большинство случаев отвечает изложенному правилу. Но не исключена и возможность отклонения от него. Например, глагол იწყო icqo «начал» встречается обычно во второй серии. При нем в инфинитивных конструкциях следовало ожидать дополнение в именительном падеже, но в текстах засвидетельствованы случаи употребления в равной степени как именительного, так и дательного падежей.

Объект в именительном падеже: იწყეს თხრობად სიტყუაჲ იგი ღმრთისა icqes txrobad siṭquaj igi ṡmrṭisaj „и стали проповедовать слово божие“: Деяния Апостолов, 13, 5.

Объект в дательном падеже: მაშინ იწყო სირცხვლით უუაზნახებელსა აღგილსა დაპყრობად მაშინ icqo sircxylit uṡuapajsknela adgilsa dapqrobad „и тогда со стыдом должен будешь занять последнее место“: Лука, 14,9.

Это отклонение объясняется природой самого глагола: в специальной литературе отмечено, что колебания подобного рода проявляются и в глагольных конструкциях.

Наряду с этим наблюдаются редкие случаи явного отклонения от правил, например, ხასწავებდით მათ დამარხვად ყოველი, რომელი გამცენ თქვენ hašçavebdit mat damarxvad qovel. romeli gamcen tkuen „и поучайте их соблюдать все, что я повелел вам“: Матфей, 28, 20.

Вторую группу составляют случаи, в которых инфинитивная конструкция выступает в функции простого дополнения или же обстоятельства цели. Следовательно, в таких сочетаниях связь глагола с этой конструкцией не является такой тесной, как это было в случаях, рассмотренных выше. В таких инфинитивных конструкциях дополнение в основном стоит в дательном падеже, но нередки случаи употребления и именительного падежа. В подобных случаях отсутствует возможность установления каких-либо закономерностей при рассмотрении падежных форм дополнения в инфинитивных конструкциях.

В связи с установленной выше закономерностью может возникнуть сомнение: обладают ли вообще формы, называемые инфинитивом, способностью управлять. Если падеж дополнения при инфинитиве управляется глаголом, то тогда это дополнение следует считать глагольным, а не инфинитивным. При этом под сомнение ставится вообще наличие инфинитива в древнегрузинском языке. Но такие конструкции, как а) წარვიდა მოყვანებად თავისი თვისა ცოლი *carvida moqvanebad tavis tsisa coli* „отправился, чтобы привести для себя жену“ и б) იგი თავადი განვიდეს... განმზადებად უფალსა ერი მომზადებული *igi tavadi ganvides ganmzadebad upalsa eri momzadebuli* „он сам выйдет... дабы представить господу народ приготовленный“: Лука, 1, 17, подтверждают наличие дополнения именно при инфинитиве. Эти и подобные примеры свидетельствуют об отсутствии влияния глагола на инфинитивную конструкцию.

Как же следует расценивать роль глагола с точки зрения рассмотренной закономерности? Вкратце эту роль можно охарактеризовать следующим образом: инфинитив управляет прямым дополнением в именительном и дательном падежах, глагол же определяет выбор между этими двумя формами (если для этого существуют соответствующие условия), т. е. управление глагола дополнением при инфинитиве опосредствовано.

Вышеуказанное охватывает часть случаев: наряду с рассмотренными конструкциями существуют и такие, в которых инфинитив не обладает способностью глагольного управления. Поскольку формы, называемые инфинитивом, продолжают сохранять независимость (не воспринимаются как форма масдара), то такой инфинитив вместе с связанным с ним именем в родительном и отгенитивном направительном падежах следует понимать как инфинитивную конструкцию, которая уже прошла первый этап процесса утраты инфинитива, лишившись способности глагольного управления.

Зафиксированные в древнегрузинском языке параллельные конструкции (инфинитивные, масдарные, а также некото-

150

рые другие переходного типа) можно интерпретировать двояко: их наличие можно считать либо показателем формирования инфинитива, либо свидетельством обратного процесса.

На наш взгляд, наличие этих конструкций следует рассматривать как проявление утраты инфинитива, поскольку: 1) уже в древнейших памятниках грузинской письменности (ханмэтных и наемэтных) встречаются все те инфинитивные конструкции, которые засвидетельствованы в последующих памятниках, и 2) начиная с XII века инфинитив постепенно выходит из употребления. Таким образом, имеются основания предположить наличие тенденции утраты инфинитива уже в древнегрузинском языке.

В третьей и четвертой главах рассматриваются два основных вопроса: 1) инфинитив в памятниках позднее XI века и 2) инфинитив¹ в диалектах грузинского языка.

Изучение вопроса в историческом аспекте показало, что инфинитив постепенно выходит из употребления. Вместо него уже в древнегрузинском языке начинают употребляться иные, заменяющие инфинитив, формы.

В связи с этим в специальной литературе высказано мнение, согласно которому процесс исчезновения инфинитива начинается с X века (это особенно заметно в случаях глагольного управления). Что же касается функции обстоятельства цели, то инфинитив сохранил ее в грузинском литературном языке до XII—XIII вв. (А. Мартиросов).

С целью выяснения общей картины процесса утраты инфинитива мы обратились к изучению, с одной стороны, письменных памятников XII—XIII вв. и, с другой стороны, материала различных диалектов.

1. Инфинитив в памятниках позднее XI века. Нормы древнегрузинского литературного языка в значительной степени сохранены и в памятниках, созданных позднее XI века. Так, для агнографического произведения XI века «Житие Георгия Святоторца» (издано по рукописи XII в.) характерно обычное использование инфинитива во всех вышеуказанных функциях, и, что особенно примечательно, в нем встречаются случаи глагольного управления: инфинитив управляет дополнением в именительном и дательном падежах.

В «Мученичестве Раждена», написанном во второй половине XII века (издано по рукописи XVIII века), из двадцати

¹ Следует отметить, что употребление термина «инфинитив» носит условный характер в отношении диалектных форм и большинства форм встречающихся в памятниках XII—XVIII вв., поскольку эти формы, сохранив несинтаксичность, потеряли глагольное управление.

случаев использования инфинитива в пяти случаях он имеет глагольное управление: ...ღირს იქნეს... შესუმად სასუმელსა: yirs ikmpes šesumad sasumelsa „и будет достоин он испытать напиток“: 242, 38 и др.

Аналогично использование инфинитива и в исторических памятниках этого периода. Грузинская летопись «Картлис цховреба» считается памятником светской литературы (С. Каухчишвили), однако с точки зрения языковых норм в ней продолжают традицию языка древнегрузинской духовной литературы. Язык этого памятника характеризуется даже некоторой консервативностью, которая отдаляет его от второй, основной ветви светской литературы: «Витязя в тигровой шкуре», «Висрамиани», «Амирандареджаннани»... В частности, язык «Картлис цховреба» отличается от языка названных произведений широким использованием инфинитива.

Особый интерес представляют сочинения, помещенные во втором томе «Картлис Цховреба», так как они относятся к XIII—XVIII вв. Их языковой анализ дает возможность проследить инфинитивные конструкции на различных этапах развития языка.

В этих сочинениях инфинитив встречается довольно часто, нами зафиксировано около 700 случаев его использования.

Следует отметить также, что здесь встречаются все возможные виды инфинитивной конструкции, характерные для древнегрузинского языка.

Особого внимания заслуживают случаи глагольного управления. Количество их в сравнении с общим числом инфинитивных конструкций невелико (соотношение 30:700), однако сам факт наличия управления именем со стороны инфинитива свидетельствует о том, что авторы исторических сочинений следуют нормам древнегрузинского языка. Это вполне естественно, поскольку они, будучи воспитаны на древнегрузинских традициях, обладали хорошим знанием литературного языка и источников. Если же эти нормы оказываются иногда нарушенными, то это происходит, очевидно, потому, что авторы исторических сочинений не в силах избежать влияния современного им языка.

Однако, несмотря на сказанное, язык названных памятников все же в значительной степени отличается от древнегрузинского. Это выражается, прежде всего, в частом употреблении вместо ожидаемого инфинитива и инфинитивных конструкций заменяющих их форм и конструкций (масдара и именительном или др. падежах, причастия будущего времени

в на­правительном падеже, сложноподчиненного предложения и пр.).

Указанные особенности исторических сочинений юб­на­ру­жи­ва­ют­ся и в труде Вахушти «Описание Грузинского царства», с той лишь разницей, что случаи глагольного управления в нем не встречаются. Архан­че­ский стиль и, в частности, употре­бле­ние инфинитивных конструкций особенно характерны для вводной части текста, в которой автор в общих чертах рассу­ж­да­ет о назначении труда. Часты такие конструкции, как ჯერ-არს კითხვად და არა უკუღებელს ყოფად ჯერ-ars kithvad da ara ugulebels qopad „... следует читать и не отвергать“: 3, 1; ...არავის ძალ უც მოქცევად არავის გალ უც მოქცევად „...никто не в силах воз­вратиться“: 1, 6; ...არლარა შემძლებელ ვართ გელყოფად ...არღარა შემძლებელ ვართ გელყოფად „...аггара შემძლებელ ვართ გელყოფად „...и не в состоянии мы предпринять...“: 1, 9; ...იწყიან ბრძოლად იწყიან ბრძოლად „...начинают воевать“: 15, 21 и т. д.

Предложения с инфинитивом встречаются и в основной части труда (чаще с глаголом იყო «начал»), однако их ко­личество сравнительно невелико.

Более проста картина использования инфинитива в свет­ской поэзии и художественной прозе, где случаи глагольного управления уже не встречаются. Исключение составляет «Витязь в тигровой шкуре», хотя и здесь эти случаи редки:

ფატმა ფეტა მოეხვია: არა ღირს ვარ პირსა ჳერეტად patman perqta moexvia: ara ħirs var pirsა ჳvretad „лик твой видеть недо­стойна!—говорит Фатма ему“: 1119.

В «Витязе в тигровой шкуре», «Амирандареджаниани», «Русуданиани» более распространенными и жизненными яв­ля­ются конструкции с обстоятельством цели, хотя наряду с ними встречаются и другие случаи использования инфинитива.

В «Висрамиани» и «Мудрости вымысла» встречаются, да и то редко, лишь конструкции с обстоятельством цели.

В языке памятников светской литературы примечательны два обстоятельства:

1. Как было сказано, в этих памятниках уже не отмеча­ются случаи глагольного управления посредством инфинитива: связанное с ним имя обычно стоит в родительном или отгени­тивном на­правительном падеже. Вместо глагольного управле­ния используется отношение синтаксической зависимости оп­ре­деления и определяемого: ზღვევად სისხლისა ჳvevad sisxლისა „отмстить кровь“, ჳაბუკობისა ჳძენად ჳabuķobისა ჳzenad „(чтобы) иска в рыцарской славы“ и т. д.

Параллельно отмечается и тенденция к полному формальному выражению согласования: ძებნად მისად ზებნად მისად „(чтобы) искать его“, ზებნად ნახვად ზებნად ნახვად „(чтобы) увидеть тебя“ и др.

Подобные случаи отмечаются обычно при инфинитивах, выступающих в функции обстоятельства цели. Например, გოგობს გაჭრა ძებნად მისად გიჭობს გაჭრა ზებნად მისად „...лучше для тебя броситься искать его“: „Витязь в тигр. იკურე“, 385.

2. Такие имена, как ღზიბი ღზიბი „пир“, „веселье“, ომი ომი „война“, ძილი ძილი „сон“, обладая специфической семантикой, обнаруживают черты масдара. В направительном падеже в соответствующем контексте они выражают обстоятельство цели: ...ძილად დაწვა ძილად დაწვა „лег заснуть“: „Русуд“. 43, 16; ...აქა ჩემად ომად მოსრულხარო? აქა ზემად ომად მოსრულხარო „пришел ты сюда сражаться со мной“: „Амиранд.“ 45, 27 и т. д.

В специальной литературе неоднократно отмечалось, что язык грузинских средневековых памятников неоднороден. Известно, что, начиная с XII века, в литературный язык вошел мощный поток живой разговорной речи, в результате чего развитие литературного языка пошло по новому пути. С этой эпохи начинается история нового литературного языка (Анн. Чикобава). Отмеченные нами выше памятники расположены на основной линии развития грузинского языка. Поэтому мы и сочли возможным при рассмотрении интересующих нас вопросов опираться в основном на материал этих памятников, который и приводит нас к выводу, что формы типа „ზებნად“ постепенно выходят из употребления. В памятниках XVIII века они еще встречаются, причем сравнительно жизнеспособной является конструкция с обстоятельством цели.

Следует отметить, что памятники рассматриваемой нами эпохи характеризуются языковыми особенностями в зависимости от их содержания и жанра. Сравнение памятников с этой точки зрения ясно показывает, что иногда языковое различие между ними носит не столько хронологический характер, сколько стилистический. «Амирандареджаниани» и «Висрампани» — произведения, относящиеся к одной эпохе (XII в.), а «Русуданиани» и «Мудрость вымысла» — к другой (XVIII в.), однако по использованию форм типа ზებნად «строить», как уже отмечалось, «Русуданиани» примыкает к ранним памятникам, а «Мудрость вымысла» — к поздним.

Здесь же следует заметить, что литература XII—XVIII вв. отличается жанровым разнообразием: встречаются светская поэзия и художественная проза, сочинения исторического и

дидактического характера, законодательные памятники и документы. Разным жанрам и тематике соответствуют различные стили. Поскольку формы, называемые инфинитивом, представляют собой одно из средств создания торжественного, возвышенного стиля, то в двух разных произведениях одного и того же автора они могут быть использованы в разной мере. Так, например, ясно ощущается различие между двумя произведениями Сулхана-Саба Орбелиани: «Поучениями» и «Мудростью вымысла». В последнем инфинитив встречается лишь в функции обстоятельства цели, тогда как в первом нередко отмечается использование инфинитива в разных функциях.

Использует формы типа „შეზღო“ и автор «Калмасоба». К ним прибегают также авторы поэтических произведений XVII—XVIII вв.: Арчил, Теймураз I, и Теймураз II, в произведениях которых инфинитив в основном используется в роли обстоятельства цели. В других случаях у названных авторов он встречается при глаголах *იყო* «начал», *აიგულა* „заставил“, *შეძლებელ-არს* „он в состоянии“.

Как известно, в 60-х годах естественный ход развития грузинского литературного языка XVIII в. оказался прерванным, что связано с деятельностью Антония I (Арн. Чпкобава). Язык был отягчен неоправданными формами, чуждыми ему конструкциями и «его развитие пошло по кривому пути» (А. Шанидзе).

Возможно, влиянию Антония I следует приписать наличие того архаического пласта, которым характеризуется сочинение законодательного типа — «Судебник царевича Давида», написанное на рубеже XVIII—XIX вв. В нем в значительном количестве наличествуют все возможные инфинитивные конструкции. Этим оно отличается от более раннего «Свода законов Вахтанга VI» — сочинения подобного же типа.

Процесс постепенного исчезновения инфинитива, надо полагать, начался гораздо раньше в живом разговорном языке. Основанием для такого заключения может служить языковой анализ исторических документов, большинству которых чужды инфинитивные конструкции, которые, если и встречаются, то только лишь в документах, написанных в архаическом стиле. Помимо хронологии в данном случае играют роль и другие факторы, в частности, уровень образования переписчика или же происхождение и социальное положение того лица, которого этот документ касается (И. Кавтарадзе). Например, инфинитив встречается в грамоте, дарованной католиком Антонием I. Следует отметить, что архаичность проявляется обычно во вступительной и заключительной частях документа. Именно в них особенно часто и используется инфинитив.

Таким образом выясняется, что формы типа „შეხებად“ характерны и для литературного языка XII—XVIII вв. Традицию древнегрузинской духовной литературы продолжают духовные и исторические сочинения указанного периода. От них отличается светская поэзия и художественная проза той же эпохи: использование инфинитива ограничено, случаи же глагольного управления (за редким исключением) не встречаются. Здесь дают о себе знать две тенденции: с одной стороны, развитие грузинского литературного языка следует по естественной линии, в результате чего происходит постепенное ограничение использования инфинитива (приведшее к полному его исчезновению), с другой стороны, отмечается стремление сохранить, наряду с другими особенностями древнегрузинского языка, и инфинитив как один из стилистических приемов.

2. Инфинитив в диалектах грузинского языка. Следы древнегрузинского инфинитива сохранились в некоторых диалектах грузинского языка. Однако в них отсутствует то разнообразие в употреблении инфинитива, которое еще ощущалось в памятниках светской литературы. В большинстве горских диалектов встречаются лишь предложения с инфинитивом в роли обстоятельства цели, однако и в этой функции использование инфинитива здесь ограничено. Можно утверждать, что употребление инфинитива в этих диалектах ограничивается определенной группой отыменных глаголов типа *ბადირობს* *nadirobs* „охотится“, *მწყემსობს* *mcqemsobs* „пасет“ и т. д., но и здесь с инфинитивом успешно соперничают конструкции с причастием в роли обстоятельства цели.

Помимо хевсурского диалекта, на который обычно ссылаются при упоминании инфинитива, можно назвать также мтикульский, пшавский, мохевский, тушский, верхнерачинский. Например, хевсурский: *წავიდა ერთი მონადირე ბადირობად* *čavida erti monadire nadirobad* „отправился некий охотник на охоту“ (дословно: охотиться);

Мтикульский: *ჩოგჯერ მთელი დღე დგასკე არაყი გამოჰდარ* *zogjer mteli d'e dgaske araqi gamoqdad* „иногда целый день стоит водка для перегонки“.

Отдельно следует рассмотреть тушский диалект, поскольку инфинитив в нем представлен не только в функции обстоятельства цели, но изредка — при глаголе *შედება* *šedgeb* „начинает“, „приступает“ — в функции дополнения, а также в роли именной части составного сказуемого.

а) Инфинитив в функции обстоятельства цели: *მოვიდნეს მოშველებ ოდ* *movidnes mošvelebad* „пришли помогать...“; Груз. диалектология, 106, 7;

б) Инфинитив в функции дополнения при глаголе შედგებ: შოთა ვენაჲში მოვიდა-ღ' ბარჯად შეღჲ *šola venaq̄ši movida-d' barjad šedg* „Шота пришел в виноградник и принялся копать“;

в) Инфинитив в функции именной части составного сказуемого: რაჲს თქმად ხარ ო ga'is tkmad xar „что хочешь ты сказать“;

Как видим, в сравнении с другими диалектами в тушском сохраниено более архаическое состояние.

Измененные варианты рассмотренных форм отмечаются в мохевском, гудамакарском, тушском, хевсурском и ингилийском диалектах. Наряду с формами ნადირობად *nadirobad* „охотиться“, შეშობად *šešobad* „идти за дровами“, встречаются формы *nadirob*, *šešob*. С другой стороны, в этих же диалектах употребляются формы ჯოლობ *žolob*, წნელობ *čnelob*, ხილობ *xilob* и т. п. Они используются в функции обстоятельства цели: *šešob* означает „идти за дровами“, *čnelob*—„чтобы срезать прутья“, *žolob*—„собирать малину“.

По нашему мнению, ნადირობად—ნადირობ *nadirobad*—*nadirob*, მწყემსობად—მწყემსობ *mčqemsobad*—*mčqemsob*, с одной стороны, и შეშობ *šešob*, წნელობ *čnelob*, ჯოლობ—*žolob*—с другой, несмотря на функциональное сходство,—явления разного характера. В частности, в первом случае мы имеем дело с масдаром, образованным от отыменного глагола (*nadirobs*—*nadiroba*), с полной или усеченной формой его направительного падежа, чего нельзя сказать о словах второй группы (о формах *čnelob*, *žolob*...) Последние представляют собой не отглагольное имя (глаголы **čnelobs*, **žolobs* не встречаются), а скорее образованы по аналогии с формами *nadirobad*—*nadirob*. Они используют модель масдара отыменных глаголов и имеют специфическое значение: употребляются в функции обстоятельства цели.

В горских диалектах происходит и иное упрощение инфинитива в роли обстоятельства цели. В частности, утрачивается конечный элемент -d: ნადირობად→ნადირობა *nadirobad*→*nadiroba*, Такие формы встречаются в хевсурском, пшавском и мохевском. Например: ჯერ არ წავსულვარ პურობა *žer ar čavsulvar puroba* „я еще не отправился есть“: Разикашвили, 193, 15;

აბესალომი წავიდა ნადირობა *abesalomi čavida nadiroba* „Абесалом отправился охотиться“: Хрест. 183,34.

Формы, отличающиеся от остальных диалектов, встречаются в инглийском. Таковы ბადობაძე *padirovan* „охотиться“, თამაშობა *tamašovan* „играть“ и т. п., конечный -п который считается в специальной литературе формантом, соответствующим показателю направительного падежа -d, его древнейшим видом, что подтверждает, в свою очередь, древность указанных форм.

Таким образом, в некоторых диалектах грузинского языка сохранен (с ограниченным употреблением) инфинитив в функции обстоятельства цели. В некоторых случаях эти формы претерпевают изменения: происходит полное или частичное усечение падежного показателя: *padirobad* $\begin{cases} \nearrow \text{nadirob} \\ \searrow \text{nadiroba} \end{cases}$

С другой стороны, в этих же диалектах отмечаются сравнительно новые явления, возникшие по аналогии с указанным архаическим типом.

Наличие древних форм в нескольких диалектах, а также показания тушского позволяют нам предполагать, что диалектам грузинского языка не были чужды и другие типы инфинитивных конструкций. Следовательно, древнегрузинский инфинитив был характерным не только для литературного языка, но и для живой разговорной речи.

В заключительной части работы рассмотрены некоторые общие вопросы, связанные с древнегрузинским инфинитивом.

а) В функции инфинитива в древнегрузинском языке выступает и форма родительного падежа *масдара*. Характеристика грузинского инфинитива будет неполной, если не выяснить природу этой формы и ее отношение к основному виду инфинитива.

На особенность родительного падежа *масдара* было обращено внимание еще в ранних грамматиках (Антония I, Н. Чубинашвили, П. Иоселиани). Из современных исследователей эту форму рассматривают в своих трудах А. Мартиросов и И. Иманашвили и др.

Выяснено, что функцию инфинитива выполняет родительный падеж с простым показателем (без эмфатического -а).

Эта форма употребляется только при глаголах типа ზებავს *hpebavs* „желает“, т. е. только в одной из характерных для „масдара в направительном падеже“ позиций. Например, არა უბღა სუბობს *ara unda sumis* „не желает пить“: Кимена, I, 91, 10.

Характерно также, что форма эта в функции инфинитива встречается в переводных памятниках.

К наблюдениям исследователей можно добавить следующее. *Масдар* в родительном падеже изредка может проявлять и способность к глагольному управлению; с ним может быть

158

связан объект в именительном падеже, например: უკუელუ გნებავს ცნობის სიდიდე მისი... *uḱuelu gnebavs snobis sidide misi* „коль хочешь познать величие его...“: Поучения отцов; ...სხუათაცა... უნებნ ნაწილი მიღების ...*sxuataca... unebni naṣili miḡebis* „и другие желают получить долю“: Лимонарь, 95, 1.

Следовательно, масдар в родительном падеже представляет собой второй тип инфинитива, однако, в отличие от первого, его функции и способность к глагольному управлению весьма ограничены (при нем может находиться лишь объект в именительном падеже, да и то крайне редко). Этот тип инфинитива начинает исчезать в древнегрузинском языке, в памятниках же светской литературы и в диалектах он вовсе не обнаруживается.

Наличие этой формы в языке переводных произведений свидетельствует о ее искусственном характере. В научной литературе высказано мнение, согласно которому конструкция უნდა სწავლის *unda sṣavlis* «хочет учиться» возникла под иноязычным воздействием (И. Имнайшвили).

Этот вопрос требует дополнительного изучения путем сопоставления памятников различных языков. Сказанное приводит также к заключению, что этот тип инфинитива представляет собой независимое образование, используемое параллельно с масдаром в направительном падеже. Поэтому исследование генезиса указанного типа инфинитива не может не иметь значения для разрешения рассмотренных выше вопросов.

б) Учет особенностей отглагольных имен в древнегрузинском позволяет высказать некоторые соображения о генезисе инфинитивных конструкций.

В древнегрузинском, имя, в сочетании с отглагольными именами (масдаром, причастием), стоит обычно в родительном падеже. Эта синтагма представляет собой сочетание определения с определяемым. В препозитивном строе это имя — управляемое определение, в постпозитивном — управляемосогласованное определение, что является нормой.

Наряду с этим при отглагольном имени изредка возможно имя в дательном падеже:

1. Объект в дательном падеже обычно встречается с причастием действительного залога, которое может выступать в роли именной части составного сказуемого, причем падеж причастия не имеет значения.

Например, ...გიყუარდინ ჭეშმარიტსა და სამართალსა მამხილებელი *giquardin ṣešmariṭsa da samartalsa mamxilebeli* „...любим вещающего истину и правду“: Поучения отцов, 156, 27.

2. Гораздо реже такое дополнение используется с масдаром. Например, ჯსენებაჲ სახელსა ღმრთისასა გამღევნელ ეშმაკთაჲ არს. *qse-nebaj saxelsa ḡmr̄tisasa gamdevnel ešmak̄taj ars* „упоминание имени божьего изгоняет бесов“: Поучения отцов, 99, 3.

3. С этой точки зрения интерес представляет форма сравнительной степени прилагательного, которая в специальной литературе считается формой глагольного происхождения (А. Шанидзе). При ней сравниваемое имя также может стоять в дательном падеже. Например, ...შესწორებულად შემკმედისა მზე და მთვარე მკალსა და ჯინჯველსა უკნინეს არიან *šesçorebulad še-mokmedisa mze da mtovare mk̄alsa da ĵinĵvelsa uk̄nines arian* „в сравнении с создателем солнце и луна меньше муравья“: Шестоднев, 79, 34.

Употребление при отглагольных именах имени в дательном падеже, по-видимому, отображает древнейшее состояние. Исходной в образовании отглагольных имен является основа настоящего времени глагола, при которой объект стоит в дательном падеже. Естественно, что такая же конструкция может быть характерна и для образованных от этой основы отглагольных имен.

Что касается конструкций с масдаром в направительном падеже, то они представляются вторичными, более сложными в сравнении с рассмотренной выше конструкцией.

Одним из предположений относительно становления этой конструкции может быть следующее. Форма инфинитива представляется возникшей из отглагольного имени существительного, которое так же, как и соответствующий ему глагол, сохранило способность к образованию конструкции с дательным падежом. К тому же оно склонялось, как обычное имя существительное (подобно масдару горских иберийско-кавказских языков): ჟენებაჲ სახლსა *šenebaj saxlsa*, ჟენებაჲმან სახლსა *šenebam̄an saxlsa*, ჟენებასა სახლსა *šenebasa saxlsa* ... ჟენებად სახლსა *šenebad saxlsa* «строительство дома...». Форма направительного падежа, надо полагать, имела функцию супина и употреблялась в основном с глаголами, выражающими действие. На определенной ступени развития языка масдар в направительном падеже приобрел специфическую функцию и в какой-то степени перестал восприниматься как таковой. Именно после этого процесса стало надо полагать, возможным появление при масдаре объекта в именительном падеже. Последний, видимо, появился прежде всего при переходных глаголах.

В случае непосредственного контакта с глаголом использование имен в именительном и дательном падежах при масдаре, стоящем в направительном падеже, стало зависеть от

глагола. По аналогии объект в именительном падеже стал использоваться и в конструкциях с обстоятельством цели. Этим и следует объяснить сравнительно редкое употребление именительного падежа с инфинитивом, выступающим в роли обстоятельства цели. Данное предположение поддерживается также и тем обстоятельством, что большинство исключений из отмеченной закономерности представляют собой те случаи, когда вместо ожидаемого именительного падежа встречается дательный.

Известно, что форма направительного падежа приняла функции инфинитива. Использование этого падежа в качестве инфинитива представляется не случайным, поскольку:

1. Одной из основных функций направительного падежа в древнегрузинском является, как известно, функция обозначения направления (Арн. Чикобава), что относится как к пространственным отношениям (წარვიდა იერუსალმად *çarvida ierusalēmd* „отправился в Иерусалим“), так и к целевому назначению действия (წარვიდა მოკლად *çarvida mokl'vad* „отправился убить“). Эта функция представляется древней и основной также и для инфинитива.

2. В целом ряде языков инфинитив генетически увязывается с косвенным падежом имени существительного, в основном локативным содержанием (с дательным, местным...). Показатель направительного падежа и в других языках (халдском, горских иберийско-кавказских), как известно, совпадает с показателем инфинитива. Интересно отметить, что в горских иберийско-кавказских языках один и тот же аффикс используется и в дательном падеже, и в инфинитиве, и для образования формы направительного падежа.

С этой точки зрения особое внимание привлекают отмеченные в древнегрузинском языке случаи использования дательного падежа масдара там, где он, казалось бы, не должен быть употреблен. В частности, вместо имени в именительном падеже при глаголах იწყო *içqo* „начал“, შეუძლო *şeuçlo* „смог“ встречаются: ...იწყეს სულისა ცხორებისა ზრახვასა (вместо ზრახვა) *içqes sulisa cxorebisa zraxvasa* „...и начали помышлять о спасении души“: Житие Григория Хандзтийского, 60; ...იწყეს გალობასა ...*içqes galobasa* „начали петь“: ...შეუძლო ცეასა *şeuçlo cvasa* „смог зачитать, сберечь“: Апокр. деяния апостолов, 77, 27 (явление отмечено И. Имнайшвили и Ц. Курцикидзе). В указанных случаях масдар в дательном падеже встречается в позиции, характерной для „масдара в направительном падеже“: იწყეს ზრახვად *içqes zraxvad*, იწყეს გალობად *içqes galobad*, შეუძლო ცვად *şeuçlo cvad*. Полагаем,

не может вызывать сомнения то обстоятельство, что в этом случае (იწყობს წერას—წერად „начал писать“) мы имеем дело с двумя последующими вариантами единого дательного-направительного падежа, что, в свою очередь, свидетельствует о древности и оригинальности как самих этих фактов, так и древнегрузинского инфинитива вообще.

Некоторые параллели этому явлению обнаруживаются в чанском. Отмечено, что глагол ჰოგაოჰჳ kogjoḥki «начал» требует дополнения в дательном падеже вместо именительного: ოკომუს ჰოგაოჰჳ okomus kogjoḥki „начал есть“ (Арн. Чикобава).

В сванском языке не обнаруживаются формы и конструкции, способные пролить дополнительный свет на проблему инфинитива в картвельских языках.

Указанная выше особенность чанского и некоторые другие явления, наблюдаемые в занском, дают основание предполагать, что исторически инфинитивные конструкции не были чужды картвельским языкам (во всяком случае, грузинско-занскому).

Это еще раз подтверждает мнение о том, что инфинитив древнегрузинского литературного языка — явление древнее, оригинальное, собственно грузинское, а не возникшее под иноязычным воздействием.

Процесс утраты инфинитива был завершен до того, как инфинитив получил самостоятельное морфологическое оформление; особенностью грузинского инфинитива является то, что он выделяется, главным образом, посредством функциональных критериев на основе синтагматического контекста, поскольку в древнегрузинском форма инфинитива и форма направительного падежа масдара омонимичны.

Рассмотренное выше явление, характерное для древнегрузинского языка, представляет интерес с точки зрения типологического изучения языков по крайней мере по двум причинам:

а) оно позволяет включить грузинский язык в круг языков, для которых характерна тенденция к деинфинитивации;

б) то, что для ряда языков предполагается в качестве пройденного этапа при формировании инфинитива, представлено в древнегрузинском в качестве реально функционирующей подсистемы.

შემოკლებათა განმარტება

- ა ბ ო — წამება... ჰაბოასი, კ. კეკელიძის გამოცემა: აღრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, ტფილისი, 1935.
- ა მ ა ს. — მ. კახაძე, ასტერი ამასიელის „შესხმა ფოკასი“: ენიშის მოამბე, XIV, 1944.
- აკაკი VII — აკაკი წერეთელი. თხზულებათა სრული კრებული, VII. მხატვრული პროზა, თბილისი, 1958.
- იმირანდარეჭ. — მ. ხონელი, ამირან-დარეჯანიანი, ს. კაკაბაძის რედაქციით, თბილისი, 1939.
- ირიმათ. — წიგნი რომელი დაწერა იოსებ არიმათიელმან... ნ. მარის გამოცემა, TP., II, СПб, 1900.
- ასურ. მოლ. ცხ. — ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, ტექსტები გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ი. აბულაძემ, თბილისი, 1955.
- ალათანგ. — Житие Агафангела, каталикоса Дамасского: კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VII, თბილისი, 1961.
- ა ბ. კ. ცხ. I, II, III — ახალი ქართლის ცხოვრება: ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1959.
- ბ ლ ე. — ბლავარიანის ქართული რედაქციები, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1957.
- გ ბ. — გაბუღრი, ქვესურული მასალები, ა. შანიძის მიერ შედგენილი ლექსიკონითურთ და მისივე რედაქციით: ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწდული, ტფილისი, 1923—24.
- გ ა ლ ა ტ. მიმართ — გალატელთა მიმართ, ახალი აღთქმამა უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი, თბილისი, 1963.
- გ ა მ. — გამოსლათამ: წიგნი ძუელისა აღთქმისანი, I, ნაკვ. I, გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1947.
- გ ა მ ო ც ხ. ი ო ე. — იოვანეს გამოცხადება და მისი თარგმანება, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. იმნაიშვილმა ა. შანიძის რედაქციით: თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 7, 1961.
- და ბ. — დაბადებისა ნ. გ ა მ.
- და ს დ. ა ლ დ გ. I — დასდებლნი წმიდისა აღდგომისანი ქართულნი, I; ბ. ინგორო ყეა, ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, I (VIII—X სს.), ტფილისი, 1913.
- დი დ მ ო უ რ. — იოსებ თბილელი, დიდმოურავიანი, გ. ლეონიძის რედაქციით, თბილისი, 1939.
- დი ო ს კ ო ს ტ ა ნ ტ. — ცხოვრება დიოს კოსტანტინეპოლელისა: კ. კეკელიძე, ეტიუდები..., VI, თბილისი, 1960.
- ლო კ. I — ლოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან (XV—XVIII სს.) ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1940.
- ლო კ. თბ. ისტ. I — ლოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის (XVI—XIX სს.),

- წიგნი შეადგინეს ნ. ბერძენიშვილმა და მ. ბერძენიშვილმა, თბილისი, 1962.
- ევსტ. მცხ. — მარტყოზა ევსტათი მცხეთელისაჲ: ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ი. იმნაიშვილის გამოცემა, ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1953.
- ესაია — წინაწარმეტყუელებად ესაიასი, წიგნი ძუელისა აღთქმისანი, I, ნაკვ. 2, გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1948.
- ეფე 2. — ეფესელთა მიმართ, ნ. გალატ. მიმართ.
- ეფრ. ას. — ეფრემ ასური: ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, გამოსაცემად მოამზადა ი. იმნაიშვილმა, თბილისი, 1963.
- ექ. ლ. — ექუსთა ღლეთაჲ ბასილი ღიდისა, მ. კახაძის გამოცემა: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. II, ტ. 25, 1947.
- ვაჟა II — ვაჟა ფშაველა, ლექსები, ა. ბაბუქიშვილის და ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1950.
- ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული: ქართული სამართლის ძეგლები, I, ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბილისი, 1963.
- ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოური და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1941.
- ვისრ. — ვისრამიანი, ა. გვახაჩიას და მ. თოდუას რედაქციით, თბილისი, 1964.
- ვტ. — შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1937.
- ზარზმ. — ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ, კ. კეკელიძის გამოცემა: ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, ტფილისი, 1935.
- თარგ. — გ. ზონღის „თარგმანებაჲ ქებისა ქებათაჲსა“ (A—55), გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო გ. კიკნაძემ (ხელნაწერი). თანია ა. შ. ამირანდარეჯ. — თანიაშვილი, გალექსილი ამირან-დარეჯანიანი, გ. ქაკობიას რედაქციით, თბილისი, 1941.
- თეიმ. I — თეიმურაზ პირველი, ტექსტი. გამოკვლევა, ლექსიკონი ალ. ბარამიძისა და გ. ქაკობიას რედაქციით, ტფილისი, 1934.
- თეიმ. II — თეიმურაზ მეორე, თხზულებათა სრული კრებული, გ. ქაკობიას რედაქციით, თბილისი, 1939.
- თუალ. — თუალთაჲ ეპიფანე კპრელისა თქმუელი... ათორმეტთა მათ თუალთათჳს, მ. ჭანაშვილის გამოცემა, СМОНП К XIX, ტფილისი, 1898.
- თუშ. კილო — თ. უთუჩგაიძე, თუშური კილო, ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1960.
- ო — სახარებაჲ იოვანჭის: ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1945.
- ი. ბოლ. ქადაგ. — იოანე ბოლნელ ეპისკოპოსის ქადაგებანი, მ. ჭანაშვილის გამოცემა, ტფილისი, 1911.
- იერუს. გაანჩინ. — განჩინებაჲ და განწესებაჲ მოძღუართა მიერ მართლმორწმუნეთაჲ, კ. კეკელიძის გამოცემა, Иерусалимский Канонарь, ტფილისი, 1912.
- ილია II — ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, II, მხატვრული პროზა, თბილისი, 1950.
- იოზ. — წიგნი მეცხრე იოზის, ნ. ესაია.

- ი. მტბ. II — იოვანე მტბეარი: ნ. დასდ. აღდგ. I.
 ისტ. აზმ. — ისტორიანი და აზმანე შარავანდედთანი, ნ. ახ. ქ. ცხ.
 ისტ. საბ. IV — ისტორიული საბუთები, IV, ს. კაკაბაძე, ტფილისი, 1928.
 კათოლ. ეპისტ. — კათოლიკე ეპისტოლეთა ქართული ევრსიები, X—XIV საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ქ. ლორთქიფანიძემ ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1956.
 კალმ. I, II — იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, კ. კეკელიძის და აღ. ბარამიძის რედაქციით, ტ. I, 1936; ტ. II, 1948.
 კიმ. I, II — კიმენი, ქართული საგეოგრაფიული ძეგლები, გამოსცა კ. კეკელიძემ, ტ. I, ტფილისი, 1918; ტ. II, თბილისი, 1946.
 კოლასელთა მიმართ. — ნ. გალატ. მიმართ.
 2 კორინთ. მიმართ — კორინთელთა მიმართ, მეორე, ნ. გალატ. მიმართ. — სახარებაჲ ლუკასი, ნ. ი.
 ლევით. — წიგნი მესამე ლევიტელთაჲ, ნ. ესაია.
 ლიმ. — იოანე მოსხი, ლიმონარი, ტექსტი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ი. აბულაძემ, თბილისი, 1960.
 მ — სახარებაჲ მათსი, ნ. ი.
 მამ. სწ. — მამათა სწავლანი X და XI ს-თა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ილ. აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1955.
 მოც. — საქმე მოციქულთა, ძველი ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ილ. აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1950.
 მოც. აპოკრ. — ქართული ევრსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ (IX—XI სს. ხელნაწერთა მიხედვით), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქუცყიძემ, თბილისი, 1959.
 მრკ — სახარებაჲ მარკოზისი, ნ. ი.
 მსაჯ. — წიგნი მეშელს მსაჯულთაჲ, ნ. ესაია.
 ორენტ. დაძმ. მარტ. — ორენტიოსისა და ძმთა მისთა მარტოლობა: კ. კეკელიძე, გტიუდები..., IV, თბილისი, 1957.
 ეამთაღმწე. — ეამთაღმწერელი, ნ. ახ. ქ. ცხ.
 რახიკ. — ქართული ხალხური სიტყვიერება, III, ხალხური ლექსები თ. რაზიკაშვილის მიერ ჩაწერილი მხ. ჩიქოვანის რედაქციით, თბილისი, 1953.
 რომელთა მიმართ — ნ. გალატ. მიმართ.
 რიფს. — წამებაჲ წმიდისა რიფსიმესი და გაიანესი და მოყუასთა მისთაჲ, გამოსცა ილ. აბულაძემ: ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, II, თბილისი, 1960.
 რუსუდ. — რუსუდანიანი, ილ. აბულაძის და ივ. გიგინეიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1957.
 რუთ. — წიგნი მერვს რუთისი, ნ. ესაია.
 საბა III — სწავლანი თქმულნი სულხან-საბა ორბელიანის მიერ: თხზულებანი, III, თბილისი, 1963.
 სამართ. ბ. დ. — სამართალი ბატონიშვილის დავითისა: ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1964.
 სიბრძნ. სიკრ. — სულხან-საბა ორბელიანი, სიბრძნე სიკრუისა, გ. ლეონიძის წინასიტყვაობით და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1939.
 სინ. მრაც. — სინური მრავალთავი 864 წლისა, ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და გამოკვლევით, თბილისი, 1959.

- ტიმ. ანტ. — ცხორება და მოქალაქობა ტიმოთე ანტიოქელისაჲ: კ. კეკელიძე, ეტიუდები..., VI, თბილისი, 1960.
- ფიზ. — გვეტათეს სახის სიტყუაჲ, ნ. შარის გამოცემა, TP., VI, СПб., 1904.
- ფილიპ. — ფილიპელთა მიმართ, ნ. გალატ. მიმართ.
- ქართ. დიალექტ. — ივ. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I; დიალექტთა განხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი, თბილისი, 1961.
- ქრესტ. — შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტების ქრესტომათია ლექსიკონურთ, თბილისი, 1956.
- რ. ლამბ.—ინგილოური კილო, თსუ შრომები, XXXB, 1947.
- ყაზბეგი — ალექსანდრე ყაზბეგი, რჩეული თხზულებანი II, თბილისი, 1947.
- უიფ. — იოსებ უიფშიძე, ქანური ტექსტები, ტფილისი, 1939.
- უიფ. დამატ — Дополнителные сведения о чанском языке, СПб., 1911.
- შუშ. — იაკობ ცურტაველი, მარტვლობა შუშანიკისი; ილ. აბულაძის გამოცემა, თბილისი, 1938.
- უბ. გ. მთწ. — ცხორება და მოქალაქობა... გიორგი მთაწმიდელისაჲ. ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, 1946.
- უბ. იოვ. და ეფთ. — გიორგი მთაწმიდელი, ცხორება იოვანესი და ეფთემისი, გამოსაცემად მოამზადა ივ. ჯავახიშვილმა, თბილისი, 1946.
- უბ. მფ. მფ. თამ. — ცხორება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ნ. ახ. ქ. უბ.
- უბორ. საბ. ას. — ცხორებაჲ საბა ასურისაჲ, ს. ჯანაშკიას გამოცემა, არილი, ტფილისი, 1925.
- ფ. შვდ. ყრმ. — წამებაჲ შვდთა ყრმათაჲ, ნ. ეფრ. ას.
- წარტყ. იერ. — წარტყუენება იერუსალმისაჲ, თქმული ნეტარისა სტრატეიკი მონაზონისაჲ, ნ. შარის გამოცემა, I, X, СПб., 1909.
- წწმ. პანტ. — წამებაჲ წმიდისა პანტელემონისი, ნ. ეფრ. ას.
- წწმ. პეტრ. — წამებაჲ წმიდისა პეტრე ალექსანდრე მამათ-მთავრისაჲ, ნ. ეფრ. ას.
- წმ. დამრთ. განბრ. — წმიდისა და ღმრთივ განბრძნობილისა დიდისა ბასილისი თხრობაჲ ექვლოს მიმართ... კ. კეკელიძე, ეტიუდები, II, თბილისი, 1945.
- კან. ტექსტ. — არნ. ჩიქობავა, ქანური ტექსტები, I, ხოფური კილოკავი, ტფილისი, 1929.
- კ. კრელაშვილი — თუშური პოეზია, თბილისი, 1962.
- ხანმ. — ხანმეტი ძეგლები; 1. ხანმეტი ტექსტები ივ. ჯავახიშვილის გამოცემა, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, II, 1922—1923; 2. ხანმეტი მრავალთავი, გამოსცა ა. შანიძემ, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, 1927; 3. ხანმეტი ლექციონარი, გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1944.
- ხანძთ. — შრომა და მოღუწებაჲ... გრიგოლისი... ხანძთისა და შატბერდისა აღმარწმუნებულისაჲ... ნ. შარის გამოცემა, TP., VII, СПб., 1911.
- ხევს. თავისუბ. — ხევსურულის თავისებურებანი, ალ. კინკაძე, თბილისი, 1960.
- ხრონ. გ. მონაზ. — სიმ. ყაუხჩიშვილი, ხრონოლოგიური გიორგი მონაზონისაჲ, ტფილისი, 1920.
- ჰაემ. — ჰაემეტი ტექსტები..., გამოსცა ა. შანიძემ, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, III, 1923.

შინაარსი

შესავალი	3
თავი I. საკითხის ისტორიისათვის	11
თავი II. ინფინიტივი ძველ ქართულში	29
: მასდარი და ინფინიტივი	29
ინფინიტივის ფუნქციები წინადადებაში	44
ინფინიტიური კონსტრუქციები	70
თავი III. ინფინიტივი XII—XVIII საუკუნეების ძეგლებში	100
თავი IV. ინფინიტივი ქართული ენის დიალექტებში	114
თავი V. ინფინიტივთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი	123
К вопросу об инфинитиве в древнегрузинском языке	137
შემოკლებათა განმარტება	163